MALINAN

این. ایم. یہپاٹکی
ایم. اے

264

مالهڻ

(حق محفوظ)

چاپو ٽيون] ١٩٤٤ [قيمت ١-٨-٠

ناراڻداس ميوارام ڀمڀاڻي،
ايم. اي.

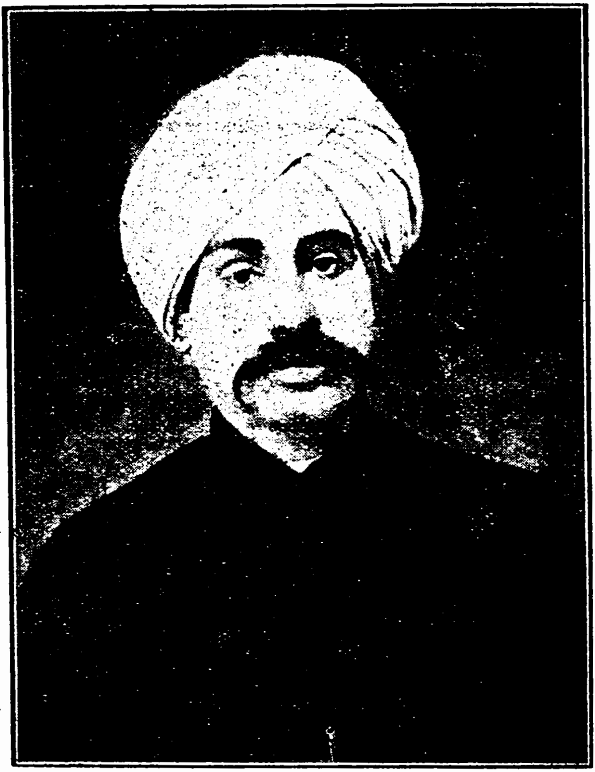

لالا راملعل جي ڪپور

ھن ڪتاب جو پنو ميسرس راملعل ڪپور ٽٽاگر پيپر مل (بندر روڊ ڪراچي) وارن وٽان ڪنٽرول اگھہ تي مليل آھي.

Printed by Bapa Kishinchand Fatehchand Melwani
at the Bapa Printing Press, Tilak Incline, Hyd. Sind
and published by
Prof. Naraindas M. Bhambhani, D.J. Sind College, Karachi

فهرست

باب		صفحو
	مهاڳ	الف
	ديباچو	١
١.	صندوق ۾ سوغات	١٧
٢.	سچائيءَ جو ثبوت	٣٧
٣.	راز جو کلڻ	٥١
٤.	ننڍپڻ جا ڏينهن	٦٥
٥.	موڪلاڻي	٧٦
٦.	ماٽيجي ماءُ	٨٦
٧.	سنياسين جي ٽوليءَ سان ملاقات	٩٤
٨.	مانجهند ۾ وارد ٿيڻ	١٠٣
٩.	پهرين گڏجاڻي	١٠٩
١٠.	انڪا ٽپوءِ	١٢٠
١١.	ڇوڪرو	١٤١
١٢.	انهيءَ رات	١٥٣
١٣.	آخرين فيصلو	١٦٧
١٤.	پريم جي صدقي -١	١٧٨
١٥.	پريم جي صدقي -٢	١٨٢
١٦.	غلط فهمي	١٨٩
١٨.	تلاش ۾	١٩٨

سول ایجنٹس:

نیشنل اسٹورس،

رام باغ روڈ، کراچی۔

مهاڳ

اسان جي سنڌي ادب ۾ نثر جو ذخيرو ٿورو آهي ۽ تنهن ۾ به عمدا ڪتاب تهان ئي ڪمياب آهن. البته قصن ۽ ڪهاڻين جي ڪمي ڪانهي، مگر اهي قصا ۽ ڪهاڻيون اڪثر بي سود ۽ بي معنيٰ آهن. نه منجهن ڪا گهرائي آهي نه اعليٰ ويچار، نه فلسفو نه خياليءَ جي ڳوڙهن مسئلن جي اپٽار، جنهنڪري تعليم يافته طبقي کي نه منجهائن رس اچي ٿو نه راحت. انهيءَ جو اثر عام جي شائقن جي دلين تي اهڙو نه گهر ڪري ويو آهي، خاص طور تعليم يافته جي دلين تي، جو انهن مان ڪيترا سنڌي ڪتابن کان ايتري قدر نه ونءِ ويندا آهن جو پڙهڻ ته بجاءِ خود رهيو، پر هٿ به ڪين لاهيندا ن.

هاڻي واءُ سٺائو لڳو آهي ۽ ڪي ٿورا عالم گاهي گاهي سنڌي ڪتاب نظر مان ڪڍن ٿا، پر تڏهن به اهڙا اٽي ۾ لوڻ آهن، جنهنڪري سنڌيءَ جي ترقي به هڪ

معما ٿي پيئي آهي جنهنکي سلڻ جي ڪاب واٽ نظر
نہ ٿي اچي، ڇوجو هن ادب کي علم دوست ئي شاهوڪار
ڪندا آهن. هن ڏس ۾ سنڌي ساهتيہ لاءِ دل ۾ درد
رکندڙ پاڻ پنوڙي رهيا آهن ۽ جيتوڻيڪ ڪِن پگهر جو
پاڻي بہ لٿو پڙيو، تنهن هوندي بہ محض هن خيال تي
تہ سنڌي ادب اوج تي رسي هنن ڪيترا نہ سعيا سنپايا
آهن. انهن هڏ ڏوکين مان منهنجو هڪ دوست مسٽر
ناراڻداس پنياڻي بہ آهي.. هن صاحب هن کان اڳ
انگريزي ڪتاب ٽيس (Tess) جو ترجمو ڪيو آهي
جنهنکي پاپ ۽ پاڪيزگي جي نالي سان نامزد ڪري
شايع ڪيو اٿس. هاڻي پنهنجو طبع زاد افسانو ”مالهڻ“
ناظرين جي تفنن طبع واسطي لکي تيار ڪيو اٿس.
اسانجي سنڌيءَ ۾ ٻن ٽن ناولن کانسواءِ مونکي طبع آزاد
ناول نہ سجهن:

ناول علم ادب جو هڪ ضروري حصو آهي. اول
۾ ٻن مکيہ عنصرن جي ضرورت آهي: هڪ آکاڻي ۽
ٻيو سيرت نگاري. آکاڻي دلچسپ ۽ زماني حال موافق
هجي؛ منجهس ايتري قدر ڪشش جو سامان موجود
هئڻ گهرجي جو پڙهندڙ جي خيال کي منڍ کان وٺي
پڇاڙيءَ تائين اهڙو تہ قيد ڪري رکي جو پوري ڪرڻ
کانسواءِ آرام نہ اچيس. نہ فقط اهو، پر قلمبند ٿيل واقعن
کان متاثر ٿي آکاڻيءَ ۾ اڳتي ڇا ايندو ان لاءِ دل ۾
دليل پيدا ٿيندو رهي. انهيءَ کان علاوه جيڪي اداڪار

هجن تن جي سيرت نگاريءَ مان سندن مرڪوز خاطر پوريءَ طرح نمايان ٿئي. سيرت نگاريءَ جا ٻه طريقا آهن: هڪڙو طريقو اداڪارن جي گفتگو مان ظاهر ڪرڻ جو آهي ۽ ٻيو مصنف جي قلم مان. ناول ۾ گفتگو جي ذريعي مصنف اداڪارن جي واتان سندن دلي جذبن ۽ چال چلگت تان پردو کڻي کين اصل رنگ ۾ پڌرو ڪري ٿو، جنهنڪري ڏسبو ته گفتگو، جا ناٽڪ جو هڪ اهم جزو آهي سا ناول جو ٻه هڪ مکيه پاڳو آهي.

شاندار ۽ عمدي قصي جو مدار آهي مصنف جي تنقيد تي ۽ اهڙو ڪتاب هن جي نقطي نگاهه کان حياتيءَ تي هڪ راءزني آهي. هو ڪڏهن اداڪارن جي واتان نڪتہ چيني ڪرائي ٿو، ته ڪڏهن پاڻ ڪري ٿو. هرڪو اعليٰ درجي وارو قصو زندگيءَ مان ئي اُپڙڪي ٿو، زندگيءَ تي ئي دارو مدار اٿس، ۽ اهي شيون جي حياتيءَ سان واسطو رکندڙ آهن تن کان لاپروا ٿي نہ ٿو سگهي. سچ پچ تہ افسانو انسان جي اعمالن جو هڪ دفتر آهي. ڪنهنجي حياتيءَ جو قصو ڪندي مصنف جي تيز بين نظر انساني زندگيءَ جي جدا جدا شعبن تي پوي ٿي ۽ پاڻ پنهنجي آزمودي ۽ خيالي طاقت سان الجي مافي الضمير جو لفظن ۾ نقش چٽي ٿو يا اداڪارن جي زبان مان پڌرو ڪري ٿو.

ناول ۾ اهو ضروري آهي تہ ڪنهن نہ ڪنهن مقصد کي پيش نظر رکجي ۽ اخلاق جو دامن هٿان نہ ڇڏجي.

المقصد ته ناول ۾ مصنف کي نه فقط با معنيٰ، پر مواد ۽ دلچسپ آکاڻي قلمبند ڪرڻ گهرجي، پر ساڳئي وقت کيس اخلاقي اصلاح جو به خيال رکڻو آهي ۽ انسان کي حياتيءَ جي نشيب فراز کان به آگاهه ڪرڻو آهي جيئن پڙهندڙ لاءِ دستور العمل جو ڪم ڏئي ڇو جو هر ڪنهن مصنف کي پنهنجي خدائي بانهن وانگر خدا جي حڪمن موجب ئي قلم فرسائي ڪرڻي آهي. مٿين ڳالهين مان ثابت آهي ته عمدي ناول واسطي موضوع به عمدو هجي، جيئن منجهس اعليٰ درجي جا خيال آڻي سگهجن. جي موضوع سستو هوندو ته خيال به پست ايندا ۽ جهڙي موضوع کي انتخاب ڪرڻ لاءِ به لياقت گهرجي.

"مالهڻ" ناول هڪ غمين انجام قصو آهي جو سنڌ ۾ ئي گذريو آهي ۽ سارو سنڌي حالتن ۽ رسم رواج جي رنگ ۾ رڱيو پيو آهي. ان جي آکاڻي وڻندڙ ۽ پر حقيقت آهي. اهڙا واقعا دنيا ۾ گاهي گاهي ٿين پيا. ناول ۾ جهڙي مصنف پنهنجيءَ ڪاوش ڪئي آهي، تهڙي سيڪو اهل قلم نه ڪري سگهندو. هن جي ناول پڙهندي دل نه چوندي ته پوري ڪرڻ کانسواءِ هٿان ڇڏجي؛ وري اهي معقول زبانيون ۽ محل ڇنيا اٿس جو دل داد ڏيڻ بنا نه رهي سگهندي. غم ۽ خوشي، جي انسان جي زندگيءَ ۾ لازم ملزوم آهن، سي به پنهنجي پنهنجي جاءِ ذاتيءَ خوبيءَ سان قلمبند ڪيا اٿس. تنهن کان سواءِ انسان جي زندگي جا سان پڙيل آهي ۽

سندس تلّون مزاجي کهڙيءَ حد تي پهتل آهي ، قدرت جا کهڙا عجيب ڪارناما آهن ۽ ان جا نظارا ڪيتري قدر نه روح افزا آهن - انهن مڙني ڳالهين تي وقتي پاڻ تنقيد ڪندي پنهنجا رايا ظاهر ڪيا اٿس ۽ وقتي اداڪارن جي زبانيءَ مان . سندس عبارت عام فهم مگر لچر پوچ نه آهي . آڪاٽي جيتوڻيڪ ناصحاني رنگ ۾ لکيل آهي پر تنهن هوندي به منجهس ولدر جو سامان جهجهو پسريل آهي ۽ گهرائيءَ کان خالي ڪانهي .

سندر شام ۽ سجنيءَ جي سيرت نگاري قصي جي ابتدا کان وٺي انتها تائين ڏيکاري ٿي ته هو سندس بولڙيا آهن ، جنجي واتان سهڻي پيڙايي ۾ پنهنجا خيال ظاهر ڪيا اٿس . سجني هڪ محبت ۾ ثابت قدم ۽ مجسم قرباني آهي . هوءَ پنهنجي محبوب واسطي سڀ ڪجهه ترڪ ڪرڻ لاءِ هردم حاضر آهي . محبوب جي خوشيءَ خاطر پنهنجي دل جي خوشي ته قربان ڪري ٿي ، پر محبوب جي وات مان خار کي دور ڪرڻ کان به نه ٿي گسي . هوءَ پيڙاڙيءَ ۾ سندر شام کي خط لکي ڪيس موهن جي خون کان واقف ڪري ٿي ۽ چوي ٿي ته منهنجي نظر ۾ اهو گناهه ڪونهي؛ دنيا پلي مونکي خونڻ نهرائي ، خون جي عيوض ڦاهي ڏئي، پر مان پاڻکي هميشه بيڏوهڻ سڏيندي س . هوءَ عورت ذات ٿي اينري قرباني ڪري ٿي پر تنهن هوندي به نيت پنهنجي زناني ضعيفائي ظاهر ڪيائين جو پاڻکي

درياءَ جي سير ۾ اچلائي پنهنجو خاتمو آندائين. مسٽر پمپاٽيءَ بيشڪ عورت جي دل جو سچو روپ سڄڻيءَ جي آخرين عمل مان ظاهر ڪري ڏيکاريو آهي ۽ اهو ثابت ڪيو اٿس ته عورت وري به عورت آهي. جينوٽيڪ سندس ايثار جي حد به عبرت انگيز آهي.

ناول ۾ سڄ پڄ جداگانه طبيعتن واريون هستيون پيش ڪرڻ گهرجن جئن انهن جون خوبيون ۽ خاميون هڪ ٻئي جي مقابلي ۾ ظاهر ٿي بيهن ۽ منجهن هڪ هستي اهڙي هجي جنهن کان سواءِ قصو بسو پيو لڳي ۽ ان هستيءَ جي سبب ٻين هستين جي وجود جو آب تاب دوبالا ٿئي، جهڙيءَ طرح سونارو جدا جدا جواهر هڪ ئي ٿڪ ۾ وهاريندو آهي جئن انهن جو اثر پريان ئي اک تي نرالو پوي ۽ خبر پوي ته سڄيءَ نگين ۾ ڪهڙو داڻو سڀني کان عمدو ۽ آبدار آهي، جنهن کان سواءِ ٻين جي هستي هوند هيچ هستي لڳي. انهيءَ اصول موافق مسٽر پمپاٽيءَ سڄڻيءَ جي سيرت کان سندريءَ جي سيرت ڪيئن نه علحدي نيهاري آهي، سڄڻي پرواني مثل محبت جي مشعل تي پاڻ گهوري ٿي، ته سندريءَ تي پرت جو رنگ پوپٽ جهڙو ڇٽ هيل آهي جا ڪڏهن ڪشور جي ٽيڙ تي چاهي ته ڪڏهن موهن جي ۽ حالتن پٽاندڙ رخ مٽائيندي رهي ٿي. منجهس مذڪر ارادو نه آهي جنهن ڪري ڪيس ٻنهي مان هڪ به نه ٿو هٿ اچي، ڇو جو موهن اڳيئي خون تي چڪو هو ۽ ڪشور

سندريءَ جي بيوفائيءَ ۽ سجنيءَ جي سچائيءَ سبب پاڻ کي دريا ۾ ڦٽو ڪري سجنيءَ سان وصال جون وندرون وڃي ڪيون. البت مصنف اتي جو فنا ۾ بقا جو مسئلو آڻي وڌو آهي سو اهڙو موافق نه ٿو لڳي، ڇو جو سجنيءَ ڪشور جي ڳولا ۾ فنا ڪان نٿي هٿي مگر مجازي عشق جي محروميت جي داغ ۽ خون جي خيال کان پاڻ کي دريا ۾ ٻوڙيو هٿائين. تاهم به مصنف ڪيئن نه پنهنجي ناول جي اختتام ۾ خوبيءَ جي خيال کان ور ڏيئي هشياريءَ سان اهو مسئلو پيش ڪيو آهي.

ڪشور جي زندگيءَ تي نگاهه ڪجي ٿي، ته معلوم ٿئي ٿو ته قسمت کهڙا نه نير نگ ڏيکاري ٿي؛ ڪيئن نه ڏ وٻيءَ جي گهر جو جاول ٻار زميندار جي گهر ۾ آسودگيءَ ۾ پلجي وڏو ٿئي ٿو ۽ وري پهرينءَ ماءُ جي مٽي پچائڻان سورن سبب گهر ڇڏي فقيرن جي زمره ۾ داخل ٿئي ٿو ۽ نيٺ سندريءَ جي پرت جا پيوند پونس تا ۽ اهائي محبت سندس موت جو ڪارڻ بڻجي ٿي. مگر جنهن نموني پاڻ سجنيءَ سان محبت جو ورتاءُ ڪيو اٿس سو ڏيکاري ٿو ته ڪيس درد مند دل هئي، جو سجنيءَ کي پيار نه ڪندي به سندس هردي کي ڏکوئڻ نه ٿي چاهيائين ۽ سندس مالها ۽ گل هميشه قبول ڪندو رهيو.

ڪتاب جو نفس مضمون عشق ۽ قربانيءَ تي ٻڌل آهي، پر تنهن هوندي به دنيا ۾ جيڪي روزمره مسئلا ماڻهن کي منجهائين ٿا، جهڙوڪ: دوستيءَ جا فرض،

مائٽن جون ٻارن ڏانهن جوابداريون، غريبي ۽ دولتمندي وغيره وغيره لن. تي لکڻ چيني ڪندي مصنف چڱي روشني وڌي آهي جا قابل داد آهي. هن اهو ٻه ڏيکاريو آهي ته انسان تي سنڌس ماحول جو ڪيترو قدر نه اثر لڳي ٿو، جو سنياسيءَ جي عورت جي باري ۾ خيالن ۽ ڪشور جي خيالن مان ظاهر آهي.

مٺين خوبين ڪانسواءِ مسٽر ڀمڀاڻيءَ جو ديباچو به توجه جي لائق آهي. ديباچي مان خبر پوي ٿي ته مصنف جا خيال ڪهڙا آهن ۽ پاڻ ڪهڙي پائي جو لکڻ چين آهي. سنڌس تنقيد مان ئي سنڌس صحيح جوهر جو پتو پوي ٿو. ديباچي لي نظر ڪرڻ مان اها هڪ ڳالهه روشن ٿيندي ته هن سنڌي افسانوي کي نئون رنگ ڏنو آهي ۽ هڪ نئين اصول تي ناول جو سنگ بنياد رکيو اٿس.

۴ سپٽمبر، ۱۹۴۱ }
هيرآباد، حيدرآباد (سنڌ). } ليکراج ڪشنچند(عزيز)

ديباچو

ڪو زمانو هو جڏهن جهان ۾ نہ هو، نہ چنڊ هو نہ سج هو، نہ پاتال هو نہ آڪاس هو، نہ ماڻهو هو نہ حيوان هو. هيءَ سرشٽي ڇا مان پيدا ٿي؟ "ڪن" مان ڌرتي ۽ دنيا پيدا ڪئي ۽ وري سموري مخلوقات "ڪن" ۾ ئي ختم ٿيندي. آيا اظهار جي اُن مراد ڪهڙي هئي ۽ انساني جيوت جو مقصد ڇا آهي؟

ڪنهن شاعر هڪ ڏينهن شمع کي مخاطب ٿي چيو، "اي شمع، تو ۾ ڪهڙي اهڙي شڪتي سمايل آهي جو تون هڪ ناچيز جسم ۾ ايترو روح ڦوڪي سگهين ٿي، جو منجهس هڪ عجيب قسم جي طاقت ۽ جذبات پيدا ٿئي ٿي، جنهنڪري هو تو تان پنهنجي حياتي فدا ڪرڻ کانسواءِ نٿو رهي سگهي؟ پنهنجي مٿان مستانو ٿيو پيو ڦري ۽ تسين پيو نہ ڇڏيندو جيسين تو مٿان پنهنجو پاڻ قربان نہ ڪيو اٿس. مان هيڏو وڏو ڪري آهيان ۽ عمدي موضوع تي لذيذ ۽ مزاج پري ڪوتا پڙهي

ٿاهي الم، ٻوءِ مون ۾ اها طاقت ڇو نہ موجود آهي جو ماڻهو منهنجي مٿان پرواني مثل پاڻ قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿين؟" شمع وراڻي ڏني، "سبب صرف هيءُ آهي تہ مان پاڻ کي جلائي رهي آهيان. مان جيئان ٿي جلڻ لاءِ، رهان ٿي پاڻ ارپڻ ڪرڻ لاءِ. جڏهن مان پنهنجي هستي ۽ شخصيت قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿيس، تڏهن تہ سڀيئي جيت مون مٿان فدا ٿيڻ لڳا. تون رڳو قلم جي ذريعي ماڻهن ۾ وڏن وڏن ويچارن جو وعظ ۽ پرچار ڪرين ٿو مگر تو ۾ قربانيءَ جو قطرو بہ ڪونهي. پنهنجو پاڻ نثار ڪر تہ ٻيا بہ تو تان سر صدقي ڪن. مان ڇو هيئن جلي رهي آهيان؟ خلق جي راهہ روشن ڪرڻ لاءِ ۽ اونداهہ ۾ اجالي ڪرڻ واسطي. تون رات جو شعرگوئي ڪرين يا نظم جو اڀياس ڪرين تہ بہ منهنجي روشنيءَ تي. زندہ رهڻ اُن جو پلو ۽ ڪارائتو آهي جو ٻين لاءِ جيوت گذاري ٿو. قدرت ڏانهن نظر ڦيرائڻ؛ شاعر ۽ فطرت نگاريءَ جا ڪوڙيا ٿيندا آهن: اَن جو داڻو جڏهن پنهنجي هستي زمين ۾ صفا ميٽي ڇڏي ٿو، تڏهن تہ ان منجهان اَن جو سنگ پيدا ٿئي ٿو جنهن تي انسان ذات گذران ڪري ٿي. زندگيءَ جو حاصل مطلب آهي ايثار."

ٻئي هڪڙي نظم لويس چيو آهي: "پاڻيءَ جي هڪ قطري ۾ اها طاقت آهي جو هو ٽن امولن جو روپ ڌاري ٿو. (الف) ماڪ: صبح جو سوير وڻن جي پنن تي ماڪ جا ڦڙا نظر ايندا آهن جڻ تہ موتيءَ جا داڻا پيا چمڪن؛

پر سج اڃا اڀري ئي مس نه آهي ته تارا غائب ٿيو وڃن. سج جي ڪشش لي پاڻي جي صورت ۾ مٿي هليا وڃن، يا هوا لڳڻ ڪري هيٺ زمين تي ڪري مٽيءَ ۾ مليو وڃن. (ب) آسون: اکين مان ڏک جي ڪري ڳوڙهو وهي ٿو پر اهو به زمين تي ڪري مٽيءَ ۾ ملي گم ٿيو وڃي. (ت) سنواتي: مينهن پوي ٿو؛ سمنڊ ۾ واٽ ڦاڙي آسري لڳي ويٺي هوندي آهي ته ڪڏهن ڪا بوند سندس مک ۾ پوي. هڪ واريءَ بوند مک ۾ ويس ته وري اُنکي ٻاهر نه ڪيندي. الهي سانديل ڦڙي مان موتي پيدا ٿئي ٿو جا هڪ اهڙي چيز آهي. تڏهن اي انسان! تون به ان سنواتيءَ مان سبق سک. تون به هڪ قطرو پريم جو جگر ۾ ڌار. الهيءَ کي اهڙو سوڳهو جهل جيئن سڀ پرسالي بوند کي جهلي ٿي. ان هڪ پريم جي قطري مان موتي پيدا ٿيندو جنهنجو ملهه ڪٿي ٿي نه سگهندو. پريم اٿئي زندگي ۽ زندگي پريم. پرمالما هنڌي ساري سرشٽي رچي؛ الڳ طرحين طرحين خوبصورت ۽ دل کڻندڙ شيون پيدا ڪيائين؛ ڇا اهي پريم جي پيدائش ڪين آهن؟ پريم جي سوائيءَ لي ٿي نه قدرت جو سنورو چرخو هلي رهيو آهي. پيار کانسواءِ زندگي اپوڳي ۽ اٽيي آهي، ڦکي ۽ بنا مزاج جي آهي. پيار جدا جدا قسمن جو ٿئي ٿو. محبت ٿئي ٿي انسان لاءِ يا اخلاق لاءِ؛ وطن لاءِ يا الم آدرشن

لاءِ. سچو عشق آهي ايشوري سروپ ۽ ايشور آهي عشق جو روپ."

زندگي ڇا آهي؟ پريم ڪهن قرباني؟ زندگي پيار آهي ۽ پريم قرباني آهي. انسان جي حياتي ڇا آهي؟ ڪي چون ته زندگي هڪ سندر باغيچو آهي. جيون هڪ ڦلواڙي آهي ۽ انسان ان ڦلواڙيءَ جو سندر ٽڙندڙ گل آهي.

باغ معنيٰ ساوڪ ۽ بهاري، گل ڦل ۽ ٻوٽا، جتي ڇوڏاري هٻڪار ۽ خوشبوءِ پئي نظر اچي؛ جتي نه رنج جو نالو هجي، نه تڪليف ۽ ڪشمڪش جو نشان؛ جتي قدرت جو درشن حاصل ٿئي ٿو ۽ قدرتي نظارن مان دل کي راحت ۽ اکين کي آٿاءُ پيو ملي. مگر دنيا ۽ انسان جي زندگيءَ کي رڳو گل سان مشابهت نه ڏني ويئي آهي. دنيا کي مسافرخانو ڪوٺيو ويو آهي. انسان جو جسم هڪ مهاسراءِ آهي، جتي روح، پرديسي مسافر جان ٿورو عرصو آرام ڪري، اصلي وطن ڏانهن روانو ٿئي ٿو. پر حاصل مطلب ٻنهي جو ساڳيو آهي ته جيئن جل پر ڦوٽو، وهندڙ پاڻي، واريءَ جي ڀت، ۽ درخت جي ڇانو گهڙيءَ مدت تائين جٽاءُ نٿا ڪن، تيئن ڪابه چيز هن دنيا ۾ امر ڪين آهي ۽ ضرور فنا ٿيندي. جهڙيءَ ريت ٻوٽن ۽ گلن جو پيدا ٿيڻ سڀاويڪ آهي ۽ سڀاءُ ڪريئي وري اهي ناس ٿي وڃن ٿا، ساڳيءَ ريت جو انسان هن دنيا ۾ جنم وٺي آيو آهي انکي موت جو

ذاتقو بہ ضرور ونڻو آهي. دنيا کي سھڻي سان مشابهت ڏني ويئي آهي، نہ زندگيءَ کي وري خمار سان ۽ موت جهوٽ جي پڄاڻي ليکيو ويو آهي ۽ ھڪ شاعر تہ چوي:

هر چوڙ موٽلکي خيالي خواب آهي
هر پل دنيا عجب اسباب آهي
نہ نيند و قبر ۾ آدم اطاقي
بدن فاني مگر تنهن روح باقي.

جن موت کي جهوٽ جي پڄاڻي سمجهيو آهي، انهن جو چوڻ آهي تہ انسان کي گهرجي تہ خوب ڀوڳ بلاس کري، عيش عشرت ماڻي، سٺيا ستابا طعام کائي، نشا ٽنها وٺي، ميءِ جي پيالا پيالي ۽ پنهنجا غم غلط کري، جهوت جا ڏينهن کائي. جڏهن سڀ فنا ٿيو تہ پوءِ ويچار ڇا جو؟ گھٽتي ڇا جي؟ جڏهن جهڪي ملنو اٿون سو هن ئي جهان ۾ تہ ملي تہ پوءِ آئيندي جي گھٽتي ڇو ڪجي؟

خيالي هڪڙن لاءِ عشرت جو مڪان آهي تہ ٻين لاءِ عذاب جو آستان ۽ مصيبتن جي مهاڙ. آدمي دنيا جي گردش ۾ ائين ڦاسجي رهيو آهي جئن اَن جا داڻا جنڊ ۾، انسان هميشه غم جي بحر ۾ غرق رهي ٿو. جهڪا گهڙي گذري ٿي سا انسان کي اوان لوڙنگ ڏيکاري ٿي. اڪا آهي وڏائي وزنوريءَ ۾، اڪا اچائي اموريءَ ۾. غريب ماڻهو جنهنکي کائڻ ۽ پهرڻ لاءِ پورو ڪونهي ۽ جنهنجو سمورو وقت انهيءَ ئي چنتا

۾ گڏري ٿو ته ڪنهن ٻيو ويلو نصيب ٿيندو يا نه ۽ جنهن جا
ٻار ڪير ڊڙي لاهه پيا ڦٽڪن، سو انهن تي سمجهي ٿو ته
دولتمند تي دنيا ۾ سکي زندگي ڪاٽي ٿو ۽ ڌاڙهس
حسد ڀري نگاهه سان ڏسي ٿو. غريب شاهوڪار آدميءَ
کي خوش نصيب ۽ بختاور سمجهي ٿو ۽ ٻر ٻري ڪان جو
ٻرستان پاسڻ ۾ اچي ٿو سو ويجهو وڃي. ٻهارڻ سان
خارستان نظر ايندو. ٻهاڙ جون چوٽيون جي پريان سندر
ڪنگرين جهان ڏسڻ ۾ ايندڙيون آهن سي اڳيان وڃي
جاچيون ته رڳا پٿر ئي پٿر آهن. هو ڌاڙهن وري مالدار
جنهنکي ملڪيت موڙي ۽ اڃي سنڀالڻ جي انتظاريءَ
۽ اولي ۾ پوري ننڊ نه نصيب ڪاله ني ٿئي، سو دل ۾
انهن تي سوچي رهيو آهي ته پيٽو فقير جنهنکي اندر
جو آرام آهي سو ڪالهس وڌيڪ سکي ۽ آسودو آهي.
هرڪو ٻاڻ ڪان وڌيڪ ٻئي کي سکي سمجهي ٿو. ٻيو
هڪ ڳالهه جي پڪ آهي ته سچي آنند ۽ خوشيءَ جو
خزانو ڪنهن ورلي کي هٿ اچي ٿو. خوشي نڪا آهي
جهوپڙين ۾ نڪا محلن ۾، نڪا عورت ۾ نڪا اولاد ۾،
نڪا ڌن دولت ۾ نڪا مال ملڪيت ۾، نه عيش
عشرت ۾، نه ونڊر وروڌن ۾. ڪيترا سنسار جا مزا
ڏسڻ ۾ سندر آهن پر سڪ پڇاڙي دک آڻيندڙ آهن.

ايترا مختلف رايا ڇو ٿيا آهن؟ حيالي ته ساڳي آهي.
برابر، سرمو ته هرڪوئي ٿو پاڻي ٻر اڪ اڪ جو ڦير
آهي. زندگيءَ جو مدار رهندڙ جي نقطي نگاهه تي منحصر

آهي ته هو انکي ڪهڙيءَ نظر سان ڏسي ٿو. پاڻي ساڳيو ئي آهي پر جهڙي جهڙي ٿانو يا ٻاسڻ ۾ انکي وجهبو، اهڙي صورت اختيار ڪندو، ٽڪنڊي ٿانو ۾ ٽڪنڊو، چورس ٻاسڻ ۾ چورس، وغيره وغيره. برسات پوي ٿي سيئي هڪ ساڳي، پر زمين جي ڪنهن ٽڪري ۾ ٻلو ۽ لمب ٿا اڀرن ته ڪن هنڌ ٻاڄون ڦٽن ٿيون ۽ ڪن هنڌ وري گاهه ۽ گلزار ٿيون. برسات جو پاڻي ته اهو ئي آهي پر زمين زمين جو تفاوت ٿئي ٿو. انسان انسان ۾ به اهو فرق آهي.

جو شخص پرلوءَ جي لختي ئي زنده آهي انجي اهائي مراد رهي ٿي ته خوشي ۽ آنند جي پراپتي ٿئي. اها خوشي ڪٿان لڀندي؟ جنهن ڪڏهن هيءَ دنيا ۽ آدميءَ جي حالي ڏکن ڏجهن سان ڀريل آهي ۽ چوطرف رڳو اونده انڌوڪار ڇانيل پيو آهي، تنهن روشنيءَ ۽ آنند جي ٽڪري ڪٿي اڪل آهي؟ ڪي چون مسجد ۾، ڪي چون ٽڪاڻي ۾ ته ڪي چون ديول ۾؛ پر سچ آهي ته:

الله جو رستو وڏي مشڪل ۾ ڏٺم،
مسجد ۾ ٽڪاڻي ۾ نه ديول ۾ ڏٺم
همت هڙس ۽ منطق جو نه ڪڇ آهه ضرور
مولا کي ڏٺم جي نه سچي دل ۾ ڏٺم!

خوشي، جنهن جي انسان تلاش ڪري ٿو، سا سڀ جي ٽرون واڪر پنڌ ڪريٿي. پهرين خوشي جا ماڻهوءَ

ڪي حاصل ٿئي ٿي اها آهي ٻالڪ اوسٿا ۾ جڏهن انسان
کي مهربان ماءُ جي گود ڪالسواءِ ٻيو ڪٿان نه مزو ئي ٿو
اچي. هو چاهي ٿو نه سارو وقت جهجل جي جيءَ سان
جڙيو پيو هجان ۽ سندس آنند ڏيندڙ آغوش ۾ رهي
سندس امرت روپي کير پيئان. ماءُ جي هنج آهي
انسان جي خوشيءَ جو پهريون دور. ڪجهه وقت گذرڻ
ڪانپوءِ خوشي پنهنجو مرڪز ڦيرائي ٿي ۽ همٿ ساٿي
ٻالڪ کي والديڪن، گڏن، گڏين ۽ مٽاين مان مزو اچي
ٿو. ڪيترا دفعا مٽيءَ جي والديڪن لاءِ روسڻو ۽ ساٿيءَ
امڙ سان والديڪن ٺان وڙهڻو. هو ڪاغذ جون ٻيڙيون
لاهي پاڻيءَ ۾ تاري ٿو ۽ واريءَ جا مڪان اڏي ٿو.
اميت ليمگر جي شڪول وڃڻ جو وقت اچڻو ۽ همٿو
هن ۾ پڙهڻ ۽ لکڻ جو شوق پيدا ٿئي ٿو. آڪاڻين پڙهڻ
۽ ٻڌڻ مان هنجي دل کي فرحت اچي ٿي. جڏهن
لعڙپڻ جو ساتو سلو ايري قوه جواليءَ ۾ اچي ٿو ۽ اهو
ليمگر شڪولي جهوٽ جو مدو پورو ڪري ڪاليج ۾
گهڙي ٿو، تڏهن سندس اهائي چاهنا رهڻي نه ڪو-نو
لمبو ڪٿان ۽ ڪنهن اعليٰ عهدي تي رسان. جڏهن هو
لوڪريءَ ۾ گهڙي ٿو، تڏهن ڪيس پيسو ڪمائي گڏ
ڪرڻ جو گهڻو شوق ٿئي ٿو. هو پنهنجون سموريون
شڪتيون الهيءَ ڏس ۾ ڪم آڻي ٿو. اهو ڪو انسان
جي خوشيءَ جو ٻيون دور سمجهڻ نه گهرجي، مگر
همٿ سندس خوشي وڃي پٽي هند واسو ڪري ٿي ۽

هينئر هن کي هڪ خوبصورت استري ڪپي جنهن لاءِ هو ڪي به قربان ڪرڻ کان نه ٿو گسي. هاڻي ڪيس محبت جا تير لڳڻ شروع ٿين ٿا. هو پاڻ کي پريم جو پوڄاري چوائڻ ۾ فخر وٺي ٿو، مجنون ٿي هميشه ليليٰ جي ڳولا ۾ رهيٺو؛ جيئن پروانو شمع لاءِ، تيئن هي پنهنجي پياريءَ لاءِ جان فدا ڪرڻ لاءِ به تيار ٿي وڃي ٿو. هوڏانهن سندس استري ڪيس پنهنجي هردي جو مالڪ ڪري ليکي ٿي ۽ هنجي سک خاطر پنهنجي آرام ۽ قرار جو پڻ خيال نه ٿي ڪري. پر جيڪا خوشي نوجوان کي پنهنجي زال جي خيالن ۽ صحبت مان اچي ٿي سا به گهڻو وقت جٽاءُ نه ٿي ڪري. هينئر ڪيس ٻار هئڻ جي چاهنا ٿئي ٿي: ٻالڪ، نه رڳو دنيا جي خزانن مان وڏي ۾ وڏو خزانو آهي، پر اپاڻهار جي به هڪ امانت آهي. اولاد جي پراپتيءَ لاءِ هو ڪئين سکائون باسي ٿو، پوتر استانن تي پيٺائون رکي ٿو، فقيرن ۽ درويشن جي درن تي وڃي دعائون پني ٿو. جڏهن ڪيس اولاد جي پراپتي ٿئي ٿي، تڏهن هو ڪپڙن ۾ نه ٿو ماپي؛ سندس دل بهار بهار پيئي ٿئي. ٻار جي جنم ونڻ تي خوب جشن ۽ شادناما ٿين ٿا. ٻار ماتا پتا جي جسم جو جسم آهي. پر اهو چوڻ سراسري غلط آهي ته ٻار ئي دنيا ۾ سچي راحت ۽ خوشي بخشي ٿو. ائين آهي ڇا ته انسان کي پنهنجي اولاد کان مٿي ٻي ڪا به شيءِ دنيا ۾ پياري ڪانهي؟

هڪڙي شخص آفيس ۾ ويٺي ڪم ڪيو ته اوچتو

ٽيليفون جــي گهنٽيءَ جو آواز ٿيو. کيس کو سڏي رهيو هو. هن ٽيليفون تي ڳالهايو. ڳالهائيندي ڳالهائيندي سندس هٿ مان ٽيليفون ڪري پيئي. هوُ گهبرائجي ويو ۽ سندس سر ير ڪنبڻ لڳو. کيس هڪ تمام دکدائڪ حادثي جي خبر پڌائي ويئي. سندس گهر کي باهه لڳي هئي. هو هڪدم ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ تڪڙو تڪڙو هلڻ لڳو. رستي ۾ کيس ٽپالي گڏيو جنهن وٽان هڪ لفافو مليس. ڪهڙي نه خوشخبري، جو کيس ويهه هزار رپيا صورتيءَ ۾ آيا هوا، پر انهن ويهن هزارن سندس ملول منهن تي ڪا به مشڪ پيدا نه ڪئي. ٽيليفون جي خبر هنکي اُداس ۽ غمگين ڪري ڇڏيو. گهر اچي ڏسي ته گوڙ گهمسان لڳو پيو آهي ۽ سندس جاءِ مان آگ، جا اُلا پيا نڪرن. سندس ماتا ۽ استري روئي رهيون هيون. گهر جا سڀ ڀاتي کيس ٻاهر بيٺل نظر آيا سواءِ هڪ جي جو هنجي جان جي جان ۽ روح جي راحت هو. هو سيني کان پنهنجي سڪيلڌي ٻار جو پڇڻ لڳو پر کيس ڪو به جواب ڪونه مليو. مٿس اچي ماندو ٿيو، حوصلا خطا ٿي ويس. هينئر هو سمجهي ويو ته ٻار اندر رهجي ويو آهي. ٻار کي ياد ڪندي هنجي دل ۾ دک جا ڪنڊا چڀڻ لڳا، ان خوفناڪ گهڙيءَ سندس رت ئي ڄمي ويو. اکين اڳيان اونده اچي ويس. مغز چڪر کائڻ ۽ دل ٽٽڻ لڳس. آخر دردي دانهن ڪري چيائين، ”منهنجي لال کــي بچايو، مولٽي رحم ڪريو! مـان

سيڪجهہ ڏيڻ لاءِ تيار آهيان فقط منهنجو سڪيلڊو مونسان ملايو!" جهڙيءَطرح باھ لڳڻ ڪري وڻ جلندو آهي، تهڙيءَطرح پٽ جي جدائيءَ ۾ هن جو جيءُ جلڻ لڳو. خوب پيسا آڇيائين، سيڪو پيو چويس "پٽ تنهنجو آهي. تون چو نہ ٿو اندر گهڙين؟" پر هو بيٺوئي رهيو ۽ آگ پنهنجو ڪم ڪندي رهي.

مٿين مثال مان اهو ثابت ٿي چڪو تہ بار جا مائٽ بار واسطي سيڪجهہ ڪرڻ لاءِ تيار هئا، پر خود بار کي ڪنهن ٻيءَ شيءِ لاءِ ناس ٿيڻ ڏنو ويو. هنکي سندس مائٽن پنهنجن اکين آڏو باھ ۾ پسم ٿيڻ ڏنو. ڇا لاءِ؟ انهيءَ چيز لاءِ جا بار کان وڌيڪ پياري آهي، يعني شخصيت، پنهنجو سر بر، پنهنجي زندگي. جيڪڏهن مائٽن مان ڪوبہ باھ ۾ ٽپو ڏيئي بار کي بچائڻ جي ڪوشش ڪري ها، تہ ڪيس پنهنجي جند وڃائڻي پوي ها، پر انهيءَ لاءِ هو تيار نہ هئا. بار سهڻو ۽ موهيندڙ آهي ڇاڪاڻ تہ بار کي اها خوشي ۽ ميناج انسان جي شخصيت مان ملي ٿو. اهي خاصيتون بار ۾ اصل کان ڪونهن؛ ڇاڪاڻ تہ اسين بار کي انهي نظر سان ڏسونٿا، اهو بار اسانکي اهڙو ڪينچيندڙ نظر اچي ٿو. جهڙو جهڙو من ڦريٿو، تهڙو تهڙو روپ ٿي جاٽڻ ۾ اچيٿو. جڏهن بار ۽ شخصيت جو سوال اٿيو تڏهن شخصيت جي ڪري بار سهسايو ويو. سچي آنند جو بنياد آهي آدميءَ جي شخصيت. ٻيءُ بار کي پيار ڪريٿو ڇاڪاڻ تہ اهو سندس شخصيت کي

پيارو آهي؛ زال مڙس کي پياري ٿي ڇو ته مڙس سندس شخصيت کي پيارو آهي؛ پر شخصيت ٽنهين - زال، مڙس ۽ ٻار - کان وڌيڪ پياري ۽ راحت بخشيندڙ آهي؛ ۽ جو انسان ان شخصيت ۽ خوديءَ کي ترڪ ڪري ٿو، اهو اعليٰ ۽ اتم شخص ليکيو وڃي ٿو؛ انهيءَ لاءِ چئبو ته زندگيءَ جو مقصد حاصل ڪيو اٿس. قرباني ڏن جي به ٿئي ته من جي به ٿئي، پر خود قربانيءَ جهڙو ڪو ٻيو ڪونهي!

هن ڪتاب جو بنيادي ويچار هيءُ آهي: انسان جي زندگيءَ جي مراد آهي آنند لاءِ تلاش، سچي خوشيءَ ۽ راحت جي ڳولا. انهي آنند جـــي حاصلات ڪيئن ٿيندي؟ آتما کي ترپت رکڻ ۾. آتما ڪيئن ترپت ٿئي؟ هر ڪنهن آدميءَ جي آتما علحدي علحدي آهي. شرابيءَ جي زندگي آهي شراب جي پيالي ۾؛ شاعر جي زندگي آهي سندس شاعرانه شوق ۾؛ مزور جي زندگي آهي پورهئي ۾، ٻارن جي ڪم ۾؛ درويش ۽ خدا ترس انسان جي زندگي آهي جيءَ کي جدا ڪرڻ ۾ ۽ ڏٺي سڳوري جي مٺي ناليءَ کي ياد ڪرڻ ۾؛ شاهوڪار جي زندگي آهي پئسي ميڙڻ ۾. هر ڪنهن آدميءَ کي ڪنهن نه ڪنهن ڳالهه جي چڻنا ۽ عشق لڳو پيو آهي، پر اعليٰ درجي جو آنند جو انسان حاصل ڪري سگهي ٿو سو آهي ڏيڻ ۾ نه وٺڻ ۾؛ وٺڻ ۾ عار ڪونهي پر ڏيڻ ۾ اعتراض هئڻ نه کپي؛ قرباني معنيٰ ئي آهي سچو قرار.

هڪ خدا پرست جي ڳالهہ ڪندا آهن تہ هو حق جي ڳولا ۾ لڳل هو ۽ جنهن سچ جي راهہ رمندو پئي ويو، تنهن خواب ۾ هڪ فرشتو ڏٺائين جنهن کا تنهن کيڪاري پڇيو، "ڪيڏانهن ٿو وڃين؟"

هن پوڙهہ شخص وراڻي ڏني، "ڌڻي تعاليٰ کي ڳولڻ لڪتو آهيان." جواب ملڻ تي فرشتو عجب ۾ پئجي چوڻ لڳو، "تو پاڻکي دنيا جي ڪمترن ئي ڌنڌن ۽ ڪمن ڪارين ۾ رڌل رکيو آهي ۽ تو پاڻسان حق جي ڳولا جي مسافريءَ تي هيترو سارو بار ۽ مال ملڪيت کنيو آهي سو ڪيئن ٿو اُميد رکين تہ توکي خدا تعاليٰ جي حضور ۾ وڃڻ جي اجازت ملندي؟ اي مورک انسان! تو ڪوڙي لوڀ ۾ چو پاڻکي ڦاسائي ڇڏيو آهي. ياد رک تہ: ساڻ کڻلو تنهنجي ڪينکي هٿون بار پري."

اهڙي نا اُميديءَ جي جواب ملڻ تي هن شخص کي جيڪو بہ سامان هو سو ڦٽو ڪري ڇڏيائين ۽ فقط هڪ پراڻو لوئيءَ جو ٽڪر ٿڌ جي بچاءَ کان بدن تي ڪڻ لاءِ پاڻوٽ رکيائين. رات جو وري هن ساڳيو فرشتو سپني ۾ ڏٺو. فرشتي وري بہ سوال پڇيس، "اڄ وري تنهنجي مسافريءَ جو مقصد ڪهڙو آهي؟"

"خلق جي خالق جو ديدار."

جواب مليس، "اي پاڪ دل انسان، هن گرم لوئيءَ سان تون الله سائينءَ جو ديدار ڪيئن ڪري

سگھندا ين؟ اھا لوئي حق جي راہ ۾ ھڪ وڏي رنڊڪ
اٿيئي. رب جو راضپو ھمت ڪرڻ وانٽيئي تہ ھن دنيا جي
ڪنھن بہ چيز سان موہ نہ رکـــ."
لنڊ مان سجاڳ ٿيڻ تي ھن لوئي ڪٽي آڳ ۾ اڇلائي
جا ھڪدم سڙي پسر ٿي ويئي. وري نيٺ رات بہ
ھن ساڳيو فرشتو لنــڊ ۾ ڏٺو جنھن وري بـــ سوال
ڪيس، "اي نيڪ دل انسان، تون اڄ وري ڪيڏانھن
وڃي رھيو آھين؟" ايشور جي پوڄاريءَ وري بـــ
ساڳيوئي جواب ڏنو تہ "رب جي جستجو ۾".
فرشتي خوش ٿي چيو، "تون خدا جو سچو پچو عاشق
آھين. جئن تہ تو سڀڪجھہ ترڪ ڪيو آھي، تنھنڪري
تون جتي آھين اُتي وينو رہ، توکي خدا جي تلاش ۾
وڃڻ جـــو احتياج ڪونھي؛ ڏٽي پاڻ توکي ھينئر
ملڻ ايندو."
ڪن جو چوڻ آھي تہ ائين سمجھڻ نہ گھرجي تـــ
انسان دنيا ۾ سڀ جو تياڳ ڪري وٺي بيسود جيءَ
کي جفا ڏيندو، رياضتن ڪيڻ ۽ اھنجن ايذائن سھڻ ۾
ڪا خاص خوبي سمايل آھي ڇا؟ عيش عشرت ۽ لطف
پري زندگي ڪاٽڻ ۾ ڪو گناہ تہ ڪونھي؟ ڇا واسطي
آدمي حياتي جي مزن ۽ موجن کي ترڪ ڪري پنھنجي
مٿان جاٽي پڇھي دک ۽ تڪليفون مڙھين ٿا؟ انساني
حياتيءَ جو مقصد اھو اصل نہ آھي. ھر ڪو مخلوقات جو
جزو، ڇا مرد، ڇا زال، ڇا ٻار، ڇا پکي، ڇا جانور،

ایشور جو روپ آهي.

جیکڏهن کو شخص عیش واري زندگي ڪاٽي ٿو ته ایشوري جوت جا منجهس آهي سا خوش ٿئي ٿي. جیکڏهن اسین پاڻکي ڪشٽن ۽ مشکلاتن ۾ ڦٽو ڪریون ٿا ته اهو دک الهيءَ نوراني نورکي پسٽو ۽ سهٽو پوي ٿو. هن ماس جي پتلي ۽ مٽيءَ جي بدن ۾ روح ائین رهي ٿو جئن دیول، ٺڪاڻي یا مسجد اندر پوڄا جا ڌرمي پسنڪ: جیئن ڌرمي جڳهین ۽ آستانن کي انسان سینگاریٿو، تیئن جیکڏهن آدمي پنهنجي بدن کي خوب سینگاري ۽ ڪپڙن ۾ عطر عنبیر وجهي، ڇاکاڻ ته اها عزت ڏیڻي آهي الهيءَ ایشوري روشنيءَ کي جا اسانجي اندر ۾ هر وقت ۽ هر دم موجود آهي، ته الهيءَ ۾ ڪهڙو هرج یا هاڃو آهي؟

پر اهو انساني فرض سمجهڻ گهرجي ته سڏ ٿئي ته اوٺائجي. هرڪنهن انسان کي ڪنهن نه ڪنهن وقت حیاتيءَ ۾ سڏ ٿئیٿو. آتما جي آواز جي پوئواري ڪجي. هن ڪتاب جي نایڪا سجاڻي قربانيءَ جي سڏ تي پنتي نه ٿي پوي. آتمڪ ناتا جسماني بندڻن کان وڌيڪ محسوس ڪري ٿي ۽ اعليٰ جیون ڪاٽیندي، پنهنجي ذات سان پیار هوندي به پنهنجو پاڻ تیاڳي ٿي، پنهنجي شخصیت کي تڇ سمجهي قربان ٿيڪري ڇاکاڻ ته هن پروڙیو ته جسماني قربانيءَ ۾ ٿيآتمڪ سوڀ سمایل آهي.

(١)

صندوق ۾ سوغات

هندن جي سرتاج هند بهار سان گهڻو ڪري جن
ويچارن جو لڳ لاڳاپو ڏيکاريو ويندو آهي سي آهن
خوشحالي ۽ لئين سر پيدا ٿيل اُميد. جيئن سرو جي
رت کي زندگيءَ جي خزان ڪري ليکيو آهي، تيئن بسنت
رت کي زندگيءَ جو بهار يا روشن ٽڪر ڪري سڏيو
آهي. اچا سياري جون اُٺر ڪان لڳندڙ سرد ۽ تڏيون
هوائون پرتوڙيءَ ڪان موڪلائيءَ جي تياريءَ ۾ ٿي آهن
۽ صبح جو سوير مفرح هوائون ۽ دل کي وڻندڙ هيرون
لڳي بهار جي اچڻ ڪان انسان ذات کي جڻ اڳواٽ
آگاهه ڪن ٿيون. سرشٽيءَ جي هيڪا چيز بهار جي
پير رکڻ تي خوش پيئي ڀاسيءَ. لڳي ٻڪو موج مان
خوشيءَ جا گيت ڳائي هند جي مرحبا ڪري رهيا
آهن. سيارو آهي حياتيءَ جو موت، دنيا جي رونقدار
شين جي پڇاڙي ۽ بهار جي موسم آهي حياتيءَ جي
تازگي ۽ روشن لوائي. بهار سان دڪن جي پڇاڙي ۽ سڪن

جي شروعات ٿئي ٿي. سيارو جڳ حياتيءَ جي پيدائش آڻي ۽ بهار آهي قوهه جواني. قدرت جي مندن جو چڪر آهي آدميءَ جي زندگيءَ جو چڪر. ڪهڙو نه بهاري شباب جو عجائب جادو نگاهن کي خوشيءَ سان ٿمثار ڪري پنهنجن ڳجهن رازن جو اظهار تو ڪري!

اهڙا فطرتي واقعا انسان جي اندر ۾ هڪ قسم جي سڄاڳي پيدا ڪن ٿا ته جيتوڻيڪ وقت جو دورو تمام تڪڙو تڪڙو هلي رهيو آهي، ته به آدميءَ جي روح کي نه سرو سڪائي سگهي ۽ اونهاري جي گرمي ساڙي. ڪهڙو نه چڱو ٿئي جيڪڏهن اسين بنين، گهاٽن جهنگلن ۽ چراگاهن ۾ وڃي قدرت جي ڪاميابيءَ جا سبق سکون ۽ فطرتي نظارن جي سونهن ۽ خوشيءَ پريلن مناظر مان دلي فرحت حاصل ڪريون. اهي نظارا روحاني رازن ۽ مقناطيسي طاقتن سان پر آهن. بهار جي بخشيش آهي شوق ديدار، اثر پذير دل ۽ احسانمند آتما. وقتي اهي ويچار پيا دل ۾ اٿن تين ته جانورن ۾ جو خوشمزاجي ۽ احسانمنديءَ جو انگ نظر اچيٿو سو انسان ۾ گهٽي قدر غير حاضر آهي ۽ شايد جانور ۽ پکي آدمين کان وڌيڪ قدرتي نظارن جا شائق ۽ ڳولائو آهن. اُهوئي آدمي آنند جي آغوش ۾ رهيٿو جنهن قدرت جي ڪتاب جو پوريءَ ريت اڀياس ڪيو آهي ۽ جنهنجو چيت بهار جي بهاريءَ ۾ لين ٿي وڃي ٿو.

بسنت جي رت هئي. جهڙالو ڏينهن ۽ پونياري جو وقت هو. دولتپور ڳوٺ جي پرسان دريا جي پرينءَ پر توري پنڌ تي وڏي بني هئي. هاري ۽ ٻيا ڪمترا ڪمي ڪيتيءَ جي ڪم ۾ رڌا پيا هئا ۽ سندن ٻارن ٻچن چيلهن سان ڪيلي پي دل وندرائي. وڻن ۾ ڳهن سگهِن سان ۽ سهڻا پاليل هرڻ پوڻ هئا جي ويءَ ۾ چيڪ پي چليا. پريان دريا جي ڪپ تي هڪ ٻيڙي اچي بيٺي: ٻه آدمي ٻيڙيءَ مان لهندا نظر آيا. هڪڙي جو نالو سندرشام هو ۽ ٻئي جو جيون. جيون جي هٿ ۾ بندوق هئي ۽ چيلهه ۾ ڪارتوسن جو پٽو ٻڌل هوس. شڪار جي سانگي ۽ جهنگل جي خيال سان شايد ائي اچي سهڙيا هئا. ڪڏهن ڪڏهن سانگي سان شهر کان ٻاهر مشغول انسان کي حياتيءَ جي روزمره جي ٻي تابيءَ ۽ هل هنبس، سختيءَ ۽ ڪهرائيءَ، دلگيريءَ ۽ غمگينيءَ کان ڪي قدر ۽ ڪجهه وقت لاءِ برابر ڇوٽڪارو بخشين ٿيون.

ٻئي ڄڻا عمر ۾ اٽڪل هڪ جيڏا تي پاسيا جيتوڻيڪ سندرشام پنجٽيهن ورهين جو هو ۽ جيون ٽيهن جو. ڪپڙي لتي جي رنگ مان جيون ڪنهن شاهوڪار ڪٽنب جو تي لڳو پر سندس دوست سندرشام پوريءَ پنيءَ وارو ۽ غريب آدمي. هو ننڍي کان ئي ماءُ پيءُ جي سرڳ پڌارڻ ڪري چاچي جي گهر رهندو

هو انساني جيوت ٿاريءَ ۾ اُڀِرَل ڳاڻ ڄڻان آهي، جن مان ڪن کي هوا جو سخت جهلڪو ڪنيو وڃي ٻهلاڻن جي ڏرين کان اندر پيل پلنگن تي ڦٽو ڪري، ته ڪن کي ڪني پاڻيءَ جي ڪسين ۾؛ حياتي موتين مثل آهي جي سڀ جي وات مان نڪرن ٿا: هڪڙن کي ڪٽي منجهائن موتين جو خاڪو ٺاهجي ٿو ته ٻيا راجائن جي تاجن ۾ جائگير ٿين ٿا.

لنڊي هوندي ٻنهي گڏ هڪ شڪول ۾ تعليم ورتي هئي ۽ انوقت کان وٺي سندر شام جو جيون سان دوستيءَ جو ناتو ٿي ويو هو. لنڊيءَ ٻنهيءَ ۾ انسان ۾ ذات پات جا ويڇا ۽ تفاوت نظر نه ٿا اچن: شڪولي جيوت کان وٺي سندن آشنائي شروع ٿي هئي ۽ اڄ ڏينهن تائين اهڙو هڪ واقعو به ڪونه ٿيو هو جنهن سبب هنن جي پاڻ ۾ غلط فهمي پيدا ٿئي. ٻئي هڪ ٻئي جا حال محرم، ڏک سک ۾ ٻانهن ٻيلي ۽ مددگار هئا.

سندر شام شڪل ۾ سهڻو ۽ ٺاهوڪو هو مگر قد ڇوٽو هوس. سياوُ جي ڪري. سندر شام جيون کان وڏيڪ وڻندڙ ۽ هردلعزيز هو. ٻاهرينءَ طرح ۽ دنيوي خيال کان غريب هو پر وٽس آتمڪ ڌن جهجهو هو. سندس منهن تي هميشهه مرڪ لهرائيندي نظر ايندي هئي. هُوُ روز صبح جو سوير اٿي پرارٿنا ڪندو هو: ”ايشور، مونکي نڪا غريبي گهرجي نڪا ملڪيت: اهوئي

ڪپڙا جنهنجي لون بخشيش ڪرڻ چاهين ۽ تنهنسان گڏ قناعت واري دل ڏينم." سندس اهو رايو هولدو هو ته قناعت وارو آدمي ڪڏهن به مسڪين نه ٿيندو پر جو شخص هميشه لوڀ ۾ رهي ٿو، تنهنکي ڪڏهن به شاهوڪار ڪوني نه ٿو سگهجي. جيڪڏهن آدمي جيڪي هٿ ۾ اٿس ان تي راضي نه آهي ته جيڪي وڌيڪ چاهيندو تنهن تي به راضي نه ٿيندو. ڪيترائي دفعا جيون ڪيس خوشمزاج ۽ خوشحال پسي چوندو هو، "سندرشام، اسين پئسي وارا آدمي به دکن کان آجا نه آهيون ۽ هيترين ڪمائيءَ هوندي به پيا چئون ته ڪي وڌيڪ هجي، مگر تون مسڪيني حالت ۾ ڪيئن ٿو خوشحال گذاري سگهين؟" سندرشام وراڻي ڏيندو هوس، "جيون، آهي سوڙ آهي سيءُ، ناهي سوڙ ناهي سيءُ. اهو آدمي ويچارو آهي جنهنجو خرچ آمدنيءَ کان گهٽو آهي. اهو ماڻهو غريب نه ڪوٺبو جنهنکي ٿورو آهي پر اهو جو وڌيڪ هئڻ جي تمنا رکيٿو. دوست، مان ته چوندو آهيان ته دولت ئي آهي جا انسان کان خودشناسيءَ جو گڻ کسي وٺي ٿي، پر مسڪينپڻو آدميءَ کي پنهنجي سچيءَ حالت ۽ حقيقت کان پوريءَ ريت واقف ڪريٿو. اسين غريب آدمي نصيب وارا آهيون جا ڪاڻ جو ڏٽيءَ ڏاڍين اسانجون جوابداريون توهان شاهوڪارن کان گهٽ آهن. جيڪي ماڻهو سون ۽ چانديءَ ۾ ٽرن ٿا، سي ئي ته ڳڻتين جي دريا ۾ غوطا کائين ٿا. غريبي

اهو گلزار آهي جنهنکي خزان سازي نه ٿي سگهي؛ غريبي اهو قيمتي پورو آهي جنهنسان جنت جا رهاڪو پنهنجن هيرن کي اجاري چمڪائيندا آهن." سندر شام دل جو صاف ۽ سچو، سياڻ جو سادو ۽ ايماندار هو. جيون لاءِ هو هڪ اعليٰ درجي وارو سچڻ هو پر جيون هن جو پورو پورو ملهه ڪٿي ڪين سگهيو. سندر شام پنجٽيهن ورهين جي ڄمار جو هو، تہ بہ اڃا ڪنوارو هو ۽ نڪي شادي ڪرڻ جو ڪو خيال ٿي هوس؛ چاڪاڻ تہ ونواه کي هو هڪ قسم جو بندن ۽ پابندي ڪري سمجهندو هو.

جيون پنهنجي دوست کان ڇهڙيءَ ۾ ڪي قدر جهڪو پر بدن جو قداور هو؛ منهن ڏ گهو ۽ روش وڌيڪ ڪينچيندڙ هئس. جيون نازڪ طبيعت ۽ ذرا شوخ مزاج هو. هو وڏو پئسي وارو زميندار هو. هميشه پئسي جي نشي ۾ الوٽ هوندو هو. سندس پيشانيءَ تي فخر جا آثار نظر ايندا هئا. چوندا آهن تہ دولت انڌي آهي ۽ اڇڻ سان سڄڻ جون اکيون بہ ٻيو ڪيو ڇڏي. آدميءَ ۾ اهو تڪبر پيدا ڪري ٿي جو هو پاڻکي افضل ۽ طاقتمند محسوس ڪري ٿو، دنيا ڏانهن نفرت جي نگاهن سان نهاري ٿو، پاڻ جهڙو ٻئي کي نہ ٿو سمجهي؛ سڀ ڄڻ تہ أيري ۽ لهي ٿي مٿس ٿو. جيون جي پڻ ساڳي حالت هئي. پئسي مان دنيوي زور مليئو پر نہ روحاني شڪتي. پئسي جي مستي کي ٿورا جهلي سگهن. شراب جسو

نشو انسان کي ڪجهہ وقت لاءِ بي هوش بڻائي ڇڏيندو آهي. اِهي سڀ نشي جو تاثير موجود آهي، پر ناٽڪي جو خمار انسان ۾ دائمي روحاني تنزل آڻي ٿو. سندر شام ڪيترائي دفعا ڪيس سندس اوڻاين ۽ عيبن کان آگاهہ ڪندو هو. چاڪاڻ تہ دوست کي خطائن کان واقف ڪرڻ ئي آشنائيءَ جي مکيہ آزمائش آهي، پر جيون ڪن نہ ٻڌو ڪياڙيءَ ٻڌو ڪري ڇڏيندو هو. هن محسوس نہ ڪيو تہ دنيا ۾ آدميءَ لاءِ سياڻو دوست ئي هڪ قيمتي چيز آهي. پنهنجي مان جيڪي بہ خراب عادتون آدمي پرائي سگهي ٿو تن مان گهڻيون منجهس موجود هيون. هُنسو هڪ عميق ۽ اٿاهہ ساگر آهي جنهنجي عزت، وويڪ ۽ سچائي گم ٿي وڃن ٿا، انسان کان انسانيت جو جزو ڇڏائجي وڃي ٿو. مگر چونڊا آهن تہ ليمي ڪاڇڻ بہ ڪي ڇڏي. نون ۽ چالدي بيوقوف جو هڪ پردو آهن جو سندس عيبن کي دنيا جي ٻاهرين نظر کان لڪائي ٿو. جيون لاغرضائي ۽ بيپرواهيءَ جي حياتي ڪاٽيندو هو. ڪيس شاديءَ ڪئي اڍائي سال ٿي ويا هئا، مگر اجا ڪو بہ اولاد ڪونہ ٿيو هوس. سندس استريءَ جو نالو تارا هو جا تمام سشيل استري هئي.

ٻئي ڄڻا ڪيترو ئي وقت رليا پر جيون کي شڪار هٿ نہ چڙهيو. ڪجهہ وقت کانپوءِ هڪ ڦاڙهو پريان نظر آيو. اڄ جيون شڪار جي خيال کان نڪتو هو سو ڦاڙهي کي ڏسڻ سان دل ٻهار ٻهار ٿيڻ لڳيس:

هينئر کيس شڪاريءَ جو ڪم ادا ڪرڻو هو. شڪار
هٿ ۾ ڏسي ماريءَ جي دل ۾ جي خيال پيدا ٿين ٿا
سي جيون جي اندر ۾ اڀين ٿي رهيا هئا. وڻ جي پنيان
لڪي جيون نشان چٽڻ جي تياري ڪرڻ لڳو الهيءَ
لاءِ ته جيئن قاڙهي جي مٿس نظر نه پوي. سندر شام
گهٽو ئي جهليس ته پرسان بني آهي، مٿان اهو قاڙهو
ڪنهنجو پاليل هجي ۽ بني لناڙي جهر جهنگ. قرلدو
هجي، پر جيون بدواڻ بدو ڪري ڇڏيو. شڪار جي
شوق ۾ هن گولي هلائي. چوندا آهن ته مروان موت
ملوڪان شڪار؛ بڪريءَ کي لڳي ساس جي ته ڪاسائيءَ
کي لڳي ماس جي. قاڙهي جي به نظر اوچتو وڃي
جيون تي پيئي. بندوق ڇٽي ڪالپوءِ هڪدم آدميءَ
جا به ڪيڪڙات بدڻ ۾ آيا پر پوءِ ماٺ ٿي ويئي.
جيون جا ته حوصلائي خطا ٿي ويا. دل ۾ ڪوت ڪائي
ويس. منجهي پيو ته الائي ڇا ٿيو. سندر شام کي به
ڪجهه سمجهه ۾ ڪين آيو: ٻئي ڄڻا آهستي آهستي
اڳيان وڌيا ۽ ڏسن ته قاڙهي بدران هڪ جوان ڇوڪرو
بيهوشيءَ جي حالت ۾ پيو آهي ۽ بدن مان رت وهي
رهيو اٿس. پاسي ۾ ڪانياٺي ۽ پٽر پيل نظر آين. جيون جو
مغز چڪر ڪائڻ لڳو: بندوق هٿ مان ڇڏائجي ويس؛
زمين چڻ نه پيرن هيٺان نڪري ويئي هئس. سندر شام
چيو، ”ويچارو شڪار لاءِ نڪتو هو پر مورڳوئي پاڻ
شڪار ٿي ويو. جيون، هر ڪنهن انسان جي زندگي هڪ

نموني جو روزنامو آهي جنهن ۾ هو لکڻ هڪڙي ڳالهه تو چاهي پر لکجيو مور ڳوئي ٻي وڃي؛ ۽ هو پاٺڪي کهڙو نه نماڻو ۽ بيوس معلوم ڪري ٿو جڏهن ڏسي ٿو ته ڇا سندس خواهشون هيون ۽ ڪيئن قدرت جي قلم انهن کي اُلٽو ڪري ڇڏيو.*

جيون هيلنتائين ٻنهي ڏندن مان اکر به نه ڪڇيو؛ پر نيٺ پاڻ جهلي صرف ايترو چيائين، "سندر شام، هي وقت وڃائڻ جو موقعو نه آهي. هل ته جلدي نڪري هلون." ٻئي ڄڻا ٻيڙيءَ ڏانهن واپس وريا. وات تي سندر شام، جنهن ۾ قدرتاً غور ڪرڻ جي خاصيت هئي، چوڻ لڳو: "جيون، هيءَ دنيا رڻ ڀومي آهي، جنگ جو ميدان آهي؛ تون به شڪاري آهين ته مان به شڪاري. انسان ٻوڙي حيوان سيڪو ماريءَ جو ڪم ڪري ٿو. ڪي جانورن جا شڪاري ٿين ته ڪي انساني حسن جا شڪاري؛ ڪي مال ۽ زر جا شڪاري ٿين ته ڪي رام جي نالي جا شڪاري. دنيا ۾ چوگرد ڪٿي نظر ڊوڙاء ته ڏسندين ته زندگي هڪ شڪارگاهه آهي. هڪ قوم ٻيءَ قوم جي گلي ڪپڻ جي سانباهي ۾ آهي. هڪ آدمي ٻئي جي رت چوسڻ جو خواهان آهي. جانورن، جيتن ۽ پکين جي پيٽ ساڳئي نموني جي ويڙهه جاري آهي. ٻلي ڪئي جي پنيان آهي ته ڪتو ٻليءَ جي پنيان؛ ڪئليءَ کي ڪرڙي ٿي کايو ڇڏي ته ڪرڙيءَ کي نانگ ڳڙڪائي ٿو ۽ نانگ کي وري مور

چنبي ۾ ڪنيو تــو وڃي. مطلب تـــ چڪناڻ لـڳي پيئي آھي."

ٻيڙيءَ وٽ پهچي ملاح کي چيائون، "ٽڪڙو هل، دير ٿي ٿئي، سڄ اڇي لهڻ تي بينو آهي." ٻيڙي هلي ۽ سندر شام آهستي جيون کي چيو جيئن ٻيڙيءَ واري جي ڪن تي پرلاءُ نه پوي، "ڏينهن ڏني جو خون! ڪيئن بچي نڪرئو! پوليس کي ضرور خبر پوندي." معصوم نينگر جي رت ۾ رڱيل دردناڪ تصوير سندس اکين اڳيان ڦرڻ لڳي. پوليس ۽ جيل خاني جي خيالن ويچاري سندر شام جي دڙن ۾ ڏڪڻي پيدا ڪئي. سندر شام موڳو ۽ ملول پئي لڳو. اهــو خيال ڪيس ستائي رهيو هو ته سندس دوست جيون کي ضرور ڦاسيءَ يا گهٽ ۾ گهٽ ڳري جيل جي ســزا ملندي ۽ پنيان سندس استريءَ تارا، جنهنکي شادي ڪئي ايائي سال مس ٿيا هئا، تنهنجو ڪهڙو حال ٿيندو. دل ۾ خيال آيس: "مان چڙهو چانڊ آهيان، جيون شادي ڪيل آهي. مونکان وڌيڪ دنيا ۾ جيون جي گهرج آهي. منهنجي پنيان ڪير رئندو؟ پر جيون کي ڦاسي اچڻ تـي تارا وڌوا ٿي پوندي." ايڪيهن ورهين ۾ تارا وڌوا! اهي ويچار ڪري سندس وار ڪانڊارجڻ لڳا. خيال ڪيائين ته ڇو نه اهو ڏوهه پاڻ تي ڌريان. سندر شام جهڙا نيڪ دل ۽ ايماندار انسان دنيا ۾ اڻ لڀ آهن: هو حد سنو

آدمي هوءِ منجهس همدرديءَ جو انگ ٻه ڏاڍو هو. دوستي معنيٰ گهڻي ۾ گهڻي محبت جا هڪ ٻئي لاءِ سودمند ثابت ٿئي؛ دوستي اوکيءَ جو آسرو آهي ۽ خوشيءَ کي ڏوچند ڪري ٿي. اُن ۾ صداقت ايتري قدر سمايل رهي ٿي جو جان جي جوکي کي به شمار ۾ نه ٿو آڻجي؛ منجهس ٻن دلين جو عجيب اتفاق رهي ٿو. اهي سڀ خاصيتون هــن شخص ۾ موجــود هيون. سندرشام انهن بي وفا دوستن مان ڪونه هو جيڪي اسان جي ساڻ جيان آهن، جو جڏهن اسين سج جي روشنائيءَ ۾ پنڌ ڪريون ٿا تڏهن هميشه پٺ ونيو ايندو ۽ چوڻ ته انگ سنگ ساٿي آهي، پر اجا ڇانــو ۾ پنڌ ڪنداسين ته يڪدم غائب ٿي ويندو. سياڻن سچ چيو آهي ته سوڪڙيون پاڪڙيون ڏيئي دوست خريد نه ڪر ڇاڪاڻ ته جڏهن تون ڏيڻ بند ڪندين تڏهن هو تنهنجو ٿيڻ بند ڪندا. سندرشام ته ڪن ورهين کان جيون جو گهرو دوست هو؛ نه ڪنهن لالچ جي ڪري، پر دلي رغبت سببان.

جيون چيو، ”سندرشام، مان توسان انجام ٿو ڪريان ته اج کانوني وري مان شڪار نه ڪندس.“

سندرشام وراڻيو، ”دوست، اهو انسان نــه چڱبو جو ٻئي جو ڏک پسي ڪڏهن ڏکي نه ٿو ٿئي. اهو آدمي آدمي ڪيئن سڏبو جو ٻئي کي روئندو ڏسيءَ نيڻ نه آلا ڪري. ٻئي جي ڏک مان توکي جيڪڏهن سک

حاصل ڪٿي تہ تنهنجي حالت حيوانن کان بہ بدتر ليکبي، جيڪڏهن شاهوڪار کي غريب تي، امير کي فقير تي، عالم کي جاهل تي، ڏاڍي کي ٻڪڙي تي، ڍڪيل کي اگهاڙي تي، سکهي کي ڏکهي تي رحم نہ آيو تہ اها انسانيت ڪيئن چئبي؟ جنهن شخص جي سيني ۾ دل نہ آهي ۽ دل ۾ رحم نہ آهي، اهو انسان چوائڻ جي ڪيئن تہ هام هڻي سگهي؟ مون تہ توکي گهڻوئي سمجهايو: هڪ چوي ٻيو مڃي، تنهنجو پورهيو سائين نہ ڏيڏي. پر جو لکيو منجهہ تراڙ سو قلم ڪيائڙيءَ نہ وهي؛ برابر تقدير اڳيان تدبير بيوس ٿيو پوي." گهڙي کن ترسي وري چيائين، "جيون، پوءِ هاڻي ڪهڙي سمت سٽي اٿيئي؟ ڳالهہ تہ ڏاڍي ڳري ٿي پيئي آهي. منهنجو ويچار آهي تہ اهو خون جو ڏوهہ جيڪر ......"

سندرُ شام اڃا ڪجهہ چوڻ تي هو تہ ملاح ڪيس اتي ۾ روڪي وڏي آواز سان پڪاريو، "سائين، سامهون تہ نهاريو. هڪ صندوق تردي پيئي اچي." جان ڪٽي ڏسن تہ پريان هڪ صندوق دريا جي لهرن ۾ لڏندي سندن طرف اچي رهي آهي. ٻيڙي جڏهن پيتيءَ جي ويجهو پهتي، تڏهن انکي ٻيڙيءَ ۾ رکي کوليائون. ڪنجيون ڪرف سان گڏ اٽڪيون پيون هيون. ڇا ڏسن تہ اندر هڪ سانوريءَ شڪل وارو ٻالڪ سمهيو پيو آهي؛ ڏيڍهن ٻن جو ڄاول مس ٿي لڳو. ٻار جي وات ۾ چوپڻي هئي جا پٽي چوپيائين. صندوق مٿان

سنهڙا سوراخ هئا جي هوا جي خيال کان رکيا ويا هئا. ٻالڪ جي ساڄيءَ ٻانهن ۾ هڪ ٽامي جي رکيا ٻڌل هئي جا سندس مائٽن نشانيءَ طور ائي ٻڌي ڇڏي هئي. ٻار جي ڳچيءَ ۾ هڪ لفافو ٻڌل هو جنهنکي کولڻ سان اندران هڪ چٺي نڪتي. ڪجهه ٻــ ڳالهائڻ ٻولهائڻ کانسواءِ سندر شام انتظاريءَ مان ڪاغذ پڙهڻ شروع ڪيو:-

”جنهن شخص کي هيءَ صندوق ۾ بند ٿيل ٻالڪ هٿ چڙهي سو ايشور جي واسطي سندس پوري پوري پرداخت ڪري. جنهن خالق خلقيو آهي سو خوراڪ پڻ ڏيندو. هيءَ ليئگر پنهنجي مائٽن جو سڪيلڌو لال آهي. هن ٿي ٻي بها ۽ پياري چيز ۽ انکان جدا ڪرڻ بلڪل اوکو ڪم آهي؛ پر ضروري حالتن هيٺ مجبور ٿي سندس مائٽن کي هيءَ خوفناڪ ۽ دل ڏاريندڙ قدم کڻڻو پيو آهي. زندگي هرڪنهن کي مٺي آهي؛ جيڪو دنيا ۾ پيدا ٿيو آهي تنهنکي زنده رهڻ جو حق آهي؛ هن ٻالڪ کان اهو حق کسيو ٿــي ويو؛ سندس جان بچائڻ واسطي قدرت ۾ اعتقاد رکــي کيس هن طرح لهرن حوالي ڪيو وڃي ٿو. زنده هجي پوءِ ڪٿي به هجي، ڪنهن وٽ به هجي. ائين برابر آهي ته اولاد جنهنجي پيدائش واسطي انسان الڪ قسمن جــا حيلا هلائي ٿو تنهنکي کهڙو مائٽ پنهنجي سڪايل گود مان ڪڍي ڦٽو ڪندو. پر ههڙا واقعا ئي آهن جي زندگيءَ کي زهريلو ۽ هيبتناڪ بڻائين ٿا. هن کان اڳــ ۾ اسالجا

ڪيترا ٻار پيسي وارن جي آزار ڪان اجائيءَ دشمنيءَ جو شڪار بڻيا آهن. اسين بيگناهه پيسجي رهيا آهيون پر نه ٿا چاهيون نه اسان سان گڏ هيءَ ٻار پڻ دک ۽ سور سهي. ٻالڪ حق حلال جي پيدائش آهي. اي خدا ترس انسان، تون ڪو به گمان هن معصوم بابت دلير نه آڻج. هيءَ قدرت جي امانت پرتي اٿيئي؛ امانت جي پرگهور لهج. وقت پاڻيهي هن غيبي راز کي کولي ظاهر ڪندو گمنام."

جيون، جو خط جو مضمون خيال سان ٻڌي رهيو هو، جهيڻي آواز ۾ عجب وچان چيو، "سندر شام، حياتي ڇا آهي؟ انسان جو اولاد لاءِ سڪي ٿو سو ڪيئن ٻالڪ کي هيئن ڪڏي ڦٽو ڪندو؟ ٿوڪي اها ڳالهه وسهڻ ۾ اچيئي؟"

سندر شام جواب ۾ چيو، "دوست، انهيءَ ۾ ڪجهه به ناممڪن ڪينهي. حقيقت انساني ڪان وڌيڪ عجائب اٿيئي. انسان جي زندگي عبرتناڪيءَ جو سلسلو آهي. انسان جي حياتي هڪ ناٽڪ آهي ۽ هيءَ واقعو انهي ناٽڪ جو دردناڪ پردو آهي؛ انهيءَ کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪر. ايشور جي قدرت ني عجب لــــ ڪاءِ. پرماتما جا ٻار اپار آهن. هرڪنهن آدميءَ جي جموت پرماتما جي هڪ رٿيل تجويز آهي؛ اها هڪ سرڳ لوڪ جي ڪهاڻي آهي جا ايشور پنهنجي هٿن سان ويهي

لکي آهي. جيون، مقامن ۾ قبرون ڏسي سبق سکي؛ مسانن ۾ آدمي جلندا ڏسي ڪي پراڻي؛ قتل ۽ نابود ٿيل ڳوٺ پسي عبرت وٺي؛ اُجڙيل آشيانو پسي ويچار ڪري، غور ڪري؛ يتيم ٻار ۽ بيواهه عورت ڏسي اک ڀٽي؛ رستن تي پينو فقير ۽ لولا لنگڙا ڏسي رحم کائي؛ اسپتال ۾ مريض ڏسي ترس ڪري." جيون هڪ ٽڪ سندر شام ڏانهن نهاريو؛ سندس سانئيڪا نيڻ اندروني امنگن جو بنا زبان اظهار ڪري رهيا هئا. سندر شام چيس، "جيون، ايشور وٽان توکي هيءَ سوغات عطا ٿي آهي. هيءَ ٻالڪ جيون جو تارو ۽ تارا جو جيون ٿيندو. دل غمگين نه ڪر. سائين سڀ سولي ڪندو." جيون اندر ۾ گد گد ٿي برابر ٿيو خاص ڪري جڏهن خط مان اهو به معلوم ٿيس ته ٻار حق جي پيدائش آهي؛ مگر هن خوشيءَ ۾ دک سمايل هو؛ هن راحت ۾ رنج گڏيل هو. الي ٻيڙي به اچي ڪناري تي پهتي ۽ ٻئي دوست پنهنجي ڪٽي هيٺ لٿا. ڪناري تي جيون جو نوڪر اڳيئي پنهنجي مالڪ لاءِ انتظار ڪري رهيو هو. ديرتي وچوڙ ڪري جيون سندر شام کي چيو، "تون هلي گهر هل؛ وري صبح جو گڏ ٿياسين." پاڻ ٻيڙيءَ واري کي ڀاڙو ڏيئي، پنهنجي نوڪر کان ڪٽائي گهر ويو.

گهر ۾ اندر اچا گهر پوئي مس، ته تارا ڪيڪاري چيس، "ڏاڍي دير ڪيوَ؟"

جيون ٻاهران مشڪي چيو، ”تارا، دير ٿي ويئي، پر تو لاءِ هڪ قيمتي سوکڙي آندي اٿم.“

الهيءَ جواب ملڻ تي تارا ٿورو مشڪي پڇيو، ”هيءَ صندوق وري ڇا جي آهي؟ هرڻ ماري منجهس وجهي کڻي آيا آهيو ڇا؟“ (جيون جو چهرو ڦرڻ لڳو).

”مان توهانکي هاڻي ڇا چوان؛ مگر ٻڌي جي ماس ۾ ڪاڻي وجهڻ تي الائي ڪيئن ٿي دل ٿئيوَ!“

جيون ڪنهن اونهي خيال ۾ غرق ٿيندو ٿي ويو، پر ڀاڻڪي روڪي، دل جهلي چيائين، ”پياري تارا، هن صندوق ۾ تنهنجي لاءِ سوغات پيل آهي؛ هڪ ٻاڪل بي بها چيز هن پيٽيءَ ۾ بند اٿيئي.“

ائين چئي جيون کيسي مان ڪنجي ڪڍي پيٽي کولي، ٻالڪ ڪڍيو. تارا امالڪ رڙ ڪري ابهرائيءَ مان پڇيو، ”هيءُ ڪير آهي؟ توهين ڪنهنجو ٻالڪ کڻي آيا آهيو؟“

”پياري، هيءُ تارا ۽ جيون جو لال آهي. ٻالڪ تنهنجي جيون جو جيون ۽ منهنجي تارا جي اکين جو تارو آهي.“

تارا کي ڪجهه به سمجهه ۾ ڪين آيو. جيون کيس سموريءَ حقيقت کان واقف ڪيو. تارا جي واتان بي اختيار نڪري ويو، واهه، مالڪ تنهنجا شڪرانا! اسان اولاد جي سڪايلن تي اڄ مهر جي نظر ڪئي اٿيئي.“

تارا جي خوشيءَ جي حد نه رهي. جيئن رڻ پٽ ۾

گهٽي وقت کان اُڇايل مسافر کي پري کان صاف پاڻيءَ جو چشمو نظر چڙهي ۽ اهو پسي خوش ٿئي، ساڳئي نموني جي حالت اڄ تارا سان ٿي. اڄ پرماتما سندس خالي گود پري، پر جيون ۾ تارا جيتري خوشي نظر ڪانہ ٿي آئي؛ شايد اها خون جي خوف ۾ لڪل هئي. سندس پيشانيءَ تي غمگينيءَ جا اهڃاڻ ڏسڻ ۾ پئي آيا. جنهنجي تن سان لڳل هوندي تنهن کي ئي خبر هوندي؛ جنهنکي پير ۾ ڪنڊو چڀندو تنهنکي ئي درد ٿيندو. جيون خيالن جي سمنڊ ۾ غوطا کائڻ لڳو. ويچار پئي ڪيائين تہ سندس پنهنجي تارا ۽ ٻالڪ جي سار سنڀال ڪير لهندو. دل ۾ اچا خيال پئي ڪيائين تہ ڪيئن پنهنجي جند آزاد ڪريان تہ ايتري ۾ نوڪر چيس، ”سائين روٽي تيار آهي، ميز تي رکان؟“ تارا جواب ڏنو، ”اسانجي روٽي ميز تي رکي تون ڪٿان نہ ڪٿان وڃي ٻڪريءَ جو کير هٿ ڪري اچ.“

ميز تي ماني کائڻ وينا تہ تارا چيو، ”سياڻي ڪان وٺي ڪنهن مائيءَ کي رکجي جا صبح سانجهيءَ ٻار کي گهمائڻ ڦرائڻ جو ڪم ڪري ۽ سندس رلڪا ۽ ڪپڙا لٽا صفا ڪري. هڪ ننڍڙي پلنگ ۽ پينگهي جي نهرائڻ جو ٻڌڻ بندوبست ڪجي. ايشور سيڪي ڏنو آهي.“

جيون بيپرواهيءَ جي نموني ۾ وراڻيو، ”صبح ٿئي تہ سڀ بندوبست ٿي ويندو. تون ڪوبہ فڪر نہ

ڪر...... تارا، مون نہ بس ڪئي ماڻ؛ وڌيڪ ماڻي نہ ٿي وٺي."

"توهان تہ بہ ٿي گره مس ڪاڏا!"

"منهنجو تہ خوشيءَ ۾ پيٽ ئي پرجي پيو آهي."

"توهين اڄ ٿورو منجهيل پيا لڳو. ڌهڙي قيمتي وستو پرماتما اسانکي بخشي آهي؛ اڄ تہ خوشيءَ جو موقعو آهي!"

"برابر اڄوڪي رات مبارڪباديءَ جي رات آهي؛ مگر تارا، جيءُ خوش نہ ٿو سمجهان. مونکي مٿي ۾ ڏاڍو سور آهي جنهن جهڙو اڳي ڪڏهن بہ ڪين سنيران. آرام جي ڏاڍي گهرج ٿو محسوس ڪريان."

نيٺ جيون وڃي بستري تي ليٽيو. تارا سندس مٿي کي امبرت ڌارا لڳائي ۽ وڃي بالڪ کي آرام ڪرايو. جيون بستري تي سمهيو پيو هو ۽ اکيون ٻوٽيل هئس مگر اندر وارا نيڻ بند ٿي نہ ٿيئس. هو بلڪل سجاڳ هو ۽ سندس مغز رڻ رڻ ۾ رڌل هو. هر ڪنهن آدميءَ ۾ جيڪڏهن روحاني شڪتيون آهن تہ جسماني شهوتون بہ موجود آهن؛ چڱائيءَ جا جزا آهن تہ بديءَ جا عناصر بہ؛ نيڪيون آهن تہ برايون بہ. انهن مختلف طاقتن جي هڪ ٻئي ۾ هروقت ڪشمڪش هلي رهي آهي؛ پوءِ ڪنهنجي هار ٿئي تہ ڪنهنجي جيت. جيون جي حالت بہ هينئر اها هئي. نيٺ نيچ عناصر جي اوچ طاقتن مٿان سوڀ ٿي ۽ سندس اندر ۾ بي ايماني

پيدا ٿي. مترتا جي مني پيالي ۾ هن زهر جي ڏارا گڏڻ ٿي چاهي؛ هڪ سچي ۽ صاف دل سڄڻ سان بيوفائي ڪرڻ جو خيال مٿس غلبو ڪري چڪو؛ پڪو ارادو ڪيائين ته خوب پئسا هاري، رشوت جــي ذريعي پوليس کي هٿ ڪري سندر شام تي خون جو ڏوهه مڙهيندس.

چونڊا آهن ته تنهنجي من ۾ منهنجي ڪن ۾؛ دلين جو مالڪ ته هڪڙو ئي آهي. هوڏانهن سندر شام به پنهنجي گهر بستري تي ليٽيو پيو هو پر آرام ڪين ٿي آيس. اندر ۾ جو يلا ماندائڻ مٿو پيو هوس سو آرام ڪٿان اچي! خون ته جيون هٿان ٿيو هو. سندس ڇا ٿــي ويو؟ پر دوست اهو جو دوست جي سک ۾ سکي ۽ دک ۾ دکي ٿئي. آخر ۾ اهو فيصلو ڪيائين ته ڏوه لاء پاڻکي جوابدار ٺهرائيندس ۽ صبح سان سوير اٿي جيون وٽ ويندس. ”دوست کي بچائيندي قربان ٿيس ته زندگي سڦلي ته ٿيندي،“ پاڻکي چوڻ لڳو.
انسان ۾ جيڪڏهن عمق ۽ اونهايون آهن جــني ڪيس جهنم ۾ نين ٿيون ته منجهس بلنديون ۽ اوچايون پڻ آهن جي جنت جي چانئٺ ڇهائينس ٿيون؛ چاڪاڻ ته آدمي جو هميشهه غيب ۽ اسرار سان پــر آهي ۽ جنهنجي جيوت جادو ۽ جهڙن تجربن سان پربل آهي، ان ۾ ئي جهنم ۽ جنت ٻئي سمايل آهن. هو پاڻ ئي بهشت مان دوزخ ۽ دوزخ مان بهشت ٺاهي سگهيٿو. متر لاء سر

قربان ڪرڻ اهڙو مشڪل نہ آهي جهڙو ان دوست کي گولڻ جنهن لاءِ قرباني ڪرڻ جڳائي، جو اُن قربانيءَ جو لائق هجي.

ٻئي دوست پنهنجي پنهنجي مڪان تي بي آراميءَ کان جاڳي رهيا هئا؛ پر سندر شام صداقت جي ڪري نہ جيون دغابازيءَ جي ڪري. هڪ کي پنهنجي ذات کان وڌيڪ دوستيءَ جي فرض جو خيال ٿيو تہ ٻيو وجود سان پيار ڪري دوست تي بيگناهہ ڏوهہ مڙهڻ لاءِ تيار ٿيو. ڇا آدمي اينتري ۾ ماضي وساري سگهيٽو ۽ دوستيءَ جي انگہ کي پلجي سگهيٽو! انسان ۽ انسان ۾ پرماتما ڪيڏو نہ تفاوت رکيو آهي!

٢.

سچائيءَ جو ثبوت

سورج ديوتا آسمان تي پنهنجي سواري پوري ڪري آرام گاهه ۾ ويجهي آرامي ٿيو ۽ رات ڪارو لباس اوڍي ڌرتيءَ تي پنهنجو پاڇو وجهڻ شروع ڪيو. زميندار جو پٽ جو ساڍي پنجين بجي گهران نڪتو هو تنهنجو اينتريءَ مدت بعد به اچا ڪو پتو ڪونه پيو هو ۽ گهر ۾ سڀ ڀائي انتظاريءَ وچان سندس راهه نهارڻ لڳا ته مانيءَ جي مهل ٿي آهي، پير اندر پير باهر هولدس. ڪين ڪهڙي خبر ته هو بيگناهه ڪنهن ڏارئي شخص جي بندوق جي گوليءَ جو اوچتو شڪار بنجي چڪو هو ۽ هنوقت موت جي گود ۾ انهيءَ گهريءَ ننڍ ۾ بيهوش هو جنهن مان نه ڪڏهن ڪو اٿيو آهي ۽ نه ڪو اٿندوئي. ليٽ گهڻيءَ دير ڪانپوءِ زميندار پورنسنگهه ٽي هاري هٿ ٻتين سان موڪليا ته وڃي آس پاس چوڪر جي تلاش ڪن. ڳولا ڪندي هاري

۽ ليمف اچي اُتي پهتا، جتي نينگر جو لاش رت ۾ رڱيل زمين تي پيو هو. چوڪر خون تيل ڏسي هنن کان چرڪ نڪري ويو. ۽ جڻا اتي ترسيا ۽ ٽئين ٽڪڙو ٻ وڙي وڃي زميندار کي هيڙي خوفناڪ واقعي کان واقف ڪيو. فرزند جو اهو احوال ٻڌي زميندار ته مور ڇا تي ڪري پيو. جيسين پاڻ سرجيتيءَ جي حالت ۾ اچي، تيسين نندو پاٽس ڪرتارسنگهه حادثي واريءَ جاءِ تي ويو. سڀ واڙن جيان نهاريندا رهيا ۽ خون جو ڪو ٻه پتو پئجي ڪو نه سگهيو. ڪرتارسنگهه تعجب مان ظاهر ڪيو، ”هن نينگر جو ڪنهن سان وير يا ضد تي سگهي ٿو؟ ڪهڙيءَ مراد سان هن معصوم جو خون ڪيو ويو آهي؟“

هڪدم هُن پَرِ ڳوٺ ۾ پوليس ڏانهن ماڻهو روانو ڪري فرياد داخل ڪيو ويو. رات جو ساڍي ڏهين ٻجي پوليس جو صوبيدار ٻن سپاهين کي ساڻ ڪري سر زمين تي جاچ لاءِ اچي وارد ٿيو. چوڪر جي چاچي ۽ ٽن هارين جو بيان ورتو ويو جن چيو ته اسان نينگر کي الهيءَ حالت ۾ اچي ڏٺو، مگر وڌيڪ خون جي باري ۾ اسانکي ڪابه سڌ ڪانهي. ايتري ۾ پورنسنگهه به ٻن ماڻهن سان اچي اتي پهتو. هو پئسي وارو زميندار هو ۽ هلندي ۾ گهٽي هئس. ٻدلي جي باهه اندر ۾ ٻرڪا ڏيڻ لڳس. ٻن جڻن جا پيرا نظر آيا. پير ڏيکي پيرين

کي گهرايو ويو. هڪ بوٽ جو پير تي لڳو ۽ ٻيو سليپر جو: بوٽ کي لعل لڳل تي ڏٺا. پيرن ٻہ پيرو کڻندا اچي دريا جي ڪناري وٽ پهتا جنهن مان سمجهائون تہ خوني ٻيڙيءَ ۾ چڙهي هن پَر ويا تا ڏسجن. رات جو اوڏيءَ مهل جنهن ٻيڙيءَ ۾ صوبيدار آيو هو تنهنجي پاڻ، ٻہ پيري ۽ زميندار جو پاڻُ هن پر روانا ٿيا، باقي ٻن سپاهين کي لاش جي حفاظت واسطي اتي ترسايو ويو. دريا جي ڪناري تي جي ملاحن جا گهر هئا تن مان سيني ٻيڙين وارن کي نند مان اُٿاري، پاڻ وٽ گهرائي، صوبيدار ڪرڙي اک ڪري پڇيو، ”توهان مان ڪو ٻہ ملاح کي ٻہ ٻہ آدمي اڄ شام جو هن پر ٻنيءَ طرف وٺي ويو هو؟“

هڪڙي ٻيڙيءَ واري ڏڪندي ڏڪندي چيو، ”جيئندا قبلا، مان مسڪين پنهنجي ٻيڙيءَ ۾ ٻن آدمين کي هن طرف برابر وٺي ويو هوس. بندوق بہ ساڻ هئن؛ شايد شڪار ڪرڻ تي ويا.“

صوبيدار ٻين سيني کي وڃڻ جو حڪم ڪري هن ٻيڙيءَ واري ڏي نهاري ڪانئس پڇيو، ”ابا، تنهنجو نالو ڇا آهي؟“

ٻيڙيءَ وارو ڏاڍو ٻيو ٻہ نو. صوبيدار کي سامهون وينل ڏسي هن جو ساهہ ئي اچي مٺ ۾ ٿيو. غريب آدمي ڇا ڄاڻن پوليسي ڪارنامن مان. سو تمام جهيڻي

آواز ۾، پر ادب وچان، جواب ڏنائين، ”سائين، هن خادم جو نالو قاسم آهي.“

صوبيدار چيو، ”تون ڪنهن به قسم جو دل ۾ ڊپ نه ڌر. ڏٺيءَ ڪي حاضر جاٽي حقيقت بيان ڪر. توهين ڪيڏي مهل ٻرينءَ پر پهتا؟“

”سائين، مون غريب وٽ ڪو گهڙيال يا گهڙي ٿوروئي هوءِ؛ پر سج اسانجي پيچرڻ کان ڏيڍ ڪلاڪ ڪ پوءِ لٿو.“

”پلا واپس ڪيڏي مهل وريا؟“

”ٻتين پرڻ ڪانپوءِ.“

”هو جوان ٻيڙيءَ مان لهي ڪيڏانهن ويا؟“

”رخ تہ ٻنيءَ طرف رکيائون؛ باقي ويا الائي ڪيڏانهن.“

”قاسم، تون مٿي چئي آيو آهين ته بندوق ساڻ هئن؛ شڪار جي خيال کان آيل هئا.“

”هائو، سائين، بندوق ته ساڻ برابر هئن.“

”ڪهڙو شڪار ڪري موٽيا؟“

”ٻيڙيءَ ۾ ساڻ ته ڪي به ڪين هون؛ شايد شڪار هٿ نه لڳن.“

”توکي سندن نالن جي به ضرور ڪا خبر هوندي؟“

”بي ته ڪا سڌ ڪانه اٿم؛ باقي سندن گفتگو مان اهو سو معلوم ڪيم ته هڪڙي جو نالو جيون هوءِ ٻئي جو سندر شام.“

”توکي منجهائن ڪو نہ هڪڙو چٽو ڏيکارجي تہ
تون سچائي سگهندين؟“

”سچائي چئو نہ سگهبو.“

صوبيدار جنهنجو نالو ڪوتاريلعل هو تنهن ڪرتار سنگهہ
کي چيو، ”توهين هينئر پلي پنهنجي جڳهہ تي هلو.
مان سموري حال کان واقف ٿيو آهيان. توهين هر قسم
جي تسلي ڪريو؛ مان هاڻي پاڻهين تو وٽ پڪ جاچ ڪريان.
اميد تہ خوني هٿ اچي ويندا.“

ڪوتاريلعل ملاح کي ساڻ ڪري سڌو ٿاڻي تي آيو
۽ ڪيس سپاهين جي قبضي ۾ ڏنائين.

هتي اهو ذڪر ڪرڻ تمام ضروري آهي تہ جيئن
ڪوتاريلعل جو چڱيءَ طرح واقف هو ۽ ٻئي اڪثر هڪ
ٻئي وٽ بنا حجاب ايندا ويندا هئا. پئسي واري آدميءَ
جا دوست سوين. سچ چيو اٿن تہ شاهوڪار جا سالا
گهڻا، پر غريب جو پيٽيويو بہ نہ ٿئي. چڙهيل آدميءَ جي
چاڪري ڪرڻ ۾ هرڪو پيو فخر وٺي. ڪلدار ۾ وڏي
ڪرامت سمايل آهي. پئسوئي آهي جو خوشامند کي
پاڻ ڏي ڇڪي ٿو. شاهوڪارن وٽ خوشامندڙيا ٽوليون
ناهيو، ميڙ ڪيو وينا هوندا آهن. اها هڪ عام چوڻي
آهي تہ خوشامند بيوقوفن ۽ پئسي وارن لاءِ هڪ نمولي
جي خوراڪ ۽ ڪاڌو آهي. خوشامندڙيا دنيا ۾ بدترين
لمڪ حرام ۽ ويساهہ گهاتڪ آهن چاڪاڻ تہ هو آدميءَ

جي عيبن کي صواب جي صورت ونائيندا ۽ سندس گهٽتاين کي همتائيندا ، ۽ پاپ ۽ گناهہ جو اهڙو وڻي دل کينچيندڙ نقش چٽيندا جو آدمي عيب ۽ صواب ۽ پاپ ۽ پنج جي وچم تفاوت جو اندازو لڳائي نہ سگهندو. ڪونار يلعل جڏهن ملاح جي واتان جيون ۽ سندر شام جا نالا ٻڌا، تڏهن دل ۾ آيس تہ اهو جيون پڪ سندس دوست هوندو.

رات جا ٻہ ٿيا هوا، چوطرف سن سنات ڇانئين پيئي هئي. هڪڙيون راتيون هيٺون اونداهيون، پيو وري ڪارن ڪڪرن سان آسمان ڇانيو پيو هو؛ بادلن تارن کي بہ ڇپائي ڇڏيو هو، پرٿوي ۽ تي جڻ ڪارنهن جو ڇت چڙهيو پيو هو. ڏڪڻ کان سخت طوفان لڳي گهوگهات ڪرڻ لڳو، گهرن جا در ۽ دريون هڪ ٻئي ۾ لڳي ڏاڍا آواز ڪري رهيا هئا. کنوڻ جي چمڪات ۽ بادلن جي گرجنا ڌهڪاءُ وجهي ڏنو هو. جيئن قدرت ۾ ڪڪرن جي ڪارنهن، طوفان ۽ گجگوڙ جي آواز بي آرامي، مونجهارو ۽ گمسان ڪٽي پيدا ڪيو هو، تيئن جيون جي اندر ۾ پڻ بيقراري راڄ ڪري رهي هئي. سندس اندروني امنگن جو اظهار فطرتي نظارن مان ملي چڪو هو. قدرت جيون جي پاپي ۽ پيالڪ ڪرتوتن تي جڻ تہ غصو کائي فساد ڪڙو ڪري رهي هئي. درختن جا پن ۽ ٽاريون هوا ۾ ٽڪري، پاڻہ لڳي جڻ تہ هڪ ٻئي

کي رات جي الوت ننڊ مان سجاڳ ڪري پرٿويءَ تي تيل پاپڪان آگاهه ڪري رهيون هيون. انساني افعالن تي اڄ قدرت افسوس ڪائي رهي هئي، اهائي گهڙي هئي، اهائي قيمتي مهل هئي، جڏهن آدمي محسوس ڪري سگهيو ٿي ته فطرت انسان جي حاجتن ۾ ڪنترو نه ڀرو ۽ دلچسپي وٺي ٿي. اهو شخص ويچارو آهي جو قدرت کي هڪ خسيس ۽ ناچيز چيز سمجهي ٿو.

جيون جي گهر جي ٻاهرين دروازي تي ڪڙ ڪڙ ٿي. ڪو شخص در کڙڪائي رهيو هو. تارا کي ته ننڊ هئي مگر سندس پتار جو ساري رات بستري تي پئي ڦٿڪيو ۽ پاسا ورائيندي پنيءَ ۾ ئي سور پئجي ويو هوس، تنهن پهرين ئي آواز تي پلنگ تان پير هيٺ لاٿو. پلنگ جي چيچاٽ تي تارا جي اک کلي پر ننڊ اکري هٿڻ ڪري وري جلدي اک لڳي ويس. جيون دروازي کولڻ کان اڳ ۾ آواز ڪيو، ”ڪير آهي؟“ جواب آيو، ”ڪوتاريلعل.“

جيون کي شڪ ڪائي ويو ته هڙي بيگاهه وقت ڪوتاريلعل وٽس ڇو آيو هوندو. چور کي ته چوري پئي سجهندي آهي. جيئن ٽيڪ ٻئي دوست هئا ته به جيون خيال ڪيو ته انوقت ڪوتاريلعل وٽس دوست جي حيثيت ۾ ڪونه آيو هوندو، مگر پوليس عملدار جي حيثيت ۾ خون جي جاچ ڪرڻ. هن ڏڪندي ڏڪندي در

کوليو، ڪوتاريلعل مرڪيو ۽ جيون ڪيڪاري چيس،
”اڄ، پلي آئين، هيڏي مهل اڌ رات جو پنڌ پيو آهين!
ڪو ضروري ڪم ڪار آهي ڇا؟“
”ههڙي وقت ضروري ڪم بنا ڪيئن اچبو.“
”ڳالهه ڪهڙي آهي؟“

”رات جو ساڍي نوين بجي خون جو فرياد داخل ٿيو آهي. مان سر زمين تي جاچ لاءِ ويس. خونين جو پيرو ڪٽي اچي دريا جي ڪناري وٽ پهتاسين. بيڙيءَ واريءَ کان معلوم ٿيو ته تون ۽ تنهنجو دوست سندر شام ٻئي ڄڻا اڄ شام جو شڪار جي خيال کان هن طرف آيا هئا ۽ خون به توهانجي هٿان ٿيو ڏسجي ٿو. بيڙيءَ واري کي سرڪاري شاهد ڪري ٽاڻي تي آڻدو ويو آهي. هن بيان ۾ ائين به ظاهر ڪيو آهي ته توهانکي پاڻ سڃاڻي سگهندو. تون منهنجو دوست آهين، گهڻي وقت کان اسانجو هڪ ٻئي ۾ پريت جو رستو آهي، اُن لحاظ کان تو وٽ لنگهي آيو آهيان. خون ٿيل ڇوڪرو زميندار پورنسنگهه جو پٽ آهي. توکي نه معلوم هوندو ته هو مٽي مارائي بنا ڇڏڻ جو نه آهي. عملدارن سان ڏيٺ ويٺ به جهجهي اٿس ۽ رسائيءَ وارو شخص آهي. هاڻي جيڪا صلاح ڏين، ڳالهه کي لئه مٽي ڪرڻ تمام اوکو ڪم آهي. هجي ها ڪنهن غريب ڪڙميءَ جو ٻار ته ڪم کي ٿاهي ڇڏجي ها. خونيءَ کي همٿ ڪرڻ لاءِ پورنسنگهه پئسو به پاڻيءَ جيان هاريندو.“

جيون چيو، ”مونوت وري ڪا ڳنڍي جي ڪمي آهي ڇا؟ دوست آهين؛ دوست کي بچائڻ ته تنهنجو ئي فرض آهي. پوليس ٻنهنجيءَ تي اچي ته الائي ڇا ڇا ڪيو ڇڏي.“

ڪوناريلعل وڏي ويچار ۾ پئجي ويو؛ جيون بـــ ڪجهه ڪين ڪڇيو. باقي دل ۾ سو پهه پچائڻ ۽ گهاٽ گهڙڻ لڳو. ويچاريائين ته اهڙي ڪا چالاڪيءَ جي جـــار وڇايان جو جند آزاد ٿئي. وٽس ملڪيت جام هئي؛ گهر ۾ روپين ۽ نوٽن جي ته رالد لڳي پيئي هوندي هئي. خيال ڪرڻ لڳو، ”دنيا جي اتهاس مان ڪئين اهڙا مثال هٿ ايندا جنمان ڏسبو ته وڏا وڏا منصف، جنکي عدالت جا پاوا سمجهو ويندو هو، مدبر ۽ اهل مجلس به زر سان خريد ڪيا ويا آهن. ڪوناريلعل ته هڪ معمولي پوليس عملدار آهي. چانديءَ جي چلڪي تي گهٽن جون دليون ياٽي تي پيون، ڪيترا انصاف ۽ عدل وڪٽي وينا. زر ڪانسواءِ التجائون ۽ عريضيون ناپسند ۽ بنا سواد لڳنديون آهن ۽ اڪثر رد ڪيون وينديون آهن.“ اهي ويچار ڪندي اٿي اندر ويو ۽ ڪپت مان ٻن هزارن جا نوٽ ڪٽي اچي ڪوناريلعل کي ڏنائين ۽ چيائينس، ”هاڻي جيئن وٺيئي تيئن ڪم کي ناهي ڇڏ.“

”پر اڳيان پورنسنگهه به ڳري ٽوپي آهي، هڪ

زبردست هستي آهي، جيسين خولي اکين نه ڏسندو، تيسين سمجهه نه سگهندو."

جيون ٿورو خيال ڪري هلڪي آواز سان چيو، "ڪونار يلعل، مان توکي هڪ طريقو ڏسيان ٿو. شڪار تي مون سان گڏ سندر شام پڻ هليو هو؛ هو غريب آدمي آهي. ڇو نه کيس ڏوهي ٺهرائجي؟ پاڻ به ڇٽا هئاسين؛ ٽيون ڪو ٿوروئي هو جو شاهدي ڏيندو."

جيون وساري ويٺو ته جو شخص جاڻي ٻجهي پنهنجي دوست سان دغا ڪريٿو سو پنهنجي خلقيندڙ سان ڊوهه ڪريٿو؛ ڇاڪاڻ ته خلق جي خدمت آهي خلقيندڙ جي خدمت ۽ خلق سان ڊوهه آهي ڌڻيءَ سان بي ايماني. ڪونار يلعل کي اها صلاح ڏاڍي پسند آئي. اتي صبح جا چار اچي ٿيا. ڪونار يلعل به هزار وڻي، جيون کي آٿت ڏيئي پاڻ سڌو ٿاڻي تي آيو ۽ به سپاهي ساڻ ڪري سندر شام جي چاچي جي گهر ڏانهن روانو ٿيو جتي هو رهندو هو؛ پهچڻ سان سندر شام جو پڪڙائين. پرهه ڦٽيءَ جو وقت هو. سندر شام سمجهي ڪين سگهيو ته ڇو صوبيدار وٽس آيو هو. ڪونار يلعل چيس، "سندر شام، مان توکي خون جي ڏوهه هيٺ گرفتار ڪرڻ آيو آهيان. ڪالهه شام جو تون جيون سان گڏ جي شڪار تي ويو هئين؟"

"ها، مان ويو هوس."

”مونکي جاچ مان معلوم ٿيو آهي تہ تو بندوق سان زميندار پورنسنگهہ جي پٽ جو خون ڪيو آهي.“

سندر شام وائڙو ٿي ويو؛ هن ڪونار يلعل کان پڇيو، ”توهانکي ڪا ثابتي آهي؟“

صوبيدار وراڻيو، ”جيون مونکي سموريءَ حقيقت کان واقف ڪيو آهي. هو هڪ وڏو زميندار ۽ وشواس جوڳو نگرواسي آهي. ڪوڙ ڳالهائڻ سان سندس ڪهڙو مطلب پرٺواب ٿيندو، خاص ڪري جڏهن تون سندس دوست پڻ آهين؛ مگر ساڳئي وقت هڙين ڳالهين ۾ سچ کي لڪائڻ نہ رڳو هڪ گناهہ آهي، پر عدل ۽ انصاف جي اصولن جي ابتڙ آهي.“

سندر شام کي تہ اهو ڪڏهن خواب خيال بہ ڪين هو تہ جيون انسانيت جو ليڪو لنگهي، شرم ۽ حياءَ جو لنگهہ لتاڙي، آشنائيءَ جي فرض کي پاسيرو ڪري کيس ڦوهہ ڪري ڦسائيندو. پاڻ تہ قربانيءَ لاءِ تيار هو؛ پر جيون جي ان هلت سندس دل کي سخت صدمو پهچايو. جيئن ڪنهن آدميءَ کي ويجهي عزيز جي حادثي يا اوچتيءَ بيماريءَ جو بڇڙي چوٽ رسي، تيئن سندر شام جي دل ۾ اڄ بي چئني هئي، بي قراري هئي، بي آرامي هئي. هو بنا ڪنهن بہ بحث مباحثي يا ردبدل جي ڪونار يلعل سان گڏ جي ٿاڻي تي آيو. ڪانئس بيان گهريو ويو پر هن ڪجهہ بہ ڪڇڻ کان انڪار

ڪيو. صرف چيائين، ”مان برابر ڏوهـــي آهيان.“
ڪيس ڪورٽ ۾ رجوع ٿيو۽ نيٺ شنوائيءَ جو ڏينهن
ﺑﺮآيو. ٻئي دوستعدالتخاني ۾هڪ ٻئي جي منهان منهن
ٿيا. قاســـم جنهنکي سرڪار ڀاران شاهد ڪري آلـــدو
ويو هو تنهن جيون ۽ سندر شام ٻنهي کي سڃاتو. جيون
پنهنجي بيان ۾ چيو، ”مان ۽ منهنجو دوست سندر شام
جو پڻ هنوقت ڪورٽ ۾ حاضر آهي، برابر گڏجـــي
شڪار تي ويا هئاسين. منهنجي دوست اڳ ڪڏهن به
بندوق ڪانه هلائي هئي. منهنجي ٿورو پريرو وڃڻسان،
هن پنيان بندوق ڪٽي ڪنهنکي ڇڏيو ٿي پر سيکرات
هئڻ سبب پورو نشان وٺي نه سگهيو ۽ گولي وڃي
زميندار پورنسنگهه جي پٽ کي لڳي. پر مان هن ڳالهه
ڏانهن عدالت جو ڌيان ڇڪائڻ گهران ٿو ته سندر شام
اهو خون ڀاڻمراد و نه ڪيو آهي.“ جيون جي شاهديءَ
جو هڪ هڪ اکر سندر شام کي تير جيان ڇيڇي رهيو
هو، سندس دل کـــي زخمي ڪري رهيو هو. جج
سندر شام کان پڇيو، ”توکي بچاء ۾ ڪجهه چوڻو آهي؟“
سندر شام چيو، ”مان ڏوهـ جـــو قبولدار آهيان“
سندر شام جيڪڏهن سچ ڳالهائي ها ته ککر ۾ ڪڙو هٽي
سگهي ها، ڳالهه کي اينگهائي سگهي ها. پر هن جو اهو
عقيدو هو ته دوستيءَ ۾ انسان پاڻ امبرت اوتي، پوء
پيو وڪـــ ونڊي ته پيو ونڊي. ائين برابر آهي ته گناهه
لڪائڻ ۽ ڏوهيءَ کي پناهه ڏيڻ نيڪ ڪم نه آهي ۽

ڪوڙ ڳالهائڻ پاپ جو ڪم آهي پر سندر شام خودغرضيءَ لاءِ ائين نہ ڪري رهيو هو. ڪيس تارا جو ڏاڍو اونو هو. جيون جي تڪليفن ۾ اچڻ ڪري تارا تمام دکي ءِ دربدر ٿئي ها. جج فتوي ڏيندي چيو، ”جوابدار پاڻ قبولدار آهي تہ خون سندس هٿان ٿيل آهي، مگر اسانکي ڏسڻو آهي تہ خون پاڻمراد ڪيل آهي يا اتفاق جو نتيجو آهي. قاعدو تہ اها تقاضا ڪري ٿو تہ خون جي سزا خون ٿيڻ گهرجي، جان جي بدلي جان ورتي وڃي؛ پر هڪ ڳالهہ جا صاف ظاهر آهي سا هيءَ تہ خون جاڻي ٻجهي ڪيل نہ آهي. جنهن صورت ۾ سندر شام جو ارادو ءِ نيت پاڪ هئي ان حالت ۾ مٿس خون جي تهمت مڙهي نٿي سگهجي. باقي ہ ڳالهيون ڌيان ڇڪائڻ جوڳيون آهن؛ هڪڙو تہ سندر شام بنا پرواني جي بندوق هلائي آهي ءِ قاعدو هنکي هٿيار هلائڻ جي اجازت نہ ٿو ڏئي؛ ٻيو تہ هنجي بيپرواهيءَ ڪري هڪ معصوم جي حياتي ناس ٿي چڪي آهي. تنهنڪري ٻنهي ڏوهن هيٺ ڪيس ڇهہ ورهيہ سخت پورهئي سان جيل جي سزا ڏجي ٿي.“

ليڪ آدمي اهو ٿو ڪونجي جو ٻين سان نيڪي ڪري. جيڪڏهن پلائي ڪندي ڪيس عذاب آڏو اچن ءِ مشڪلاتن ڪي منهن ڏيڻو پويس تہ پاڻ ڀِتر؛ جيڪڏهن انهن شخص جي هٿان ڪيس دک پهچي جن سان پاڻ

چڱائيءَ جا پير پريا هجنس، تہ چئبو تہ هو پلمالسائيءَ جي چوٽيءَ تي رسي چڪو؛ پر جيڪڏهن انهن تڪليفن ۾ پيسجندي سندس موت ٿي پوي، تہ سمجهبو تہ سندس ثواب ۽ نيڪي بلنديءَ جي چوٽيءَ تي پهتا آهن؛ اها انسان ذات جي سورهيائيءَ ۽ قربانيءَ جي حد ليکبي!

۳.

راز جو کلڻ

رات جو ٽاڻو هو، ساري مخلوقات آرام جي اجهي
هيٺ آسائش ماڻي رهي هئي. ننڊ ۾ ابرابر ڪيڏو نه
ميٺاج آهي! اها ننڊ ئي آهي جا مسڪين کي راجا جي
محلات جا سير ڪرائي ٿي، ڪکاپتيءَ کي لکاپتي
بڻائي ٿي، غلام کي آزادي بخشي ٿي، نا اميد کي اميد
ڏيکاري ٿي، مريض کي صحت عطا ڪري ٿي،
بيوقوف تي سياڻپ جو ڇٽ ڌري ٿي ۽ وڇڙيلن کي
وصال حاصل ڪرائي ٿي. ننڊ بکئي لاءِ کاڌو، اڃايل
لاءِ پاڻي ۽ ڦٽيلن دلين واسطي مرهم آهي. ننڊ ۾ آدمي
کلي ٿو، رئي ٿو، خوابي دنيا جا سير ڪري ٿو، هوائي
قلعا اڏي ٿو. ننڊ ۾ آدمي برف جا مڪان ناهي ٿو،
جي سج اڃا منهن ئي مس ڪڍي ته ڳري وڃن،
سامونڊي لهرن تي اکر لکي ٿو جنکي هڪڙوئي ڌکو
وهڪرو گهلي وڃي اوڙاه ۾ ڦٽو ڪري ٿو، ڪاغذ جا

مخالفت ٻڌائي ٿو جي ٿوريءَ هوا لڳڻ سان ڍهيو پون. منجهس ڪيترو نه لطف آهي! جڏهن ڏينهن جي جفاڪشيءَ ۽ ٻانهن جي ڪم مان ٿڪجي مزور جهوپڙيءَ ۾ اچي کٽ تي ليٽي ٿو تڏهن ننڊ ئي آهي جا سندس پرورش ڪري، ڪيس ٻئي ڏينهن لاءِ نئون ۽ تازو ڪري ٿي. ننڊ نه هجي ته آدمي جيڪر ديوانو ٿي پوي؛ ننڊ فطرت جي دائي آهي. منجهس صرف هڪ ئي خامي آهي جو ننڊ انسان لاءِ اڌ موت آهي؛ هوءَ موت سان مشابهت رکي ٿي، مثل ۽ ننڊ ۾ سُتل آدميءَ ۾ تمام ٿورو تفاوت رهي ٿو. ×

چنڊ جي سيتل روشنيءَ پرٿويءَ تي اڇاڻ جي چادر وڇائي ڇڏي هئي. جيل جي ڪوٺڙين ۾ سيخن جي درن مان تجلو اندر وڃي رهيو هو. سندر شام جي ڪمري جي پرسان ڪوٺيءَ ۾ هڪ ڪرڙوٻ آدمي، هڪ ڪنڊ کان ٻيءَ تائين اچ وڃ ڪري رهيو هو. ٻيا سڀ قيدي ڏينهن جي سخت پورهئي کان فارغ ٿي، ننڊ جي گود ۾ پنهنجا غم غلط ڪري رهيا هئا، پر هن کي شايد اندر جي بي آراميءَ آرام ڪرڻ نه ٿي ڏنو. سندس اندر ۾ طوفان ڪتو هو؛ سندس نرڙ تي غمگينيءَ جا آثار نظر آيا ٿي. اکيون ڳوڙهيون هيس، شايد سمورو وقت اوجاڳي ۾ گذاريو هئائين؛ سندس لال نيڻ ننڊ لاءِ ڦٿڪي رهيا هئا. ٿوري مدت مس گذري ته هن

زار زار رئڻ شروع ڪيو. رئڻ آدميءَ جي دل جو بار گهٽي قدر پورو ڪري ٿو. اوچنگارن جي آواز تي پر واري ڪمري مان سندر شام، جو ننڊ جو بلڪل سجاڳ هو، اٿي ڪڙو ڏيو. ٻنهي ڪوٺين جي وچ ۾ لنڊي سيخن جي دري هئي. سندر شام آواز ڪيو، "ڪير آهي؟"

قيدي وڏي دريءَ وٽ آيو پر ڪي به ڪين ڪڇيائين. سندر شام ٻيو دفعو پڇيس، "يار، پيٽ ۾ درد اٿيئي ڇا؟"

"پيٽ ۾ درد؟ نه؛ مونکي ڇاتيءَ ۾ سخت سور آهي."

"هينئر رات جي وقت ڇا ٿي سگهندو. چنڊ به ڇگوئي چڙهي آيو آهي، ڇاڻ صبح ٿيو. پوءِ جيل جي ڊاڪٽر کي پاڻ ڏيکارج."

"مونکي سڀاڻي صبوح جو ڦاسي ملڻي آهي."

سندر شام وائڙو ٿي پڇڻ لڳو. "ڦاسي! تو ڪهڙو اهڙو ڳرو پاپ ڪيو آهي جو توکي ڦاسيءَ جي سزا ڏني ويئي آهي."

"اهي وڏا درديلا داستان آهن؛ ٻڌندين؟"

"هائو، خون جي ڏوهه هيٺ اها سزا ملي هوندءِ؟"

"ضرور."

"ڪنهنجو خون؟"

"پنهنجي استريءَ جو."

سندر شام کان چرڪ نڪري ويو ۽ تعجب ۾ پڇڻ لڳو ”چا، تو پنهنجي استريءَ جو خون ڪيو؟“

”نه!“

”تو ڪين هينئر چيو ته توکي زال جي خون ڪري سزا ملي آهي؟“

”اها هڪ وڏي ڪهاڻي آهي؛ پر ته پلا ٻڌايانءِ:

”مان سيوهڻ جي ڳوٺ ۾ ڪپڙن ڌوئڻ جو ڪم ڪندو هوس ۽ ماڻهو مونکي ”لٽو ڌوٻي“ ڪري سڏيندا هئا. مان شادي ڪيل هوس ۽ منهنجي زال جو نالو رامي هو. ڪيترن ئي ماڻهن جا ڪپڙا ڌوئندو هوس، جن مان هڪ زميندار گا گنمل هو. هو ورهين کان وٺي منهنجو گراهڪ هو. سيوهڻ ۾ گا گنمل پهچنديءَ وارو، مشهور ماڻهو آهي ۽ هٽ ٻه ٽي اٿس. بازار مان لنگهندو آهي ته دوڪاندار، گاڏين وارا ۽ ٻيا سڀ کيس رام رام ڪندا آهن.

”هڪڙي پيري جي ڳالهه آهي ته مونکي اچي ڏاڍو بخار ٿيو ۽ پورا ٻه هفتا بستري داخل هوس. انهيءَ عرصي ۾ رامي ڌوٻڻ سمورو ڪم پنهنجي سر تي هموار ڪيو. اسانجون زالون هڏ ڏوکي، ڪم جون جاڻنيون ۽ اورچ ٿين ٿيون، هننکي گهر جي ڪم جو اونو رهي ٿو: رامي ڪنب چاڙهيندي هئي، گڏهه تي ڪپڙا رکي درياءَ تان ڌوئي ايندي هئي، پوءِ اُس ۾ سڪائي، استري ڪري، گراهڪن کي گهرن ۾ پهچائي ايندي هئي. بين

جيان گا گنمل جي مڪان تي پڻ ڪپڙا ڪٽي و يٺي. رامي بلڪل خوبصورت عورت هئي. غريب ڳوناڻي، تنگ حال ۽ تنگ دست هئي. پر پرماتما مهرباني‌ءَ جي نظر ڪري ڪيس سونهن ۽ سوپيا عطا ڪئي هئي. دوست، ڪهڙي ساراهه ڪريان، پر هڪ هڪ عضوو چڻ ته قدرت واند ڪائي‌ءَ ۾ ويهي گهڙيو هوس.“ اتي سندس اکين مان نيڻ وهڻ لڳو. شايد رامي‌ءَ سان خوشي‌ءَ ۽ راحت ۾ زندگي‌ءَ جا ڪاٽيل ڏينهن اکين اڳيان ڦرڻ لڳس. وري سلسلو جاري رکندي چيائين، ”هڙي نوجوان ۽ حسين استري سامهون بيٺل ڏسي زميندار صاحب هرکه هار يو. سندس دل ۾ بي ايماني پيدا ٿي ۽ رامي‌ءَ ۾ بري نگاهه وڌائين. انهي ڏينهن کان وني اسان گا گنمل سان وير وڄاريو. رامي‌ءَ جي سونهن ئي اسانجي تباهي‌ءَ جو ڪارڻ بڻي، اسانجي پائمالي‌ءَ جو سبب ٿي؛ ان ڏينهن اسانجي برباد ٿي‌ءَ جو بنياد پئجي چڪو. سونهن ايشور جي نعمت ليکي وڃي ٿي. انسان حسن پنيان حيران آهي، هر ڪو آدمي چاهيندو ته مان سوپياوان هجان، پر مون مسڪين جو مڪان ان سونهن ئي ڊانو ۽ مونکي جيل خاني جـو منهن ڏيکاريو.

”رامي ڏٺارڻي‌ءَ جـا پيسا وني گهر آئي. پنيان گا گنمل دل جو دل ۾ گهات گهڙڻ وينو ته ڪيئن رامي‌ءَ کي هٿ ڪريان. ان موقع کان پوءِ هواسان وٽ ڪپڙن جي بهاني اڪثر اچڻ لڳو. جو اڳي پلي پلائي بـ نہ ڏسبو

هو سو هاڻي پيرا ڪرڻ لڳو. اسانکي سنڌس اندر جي ڪابہ ڄاڻ ڪانہ رهي. هڪ دفعي، اونهاري ۾ ڏرنتيءَ جي مهل مون ويٺي دريا تي ڪپڙا سنديا تہ پرپٽ سيٺ منهنجي مڪان تي ويو. راميءَ کيس ادب مان ڪيڪاريو. هن پڇيو، ”نتو گهر ۾ ڪونهي ڇا؟“ رامي ورندي ڏني، ”سائين دريا تي ڪپڙا ڌوئڻ ويو آهي؛ فرمايو.“ زميندار چيو، ”رامي، سپاڻي شام جو مان ڪنهن ضروري ڪم سببان ٻاهر وڃڻو آهيان جنهنڪري ڪنهن بہ حالت ۾ ڪپڙا مونکي سپاڻي منجهند تائين پهچائڻا پوندؤ.“ راميءَ جواب ڏنو، ”جيئندا قبلا، نتو اجهو آيو ڪي آيو؛ اچي تہ تاڪيد ڪندي سانس؛ توهان جي اچڻ جو پڻ کيس ٻڌائيندي س. پيو ڪو ڪم ڪار هجي تہ اسين غريب توهانجي خدمت ۾ حاضر آهيون.“ راميءَ کي گهر ۾ اڪيلي ڏسي گاگنمل ۾ بداخلاقيءَ جي آڳ ايرڻ لڳي؛ نفساني خواهش متس غلبو ڪيو؛ نيچ نيت جو غلام ٻڻجي هن پنهنجي ناپاڪ محبت جو راميءَ اڳيان ڪليل لفظن ۾ اظهار ڪيو. ساڃهہ وڃائڻس پر ڪري اڏامي ويئي؛ نيڪ ۽ بد جي تميز وڃائي ڇورڻ لڳو، ”رامي، تنهنجي سوپياوان ڇهري تہ مونکي مستانو ڪري ڇڏيو آهي. سيوهڻ جو هڪ وڏو زميندار تو اڳيان منٿائوءَ جي حيثيت ۾ ڪڙو آهي؛ پنهنجي پريم جي چشمي مان ڪا چڪي پيار. هتي تون پڳل ٽنڊل جهوپڙيءَ ۾ چنلن ڪتولن تي، پراڻين رلين ۾ ليٽي،

رکي سکي روئي ڪائي، زندگيءَ جا ڏهاڙا غم ۽ چنتا ۾ ڪاٽي رهي آهين؛ مون وٽ توکي سمهڻ لاءِ پلنگ، پهرڻ لاءِ ريشمي ڪپڙا ۽ مخمل، کائڻ لاءِ عمدا ۽ سلوڻا طعام ملندا. رامي، هتان ڪان هتي تون صدبار وڌيڪ سکي رهندينءَ." رامي ويچاري شرم جي ماري جا حياءَ وچان ڪنڌ هيٺ ڪيو بيٺي هئي، تنهن وراڻيو، "سائين، توهين هي ڇا چئي رهيا آهيو! پتيءَ سان گڏ پراڻن پکن ۾ جو پريم پريو آنند ملي ٿو سو ڌارئي شخص سان محلاتن ۾ به نه ٿو ليي. ڪهڙي استري سيل وڃائي سکي رهي سگهندي؟ موت ئي سندس لاءِ ڪافي علاج آهي." اتفاقاً مان به اچي اتي سهڙيس. اجا گڏهه کي ٻاهر در وٽ ٻڌي رهيو هوس ته سيٺ کي ڪن تي آواز پيو ۽ راميءَ چيو، "اڇهو لڏو به اچي ويو؛ ڪپڙن جو چئوس." مان اندر گهڙي سيٺ کي هٿ جوڙي اچي بيٺس. مونکي ڏسي چيائين، "لڏو، مان تنهنجي لاءِ چڱوئي وقت ترسيس. راميءَ ڪـــي مون سڀ ڪجهه سمجهايو آهي؛ ڪپڙا سياڻي ضرور ڏجانءِ." اهي اکر چئي گانمل ٽڪرو ٽڪرو هليو ويو.

اينري ۾ سپاهي جو پهرو ڏيئي رهيو هو تنهن جي ڪن تي جو پڻ پڻ جو آواز پيو سو کين چڱي تنبيهه ڪيائين ۽ ڳالهائڻ کان پڻ منع ڪيائين. مگر هو اجا ٿورو پر پرو وڌيو ته سندر شام چيو، "دوست، ٻوءِ ڳالهه ڪر."

”راميءَ موںکي ساري واقعي کان واقف ڪيو ۽ جيڪي بہ سيٺ ۽ سندس وچ ۾ وهيو واپريو هو تنهنجو سربستو احوال ڏنو. منهنجا تہ ڏندڻي چپن سان لڳي ويا. مون سمجهيو تہ اهي شاهوڪار آدمي گهٽي ياگي بد سيرت ٿين ٿا. ٻاهر جا معتبر پر اندر جا بلڪل ڪارا ٿين ٿا، سندن اندر ٻانس جي لڪڙيءَ والگر پورو رهيٺو. عيبن کي پئسي جي ڍڪ سان ڍڪيو پيا هلن.

”موںکي اندر ۾ ڏاڍو جوش پيدا ٿيو پر غريبن کي، الائي ڇو، ايشور ئي يار، ئي مددگار ۽ ئي هٿيار ڪري ڇڏيو آهي. گاگنمل سمجهي وينو هو تہ اسين مسڪين پئسي جي لالچ تي ڀاڻ وڪڻندا سين ۽ سون جي چلڪي لي چٽ چنچل ڪري سندس آڇ کي قبولينداسين. هوُ ڀلل هو؛ غريب هئاسين پر اخلاق نہ وڪيو سين. ايمان نہ ڇڏيو سين، عزت نہ ڏليسين. عصمت بنا عورت ڇا آهي؟ پاڪدامني هنجو ڳهہ آهي، املهہ مٺيو آهي جنهنجي پائڻ سان هوءَ عزت آبروءَ جي لائق بڻجي ٿي. اخلاق بنا زندگي بيڪار آهي. صورت جي سونهن کان سيرت جي سونهن وڌيڪ چاهبي آهي. دوست راميءَ ۾ ٻئي خوبيون موجود هيون.

”ٻئي ڏينهن مان ڪپڙا کڻي سيٺ جي گهر ويس. ڀاڻ سمجهائين تہ مان ساڻس پاڻمراد و ڳالهہ ڇوريندس، پر جڏهن مان واپس ورڻ لڳس، تڏهن ڀاڻ راميءَ جي باري ۾ ذڪر ڪديائين. مون کيس روڪ ٺوڪ جواب

ڏنو، ”سيٺ صاحب، معاف ڪجو؛ هنن ڪڏهن به اسان اڳيان ڪيو آهي نڪي ڪندا سين. راميءَ جي جسم کي جي توهين چيريندا ته سندس انگ انگ تي، نس نس تي پاڪدامنيءَ جي مهر لڳل ڏسندا.“ گاگنمل غصي ۾ اچي ويو؛ سندس اکيون لالاڻ سان پرجي ويون؛ مگر اج انهيءَ شوخيءَ مون ۾ ڪوبه ڏهڪاءُ پيدا نه ڪيو. مونکي يقين هو ته مان پاڪ پيچري تي پنڌ ڪري رهيو هوس. هن دباءَ جي لهوني ۾ چيو ”نٿو، تون جيتامڙو شينهن جي سامهون تيڻ آيو آهين؟ تو ۾ اج اها همت پيدا ٿي آهي جو منهن جي سامهون سوال جواب ٿو ڪرين. هتان هليو وڃ؛ پاڻيهي تنهنجي خبر پوندي.“ مان هليو آيس ۽ عمر پر اسان سيٺ جي دشمني پرائي؛ هاڻي سندس چاڙتا اسان تي چوڪسي رکڻ لڳا.“

سندر شام اتي ابهر وٽي چيو، ”پر راميءَ جو خون تو ڇو ڪيو؟“ نٿوءَ چيو، ”جڏهن اهو واقعو ٿيو تڏهن رامي گرڀوتي هئي ۽ ويم جي ويجهو اچي پهتي هئي. ويهن پنجويهن ڏينهن کانپوءِ راميءَ ڪڪو ڄڻيو. خوشيءَ اسانجي غميءَ کي ڀڪي ڇڏيو. سکن جو سج دکن جي بادلن مان ليٽا پائڻ لڳو؛ اسين باغ باغ ٿياسين؛ مگر اسانجو اهو آنند ٻه ٽي ڏينهن مس هليو. ڪير ايشور جي ڳجهه ۾ هٿ وجهي! سيٺ کي خبر پئجي چڪي. پوريءَ ڇهين رات. ها ڇٽيءَ رات هئي. ٽي نقاب پوش پيعد

ٿيپي اسانجي گهر ۾ اندر لنگهي آيا ۽ بار ڪٽي رمندا رهيا. هو هٿيارن سان هئا؛ اسين بنا هٿيارن جي ڪٿي ٿا ساڻن پڄي سگهون. ٻار وڃائي، روئي پٽي، ماٺ ڪري ويهي رهياسين. غريب آدمي، پوليس ۾ فرياد ڪيوسين، پر ڪي به ڪين وريو. رشوت ڏيڻي سيٺي ڪي گاگنمل پنهنجي طرف ڪري ڇڏيو هو. سيٺ اسانجي زندگي زهر ڪري ڏني؛ حياتيءَ مان ڪڪ ٿي پياسين. چوڻ ۾ ايندو آهي ته غريب جو واهي الله آهي؛ اسان پيري ته الله به الائي ڪٿي وڃي لڪو هو. ڪليو ڪلايو پيا ڪلور جا ڪم ٿين، پر روڪڻ وارو ليپڻي ڪونه. ڪير داد ٻڌي؟ ڪير فرياد سڻي؟ ڪنهن ڪان انصاف گهرون؟ ايشور جي عدالتخاني ۾ عدالت هجي ته الائجي پر دنيوي عدالتخانن ۾ ته رڳو الله ڏند لڳو پيو آهي.

”اهڙيءَ طرح ٽي ٻار وڃاياسون. جڏهن چوٿون ٻار ڄائو، جو پڻ پهرئين جيان ڇوڪرو هو، تڏهن ڪيس صندوق ۾ بند ڪري، ساڄيءَ ٻانهن ۾ رکيا ٻائي، ڳچيءَ ۾ لفافو ٻڌي ڪٺي ڳوٺ جي پر سان وهندڙ درياه ۾ ڦٽو ڪيم. وڌيڪ خبر ان مالڪ کي ته زنده رکيائينس يا نه......“

سندر شام اٿ ۾ روڪي چيس، ”انهيءَ ڳالهه کي گهڻو عرصو ٿيو؟“

”اٽڪل پنج سال.“

”ليڪر شڪل جو سانورو هو؟ وات ۾ چوپٽي

هيس؟ صندوق کي مٿان گول سوراخ هئا؟"
"اهي ڳالهيون نہ لڳي ٿيون اچن." "توکي ڪجھ خبر آهي ڇا؟"

"ها، اهو ڇوڪرو دولتپور جي هڪ وڏي زميندار جيون جو پٽ آهي؛ هن اها پيتي دريا مان لڌي هئي؛ ليڪن وڏي ناز سان پلجي رهيو آهي."

لٺوءَ جي منهن ۾ سرهائي نظر اچڻ لڳي؛ زندگيءَ جي راز کي ڪير پروڙي!

سندر شام پڇيو، "پوءِ ڇا ٿيو؟"

"زميندار کي خبر پئجي ويئي تہ مون اٽڪل ڪري، تجويز ويڙهائي ڇوٽون پار سندس ظلمي چنبي کان بچايو آهي. هينئر نہ هيڪاري ضد وڌيو؛ جڻ تہ دکندڙ آگ ۾ تيل پيو. هو اسانکي ڏاڍو تنگ ڪندو رهيو. سالن جا سال اسين سندس عذاب سهندا رهياسين. هڪ پيري مونکي اوچتو ڪنهن ڪم سان پر واري ڳوٺ ۾ وڃڻو پيو. ٻئي ڏينهن ٻڌڪيءَ جو موٽي اچي ڏسان تہ رامي خون ٿي پيئي آهي. هن ظالم ڪن خبيثن جي هٿان جي هميشهہ جهڙي انداز ۾ زميندارن جي اجهي هيٺ پلجن ٿا ۽ جنکي وري زميندار پنهنجن مطلبن بر ثواب ڪرڻ لاءِ ڪم آڻين ٿا، پاڪ راميءَ کي راتو واهہ قتل ڪرائي ڇڏيو. خون جــي خبر ٻڌليءَ جيان ڳوٺ ۾ پکڙجي ويئي. مون پوليس ۾ وڃي فرياد داخل ڪيو، پر ڳاڪنمل جڙتو فرياد بَدي خـود مونکي راميءَ جي

خون جي ڏوهہ ۾ گرفتار ڪرايو. ڪوڙا شاهد خريد ڪري، انهن کي سيکاري چڏيو هئائون جن ڪورٽ ۾ قسم کڻي اچي چيو تہ راميءَ جي ڪنهن ٻئي ڏوبيءَ سان خراب صحبت هئي ۽ مون، حسد وچان جوش ۾ اچي، سندس خون ڪيو آهي. فتويٰ ملي ۽ مونکي ڏوهي ٺهرائي ڦاسيءَ جي سزا ڏني ويئي. مون گهڻوئي پڪاريو پر ڪير ٿو اسانجي پڪار ٻڌي. انصاف عدالتخاني جو وڏو سينگار آهي؛ جيئن انصاف هر ڪنهن سنيءَ ۽ عادل حڪومت جي زندگي آهي، تيئن بي طرفداري ۽ بي ريائي انصاف جي زندگي آهي؛ انصاف جو مطلب آهي تہ هرهڪ انسان کي حق ملڻ پوي ۽ نہ تہ ڪي بيڏوهين کي پيڙجي؛ نياءُ دوستيءَ، مٽي مائٽيءَ ۽ فرقيداريءَ جو لحاظ نٿو ڪري. مگر اڄ ڪالهہ ههڙو نياءُ اڻ لڀ آهي!

”اها اٿيئي منهنجي سچي ۽ پرسوز ڪهاڻي. مون کي پنهنجي جان جي غرض ڪانهي پر صرف اهو ارمان اٿم تہ راميءَ جي پاڪ زندگيءَ تي بدناميءَ جو الزام مڙهجي ويو ۽ دنيا جي نظر ۾ هوءَ نيچ ثابت ٿي. پر ڪرتار ئي جو ڪن وڙا ڪري ويهي رهيو آهي تہ بندن کي ڪهڙو ڏوهہ ڏجي. مان چاهيان ٿو تہ ڦاسيءَ تي چڙهي جو بين جي هٿان مران تنهن کان بهتر ٿيندو جيڪڏهن پاڻ پنهنجو خاتمو آڻيان. دل نٿي گهري تہ پاپي انسان منهنجي بدن کي ڇهن. ههڙا تہ ڪئين واقعا ٿي

گذريا هوندا جن ۾ ابوجهه ۽ نردوش ڳوناٺن سان ٿهرجا
ڪم ڏيندا هوندا؛ پر ويچارا بي زبان گونگن گگدامن جيان
صبر ۾ پيا سهن؛ جي ٻڙڪ ڪا ٻولين ته موچڙا ٿا کائين؛
تنهنڪري اندر جو اندر ۾ غم کائي، سور پيو وينا آهن.
غريب جي زندگي بيڪار آهي! ڇو ڏٺيءَ غريب خلقيائي
چو؟ منهنجي نظر ۾ ته دنيا دک روپ آهي؛ ڪي آهن
ڏن دکي، ڪي آهن تن دکي، ته ڪي وري آهن
من دکي.“

نٿو ٻه اچا ڳالهه پوري ڪرڻ تي هو ته وري ساڳيو
سپاهي اچي اتان لنگهيو. هنن کي ٻيو دفعو ڳالهائيندو
ٻڌي ڪائن سندن نالا پڇيائين ۽ چيائين، ”صبح ٿئي ته
توهان کي جيل جي قاعدي ٽوڙڻ ڪري سزا ڏني ويندي؛
اطلاع مليڻ کان پوءِ ٻــــ توهين پــــاڻ ۾ بات ڪندا
رهيا آهيو.“

سندر شام ٻنهنجي ڪوٺيءَ ۾ پٽ تــــي ليٽي پيو.
ٽوڙيءَ ويڙم کان پوءِ صبح ٿيو؛ جيل جو گهنڊ وڳو.
سيپئي جيل جا ڪمرا کولي قيدين جي ڳڻپ ڪئي
ويئي متان رات جي عرصي ۾ ڪو ڀڄي ويو هجي.
جيل جو عملدار جڏهن نٿوءَ جي ڪمري جي در وٽ
پهتو تڏهن سيڪن مان ڏٺائين ته قيدي مردو ٿيو پٽ
تي پيو آهــــي ۽ سندس ڳچيءَ چو ڌاري هڪ ٿلهي
رسي ٻڌي پيئي آهي.

لاش ڇيرايو ويو. رات جو پهري تي جيڪو سپاهي هو تنهن بيان ۾ چيو، ”مون سندر شام کي ٽئون سان رات ۾ ٻه دفعا ڳالهائيندو ڏٺو. مون ڪين ڄاڻيو پر هو ته مڙيا. پڇاڙيءَ جو دفعو جڏهين مون هنن کي ڳالهائيندو ٻڌو ولڏهن اٽڪل پنج ٿيا هئا.“ سندر شام کان پڇيو ويو جنهن چيو، ”مون ٽئون سان ڳالهايو برابر هو پر خون جي مونکي ڪابه سڌ ڪانه آهي.“ جيل اندر سندر شام تي مقدمو هلايو ويو ۽ ڪيس الهيءَ ڪري ٻارهن سال ٽيپ ڏني ويئي ڇاڪاڻ ته سمجهيو ويو ته هن ٽئونءَ کي آپگهات ڪرڻ ۾ مدد ڪئي هئي.

سندر شام کي هينئر اچا تيرهن ورهيه جيل اندر رهڻو پيو.

۴.

ننڍي ٻار جا ڏينهن

ٻالڪ پرٿوِيءَ تي خوشيءَ ۽ راحت جو چشمو، محبت ۽ ميلاپ جو قاصد، بي گناهيءَ ۽ معصوميت جو پتلو آهي. هو ڪائنات جو هڪ نئون مينار پريو اُڀرڻ آهي، جو تازو قدرت وٽان زمين تي موڪليل آهي ته وڃي ويران دنيا کي، جنتي روزمره گند پيو اُڀڄي ۽ نپجي، پنهنجي معصوم مرڪ سان باغ بهار ڪري سيني نعمتن يا رحمتن مان، جي زندگيءَ جي اونداهين ۾ سوجهرو ڪن ٿيون، ٻالڪ ئي آهي جو استقبال جي لائق آهي. ٻار آهي زنده موتين جو هار؛ ٻار انساني ڦول آهن جي دنيا جي باغيچي ۾ ٽڙي ان کي سرهاڻ ۽ سڳند عطا ڪن ٿا. جيئن ننڍڙا ڳره سج جي وڌيڪ ويجهو ٿيندا آهن، تيئن ننڍڙا ٻالڪ پڻ پرماتما جي نزديڪ ٿين ٿا. ٻار ڌرتيءَ جا پيغمبر آهن جنکي ڌرتيءَ تي موڪليو ويو آهي ته دنيا ۾ وڃي سڪ، سلوڪ ۽ صلح جو پرچار

ڪن. ايشور دنيا ۾ ٻار موڪليٿو نہ صرف انهيءَ خاطر تہ قوم زندہ رهي ۽ جاتيءَ جو واڌارو ٿئي پر ان مطلب سان تہ آدمين ۾ آدميت جو الڳ وڌي، انسان ۾ فراخدليءَ جو ٻج ڇٽجي، اسين لاغرض بڻجون، رقت ۽ همدردي، پراپڪار ۽ پريم جا تلاشي ٿيون، پنهنجن روحن ۾ اهي تمنائون جاڳايون جي اعليٰ ۽ افضل هجن ۽ زمين جي تختي تي روشن مهانڊا، موهيندڙ مرڪون، پريم سان ٿمڪار ۽ پر رحم دليون پيدا ڪريون.

ٻالڪ جو نالو ڪشور رکيو ويو ۽ تارا کيس ڏاڍي لاڏ ڪوڏ سان پالڻ لڳي. فطرت انسان کي ٻي ڪابہ اهڙي چيز ڪانہ بخشي آهي جا کيس اولاد کان وڌيڪ پياري ۽ قيمتي ڀاسي. ڪشور کي گهر جي اڱڻ ۾ رڙهيون پائيندو يا پنڌ ڪندو ڏسي تارا ۽ جيون باغ باغ پيا ٿيندا هئا. ٻار مائٽن جون گهٽيون ۽ پريشانيون گهٽي قدر گهٽ ڪري ٿو ۽ سندن ڪشالن ۽ محنتن کي هلڪو بڻائي ٿو. انهيءَ ۾ ڪوبہ شڪ ڪونهي تہ ٻارن ۾ هڪ قسم جو خفو ۽ مغز ماري آهي، پر ساڳئي وقت ٻارن بنا گهر سڄو ۽ بي مزي پيو لڳي. ڪشور ۾ جيون ۽ تارا جو جنسي ساہ هو. هو هنن جي جان جي جمعيت ۽ روح جي راحت هو. ٻار جي نيپاج جو سمورو ڪم تارا پاڻ ڪندي هئي. مائيءَ تي صرف ٻار کي گهمائڻ ڦرائڻ ۽ سندس خراب ٿيل ڪپڙن صاف ڪرڻ جو ڪم رکيل هوندو هو. تارا پڙهيل ڳڙهيل استري هئي. کيس ڊرمي

پستڪن پڙهڻ جو هميشه شوق هوندو هو. دنيا جي
اتهاس ۽ اوچ آتمائن جي جيون چرترن جي اڀياس مان
کيس اها معلومات حاصل ٿي ته آدرشي اولاد آدرشي
ماتائن جي پرهيزگاريءَ جوئي نتيجو آهي ۽ دنيا جون
اوچ هستيون جن هيڏو درجو حاصل ڪيو تنهنجو ڪارڻ
سندن ماتائون هيون ۽ سماج جي آئيندي جون واڳون
پڻ قوم جي ماتائن جي هٿن ۾ رهن ٿيون. تارا جو اهو
عقيدو هو ته مستقبل ماءُ جي ئي هٿ ۾ رهي ٿو. پهريون
مڪتب جتي ٻار علم پرائي ٿو سو آهي سندس ماءُ جي
حب واري هنج. جهڙي ماءُ آهي اهڙوئي اولاد ٿيندو؛
سچ چيو اٿن ته جهڙا ڪانگ تهڙا ٻچا. آدمي ڪٿي
به ڪٿي پنهنجي تقدير آزمائي پر سندس قسمت جو پرو
پينگهي جي پيرن ۾ سمايل ٿئي ٿو، جنهن ۾ جيجيءَ
کيس گود ۾ وهاري لاڏ مان لوڏيو هوندو. ٻالڪ جي
سياءَ ۽ سيرت تي جيترو ماءُ جو اثر ٿئي ٿو اوترو پيءُ
جو نه. اولاد ڏانهن مائٽن جون جيڪي جوابداريون ٿين
ٿيون تن کان تارا پوريءَ طرح واقف هئي. هوءَ هميشه
اوچا خيال ڪندي هئي ۽ ڪڏهن به نيچ ويچارن کي
جيءَ ۾ جاءِ نه ڏنائين؛ ٻارڻ چوندي هئي ته اوچ ۽
سلڇڻيون ماتائون ئي اخلاقي اولاد پيدا ڪري سگهن
ٿيون. ٻارن ۾ نقل ڪرڻ جي عادت ذاتي ٿئي ٿي، تنهن
ڪري ڪشور جي نيپاج ۾ تارا هر قسم جي خبرداري

ڪندي هئي. اخلاقي انتظام ۽ تاديب جي پهرين پاٺشالا آهي آدميءَ جو گهر، ٻي آهي مڪتب ۽ ٽين دنيا، جنهنکي عملي زندگيءَ جو اعليٰ مدرسو ڪوٺيو ويو آهي. جيڪڏهن ڪنهن مرد يا عورت نه گهر ۾ سکيا پرائي آهي، نه مڪتب ۾ تعليم حاصل ڪئي آهي، نه دنيا ۾ لول ٽي اُسريو آهي ۽ بنا ويچار، بنا ضابطي ۽ بنا فڪر حياتي ڪاٽي اٿائين، ته نه رڳو سندس حالت افسوس جوڳي چئبي، پر جنهن سماج جو هو جزو آهي تنهنجي پڻ ٻري گٺي ٿئي ٿي. اهڙو انسان نه پاڻکي ڪارائتو ٿئي نه سماج کي ئي منجهانئس ڪو فيض رسي يا لاڀ ملي. عام طرح چوڻ ۾ ايندو آهي ته اخلاق ئي انسان کي ٺاهي ٿو، پر انهيءَ کان وڌيڪ صداقت سان پريل چوٽي آهي نه گهر ئي آهي جو آدميءَ کي آدمي ڪري ٿو؛ ڇاڪاڻ نه گهر و سکيا ۾ نه رڳو آدميءَ جو اخلاق اڇي وڃي ٿو پر دلي ۽ دماغي واڌارو پڻ. گهر ئي آهي جتي آدميءَ جي دل کلي ٿي؛ هو عادتون پرائي ٿو، منجهس چڱائيءَ ۽ برائيءَ جي شناخت جو ٻج ڇٽجي ٿو، سندس ذهن ۽ ٻڌي وڌن ٿا.

ڏينهن گذريا، هفتا گذريا، مهينا گذريا. وقت جو چڪر ڦرندو رهيو. ڪشور هينئر ڇوڏهن ورهين جي عمر جو هو ۽ مڪتب ۾ علم پرائڻ ويندو هو. سندس دماغ چست، فهم تيز، سمجهه چٽي ۽ ٽکي هئي. ٻار آئيندي جون

اُميدون ۽ ايندڙ وقت جا ابا آهن؛ پار انسان ذات جو ابو ۽ رهبر آهي. ننڍپڻ جا واقعا ۽ يادگيريون دل جي ڦرهيءَ تان سولائيءَ سان نٽيون ميسارجن؛ بالڪپڻي جا پور هميشه آدميءَ جي دل تي پيا ترن. بالڪپڻي ۽ جوانيءَ جا واسطا ۽ غرض ساريءَ مخلوقات جا غرض ۽ واسطا آهن؛ اهي ويچار دل ۾ آئي، مٿن غور ڪري تارا جيون تي زور آلدو ۽ زوز شام جو هڪ ماستر خالگي طرح ڪشور ۽ سندس سوٽ ڪمار کي ڌرمي سکيا ڏيڻ ايندو هو.

ڪمار جيون جي پاءُ راملعل جو پٽ هو ۽ ڪشور کان پوٽا ٻه سال عمر ۾ وڏو هو. ٻنهي ڇوڪرن جي سيرت نرالي هئي. ڪمار اڃا ڄڏهن نون سالن جي ڄمار جو هو تڏهن راملعل جي استري هن فاني دنيا مان چالاڻو ڪري ويئي؛ جنهن ڪري ڪمار سمورو وقت پيءُ جي نظر هيٺ پليو هو. راملعل جون ڪيتريون صفتون ڪمار ۾ نظر آيون ٿي. راملعل تنگ خيالن جو آدمي هو؛ هو سماج جي ڪهنن اصولن ۽ جهونين ڀنگتي رسمن جو پڪو پوئلڳ هو. هو آزادي پسند ڪين ڪندو هو. ڪمار کي سخت نظر هيٺ رکڻ جو نتيجو اهو نڪتو جو هو هڪ هيسيل ۽ ڊڄڻو ڇوڪرو ٿي پيو. منجهس دلي همت ۽ بردباريءَ جو نالو ئي ڪونه هو. راملعل چوندو هو ته اولاد کي آزادي ڏيڻ آهي انکي بي ادب ۽ بي پرواهه ڪرڻ. ائين برابر آهي

نه مائٽ جي مار، ٻار جي سنوار؛ پر ان جو مطلب ائين ٿيڻ نه کپي ته هر ڪو ڪم ٻار کان دٻ ڏيئي ڪرائجي. ڪيترين ڳالهين سندس مرضيءَ جي برخلاف ڪمار تي مڙهيون وينديون هيون، جنهنڪري، سندس اندروني سوجهي ڪمزور ۽ سستي ٿي پيئي؛ بلڪ ڪشور جي حالت ۾ ائين بلڪل ڪين هو. هنکي جا ننڍي هوندي کان ئي خيالن جي ڇڙواڳي ملي هئي تنهن ڪيس هڪ خود مختيار خيالن وارو جوان بڻايو، جو هر ڪو قدم دريٽا سان ڪڍندو ۽ پنهنجي من کي ضابطي هيٺ آڻي پاڻ پيرو ٿو ڪري. خود ياوريءَ ۽ ايمان جي ڪشور جي طبيعت ۾ هئا تن ڪيس گنڀير ۽ ڳوري سڀاءَ جو ڪيو. ڪمار ۾ خود ياوريءَ جو جزو موجود نه هو ۽ هن ۾ نقل ڪرڻ جي عادت گهر ڪري ويئي هئي؛ پر مختلف شڪتيون جي ايشور انسان کي عطا ڪيون آهن تنجي ترقيءَ ۽ اسرائڻ لاءِ ڪشور کي اڪيچار موقعا پيش ايندا هئا.

ڪشور جي اهڙيءَ ريت پالنا ٿيڻ لڳي، جيئن سندس دماغ ۽ دل ٻئي ترقي ڪن. دماغي واڌاري لاءِ ڪيس تعليم ڏني ويندي هئي ته دلي قوت لاءِ بهادرن جا ڪارناما ٻڌايا ويندا هئا ۽ جسماني طاقت خاطر ڪيس روزانو ڪثرت ڪرائي ويندي هئي. جڏهن ڪشور کي وڪيشن ملندي هئي، تڏهن تارا، جيون تي زور آڻي،

ڪنهن نه ڪنهن ڏورانهين ملڪ ڏانهن سفر جي خيال
سان ڪشور کي وٺي نڪرندي هئي. اهڙين منافرين
مان ڪشور انساني سياح جي طرحين طرحين نمونن جي
جاڻ حاصل ڪئي ۽ هو تجربيڪار ۽ جهان ديدو ٿي پيو.
آدميءَ جي غير عملي علم کي مسافري آزمودي جو ويس
پهرائي ٿي ۽ يادگيريءَ جي پٽيءَ تي جي اکر اُڪريل
تين ٿا تنکي پڌرو ۽ ظاهر ڪريئي ؛ سفر جي مراد آهي
حقيقت جي ذريعي خيالي قوت کي سنوارڻي باقاعدي
هلائڻ. مسافريءَ مان اهڙن تجربن پرائڻ ڪري ڪشور
ڪشاده خيال ۽ جهان دوست ٿي پيو. عمر جو جيتوڻيڪ
اجا اهڙو ننڍو وڪين هو، ته به جنهن حفاظت ۽ خبرداريءَ
سان سندس پالنا ٿي هئي، جيترا جدا جدا ملڪ گهميو
ڦريو هو ۽ پاڻيين قومن جي رواجن ۽ رسمن جي
معلومات حاصل ڪئي هئائين، تنهن سندس دلي جذبن
کي پختو ۽ دماغ کي طاقتوار وڌايو.

تارا کي سماع جو گهڻو چاه هو ۽ اهو ساڳيو شوق
ڪشور ۾ پڻ پيدا ڪيائين. گهر ۾ ڪيس ڏرمي پچن ۽
پيا گيت مذر آواز ۾ ڳائي ٻڌائيندي هئي ۽ ڪشور ڪان
پڻ چوائيندي هئي. ڪئين دفعا ڪشور اڪيلائيءَ ۾
ويهي منا سر آلاپيندو هو ۽ ڪيس تال ميل جي پڻ چڱي
جاڻ پئجي ويئي. تـــارا ڪشور ۾ راڳ لاءِ عزت پيدا
ڪئي. ڪڏهن ڪو سازينده ڙ ساز وڄائيندو اچي سندن

گھر وٽان لا لڳائو ٿيندو هو ۽ اُنجو آواز اچا ڪشور جي ڪنن تائين پهچندو ئي مس هو ته هو سڀ ڪم ڪاريون اُتي ئي ڇڏي اوڏانهين ڊوڙندو ويندو هو، ڇو ته اهو آواز ڪيس سڏي رهيو هو، ٻاڻ ڏانهن اچڻ لاءِ پڪاري رهيو هو. جوڳي مرلي وڄائيندو گڏ بو هوس ته انکي به ٿي پيسا ڏيڻي، رستي تي بيهاري، اهو سريلو آواز ٻڌي ڪن رس وٺندو هو. راڳ ساز تـــي وڄندو هجي يا ڪو آلاپيندو هجي، مگر ڪشور ڪي ڇقمق جيان ڇڪيندو هو.

ڪتابن پڙهڻ جو پڻ ڪشور کي گھڻو شوق هوندو هو. جيڪو نئون قصو يا آکاڻين جو ڪتاب هٿ چڙهندو هوس انکي جيسين پورو نه ڪندو هو، تيسين سک نه سمهندو هو. ٻارن ۾ برابر آکاڻين پڙهڻ ۽ ٻڌڻ جـو چاهه رهيتو، پر تارا هميشه نظر رکندي هئي جيئن ڪشور ڪو اهڙو ڪتاب نه پڙهي جنهن مان سندس سيرت ۽ اخلاق ڪي ڇيهو رسي. جاسوسي قصا جيڪڏهين سندس هٿ ۾ ڏسندي هئي ته ڏاڍو چينبيندي هيس، ڇاڪاڻ ته تارا سمجهندي هئي ته بد اخلاق ڪتاب ڪان بدتر راهزن ۽ قورو بيو ٿي نٿو سگھي. چور ڪري مال ۽ زر جي چوري، پر بد اخلاق ڪتاب پڙهندڙ جي اخلاق، دل ۽ دماغ تي ڌاڙ وهڻي ٿو. دنيوي مها ساگر ۾ ڪتاب ٻيڙي گھرن جيان آهن، جي آدميءَ کي پريان ايندڙ بلا کان آگاهه ڪن ٿا؛ ڪتاب انسان جا دائمي دوست آهن.

اعليٰ درجي وارو ڪتاب عظيم الشان آتمائن جي قيمتي خون جي پيدائش آهي ۽ پستڪ آليہ هڪ دواخانو آهي، جتي روحن جي شفا جو ڪم ٿئي ٿو. ڪيترا دفعا جڏهن ڪشور اخلاقي مضمونن واريون آکاڻيون پڙهندو هو، تڏهن تارا کي اچي ٻڌائيندو هو.

هڪڙي ڏينهن شام جو شهر جي شاهي باغيچي ۾ لکرواسين جي محفل هئي، سو جيون ڪشور کي پاڻسان گڏ اتي وٺي ويو. جيون جا دوست ڪشور کي ڏاڍو پيا پالئين ۽ ڪانئس سوال جواب پڇن. ڇوڪرو وڏندڙ ۽ سمجھو هو، سو هرڪو پيو پاڻڏانهن ڇڪيس. جيون جي هڪڙي دوست، آسمان ڏانهن اشارو ڪري، ڪشور کي چيو،

”ڪشور، چنڊ ڏسين ٿو؟“

ڪشور ڦڙتائيءَ سان وراڻي ڏني، ”ها، ڏسانٿو.“

”توکي خبر آهي چنڊ ڇا آهي؟“

”چنڊ هڪ پيليءَ چمڙيءَ واري ضعيف عورت آهي جا وچايل دنيا لاءِ آسمان مان انتظاريءَ وچان هيٺ نهاري رهي آهي.“

حاضرين واتڙا ڦاڙي هڪ ٻئي ڏانهن مشڪي نهارڻ لڳا. خود جيون کي انهيءَ جواب تي عجب لڳو ته ڪشور کي اهو ٻڌايو ڪنهن. جيون جي دوست جنهن پهريون سوال بنا ڪنهن ويچار جي ڪٽي پڇيو هو، سو هينئر جاڻي ٻجهي ڪشور کان ٻيا سوال پڇڻ لڳو.

”ڪشور، پلا ٻڌاءِ ته تارا ڇا آهن؟“

”تارا ٻئيون آهن جي رات جي وقت ٻري سرڳ جي رهاڪن کي روشني ڏيئي رهيون آهن.“

جيون جي دوست هينئر پاڻ وڌيڪ منتظر ٿي پڇيو، ”رات ڇا کي چئبو آهي؟“

”رات هڪ زال آهي جنهنجو پتي ڪائنس ڌار ٿي ويو آهي؛ ڪاري جي وچوڙي ۾ هوءَ ڪارو ويس پهري، حسين چهري کي ٻريءَ نگاهه ڪان لڪائي، ڏک جو اظهار ڪري رهي آهي. انسان تي جادو پڙهي، ڪيئن لنبو لشو ڏيئي، پاڻ پريتم جي تلاش ۾ ڦرندي رهي ٿي.“

چوڏهن ورهين جي ڇوڪر جي واتان ههڙا جواب ٻڌي، ٻڌندڙن جا ته طاق ئي لڳي ويا. جيون اتي پٽ کي پاڪر ۾ جهلي چيو، ”ڪشور، ڏينهن ڇا کي ٿو چئجي؟“

”ڏينهن هڪ خوبصورت نوجوان آهي جنهنجو حسين چهرو ساريءَ دنيا کي اونداهيءَ مان ڪڍي روشنيءَ ۾ آڻي ٿو. هو رات تي موهت ٿي هميشه هنجي پنيان متوالن جيان ڦرندو رهي ٿو ته من هوءَ ڪيس پنهنجو ڪري، پر رات پيتار جي وفائيءَ ۾ رهي ڏينهن ڏانهن اک کڻي به نٿي نهاري“

”پلا سچ ڇا آهي.“

”سچ هڪ ڏمرٻل جيڻ اُلو آهي جو هر چيز کي

پسر ڪرڻ چاهي ٿو ۽ ڏرتي ۽ پ وچان هميشه ڪانٽس پري پڇندي ٿي وڃي."

"ڪشور، ٻڌاءِ ته ڪڪر ڇا آهن؟"

"ڪڪر "آسماني ڦوهارا" آهن، جن جي ذريعي بهشت جو مالهي هن دنيا جي ويران باغيچي کي پاڻي ڇهڪائي سر سبز ۽ سائو ڪري ٿو."

ڪشور جـــي چالاڪيءَ، تيز فهم ۽ ترت جوابن وينلن ۾ سندس لاءِ محبت ۽ عزت پيدا ڪئي ۽ هو جيون کي مبارڪون ڏيڻ لڳا. هرڪو ائين چوندو ائيو، "هيءُ ڇوڪر وهڪ اعليٰ انسان ۽ بيدار مغزوار و ٿيندو."

٥

موڪلاڻي

هن ناپائدار ۽ بي بقا سنسار ۾، جنهن ۾ سڀڪا شيءِ بي پروسي آهي، ئي ڪا به چيز اهڙي يقيني نه آهي جهڙو ڪ موت. هر ڪاد ليوي وستو فنا آهي ۽ هميشه تباهيءَ ڏانهن وڪ وڌائيندي رهندي. ۽ نيت اها گهڙي اچي ٿي رسي جڏهن هوءَ صفا ناس ٿئي ٿي. پر ان بي بقا پرتويءَ تي جا شيءِ بقا آهي سو آهي اَجل ۽ اَجل اَمر آهي، هو هر ڪنهن تي سوڀ پائيندو ۽ ڪال جي ڪرڙي ۽ ناس ڪندڙ نير کان ڪو به نه ٿو بچي ۽ هر ڪنهن کي هن جو شڪار ٿيڻو پوندو ۽ وڏا وڏا شهنشاه به هن حاڪم اڳيان ۽ هار قبولي، سر جهڪائي ويا ۽ موت اڳيان آدمي بيوس ۽ لاچار آهي. سندس مٿان زبردست ۾ زبردست طاقت به فتح حاصل ڪري نٿي سگهي ۽ هو اَجيت آهي. ساريءَ مخلوقات جي پڇاڙي آهي موت سان مقابلو. ايشور جنهن کي هر ڪو رحم دل ڪوني ٿو تنهن

ٻاجهاري ڌهڙي بي رحم چيز دنيا ۾ ڪو خلقي؟ موت سندس رحم جي ئي پيدائش آهي. پرماتما هيءَ جهان کهڙو نه سندر رچيو آهي ۽ ان ۾ ڪيتريون نه حسين ۽ دل کيڇيندڙ شيون پيدا ڪيون اٿس! پر ڌهڙين اپار موجن جي بخشش سان گڏ اَجل پڻ موڪليائين؛ سڌهي ۽ باريڪ ڏاڪڻي ۾ بدل اَجل جي تلوار هميشه آدميءَ جي مٿان لٽڪي ڦري ۽ ڪيڏي مهل به ڏاڪو ٽٽي آدميءَ جو خاتمو آڻيو ڇڏي. اَجل اچي به اوچتو ۽ بنا چتاءَ جـــي. ڪال اڳيان ڪم ڪمر ڪشي! ڪير سندس سامهون سيئو ساهي!!

اساني اميدن جي اڏي کي اُجڙ ڪندڙ اجـــل، سائي ۽ سرسبز مڪانن کي ويران ڪندڙ اجل، سهاڳڻين کي ڏهاڳڻيون ۽ ٻارن کي يتيم ۽ چنو چورو ڪندڙ اجل، اڄ پنهنجو ڦهري ڪمان ڪٽي جيون جي بنگلي ۾ چڪر ماري رهيو هو. رات جا ٻي ٿيا هئا. اندر ڪمري ۾ پلنگ تي تارا بيهوشيءَ جي حالت ۾ سمهي پئي هئي. پرسان به ڪرسيون پيون هيون؛ هڪ تي ڊاڪٽر ويٺو هو، جنهن کي مريض جي ڀرپاس لاءِ گهرايو ويو هو ۽ ٻيءَ تي تارا جو پتي جيون. مٿن کان ڳوڙها ڳاڙيندي، ملول مکڙي سان ڪشور پنهنجي ماتا جي منهن ۾ انتظاريءَ مان نهاري رهيو هو ڇڻ ته ڪجهه جا ڇمائين پيو. جيون چيو، ”تارا!“

تارا اکيون جيون جـــي اکين ۾ ملائي، آهستي جهيڻي آواز ۾ وراڻيو، ”جي!“

ڊاڪٽر نبض تپاسڻ ۾ مشغول هو جا تمام ڍري ٿي هاي. تارا جا هونٺ سنڌين سمهي پيئي هئي تنهن پاسو ورائي چيو، ”ڪشور!“ ڪشور جو مٿن ڪان بيهي الهيءَ آواز لاءِ واجهائي رهيو هو تنهن سرهي منهن سان چيو، ”اما!“

وري آواز آيو. ”ڪشور!“

ڪشور وڏي تارا جي سامهون آيو. تارا جي ليٽڻ مان نير جاري هو. ايندڙ واقعن جا اهڃاڻ اڳواٽ ئي لظر ايندا آهن. تارا کي اها جاڻ پئجي چڪي هئي ته پاڻ ڍليا ۾ باقي ڪن گهڙين جي مهمان هئي؛ جيون کي به پار سجهي آيا؛ ڊاڪٽر جو اميد لاهي وينو هو تنهن جيون کي پاسيرو ڪري چيو، ”حالت تمام خطري جوڳي آهي؛ دل ڪيڏي مهل به ٽٽي پوي. دوا ڏيڻ اسان ڊاڪٽرن جو ڪم آهي، پر شفا ته جڏهن سائين ڏئي؛ ڦڪيون به ڦيرو ڪن جڏهن اُمر ٽٽي الاهي. شايد اوهانجي گهر واريءَ جي ڪپڙيءَ مان داڻا اچي پوري ٿيڻ تي بيٺا آهن.“ تارا ٻرڪڻ لڳي ۽ هن جيون کي پاڻ ڏانهن ويجهو اچڻ لاءِ اشارو ڪيو. ڪشور جو ترم ۾ ٻاراڻو هٿ تارا جيون جي هٿ ۾ ڏنو ۽ ڪمزور آواز سان، العجا جـــي لمولي، ڇچربل لفظن ۾ چيائين،

” منهن ... جو... لال ... پر ... تو ... ا ...... ڻو ... منهن ... جي ... آخر ... ين ... ا ... لنچا ... اها ... اڻو ته ... ڪشور ... کي ... ڏ ... ڪيو ... نه ڪجو. “ مرڻ گهڙيءَ تائين تارا کي ڪشور جوئي اولو هو. برابر ڇڻ کان ليپاچ وڏيڪ آهي. تارا جي زبان لڳي ويئي، وڏ يڪڳا لهائڻ بند ٿي ويس؛ هن اندر جي هڪ ئي آرزوءَ کان پنهنجي پتيءَ کي واقف ڪيو. تارا جي دل تمام ٽڪڙي ٽڪڙي ٿي رهي هئي؛ ڪشور جي موهه ڪيس ساهه جي تنگي محسوس ڪرائي. پڇاڙيءَ جا پساهه هئا؛ پوين پساهن جو موت سان مقابلو ٿي رهيو هو؛ سڪرات جو ويلو پهچي چڪو هو. ليٽ ڪال جي سوپ ٿي ۽ تارا جي روح جو پکي سندس جسم جي پڃري مان آسمان ڏانهن اڏاڻو. عارضي مڪان ڇڏي اصلي مڪان ڏانهن روانو ٿيو. افسوس آهي ته انسان جنهن کي ڪائنات جو سرڪردو ۽ تاج ڪري ليکيو ويو آهي، جو پنهنجي دماغي ترقي ۽ وگياني شڪتين تي فخر ونئي رهيو آهي ۽ ائين محسوس ڪري ٿو ته قدرت سندس ضابطي هيٺ آهي، تنهن ۾ اها طاقت ڪانهي جو موت جي چنبي مان پاڻ کي آجو ڪري سگهي! قدرت انساني جذبن تي ٺٺولي ڪري رهي هئي!

ڪشور دردي نوع ۾ پڪاريو، ”اما! اما! “ پر اما هجي ته جواب ڏئي. ڪشور سيڪجهه سمجهي ويو؛ هو دل جهلي نه سگهيو ۽ ماءُ جي جسم کي چنبڙي

رئڻ لڳو. سندس اوچنگارن جو آواز ٻڌي ڪي ٻه جمڪر پاڙي ڪري چڏي ها. ڪشور روئي رهيو هو، ساڻس گڏ گهر جا نوڪر چاڪر ڳوڙها ڳاڙي رهيا هئا، در ۽ ديواريون هنجون هاري رهيا هئا، ڪنڊ ڪڙڇ مان رودن پڙڪي جا سوز پريا آواز سيندو ڏاري رهيا هئا؛ ڪڪر پڻ آسمان مان برسات وسائي ڪشور ســان همدرديءَ جــو اظهار ڪرڻ لڳا. ڪشور جـــي ٻن ليڙن مان اڄ گرم پاڻيءَ جا ٻه واهڙ وهڻ لڳا! هـــن دکدائڪ قضئي، هن قسمت جي قهري حملي سندس دل کي ٽڪر ٽڪر ڪري چڏيو. ويچار ڪندو رهيو ته ڪنهنکي گهر ۾ ”اما! اما،“ ڪري سڏ ڪندس، ڪير مونکي اُڪير مان پاڻ ڏانهن ڪوليندو، حب مان هنج ۾ وهاريندو، رات جو ڪير مونکي ڪهاڻيون ٻڌائي دل وندرائيندو. برابر دنيا ۾ ٻيو سڀڪي ملي پر ماءُ نه ملي! جيون گهڻوئي ڪشور کي سمجهايو، پر هيءَ سمجهڻ جي ڳالهه نه هئي؛ دل جي چوٽ کي دماغي بحث جو احتياج نه تو رهي. ايشور دنيا ۾ ماءُ پيدا ڪئي چاڪاڻ ته پاڻ هرهنڌ حاضر ٿي نٿي سگهيو؛ ماءُ دنيا ۾ ڏڻيءَ جو عوضي آهي. ماءُ جي الدر ۾ جـــا ليٺهن جي لهر وهي ٿي لنهن جهڙي ڏرليءَ ٿي ڪٿي به نظر ڪانه ايندي. پيءُ اولاد تي ڪاوڙجي غصي ۾ ڪانئس منهن مٽائي چڏي ۽ ڪيس دليون لاهي به چڏي؛ پائر ۽ پينرون هڪ ٻئي جا جاني دشمن بڻجي سگهن ٿا؛

مڙس زال کي نيڪالي ڏيندو ۽ زال مڙس کي ترڪ
ڪندي؛ پر ماءُ جي محبت ئي آهي جا هميشه ساڳي
رهي ٿي. هن کي نه نيڪنامي وڌائي سگهي، نه بدنامي
گهٽائي سگهي ۽ نه دنيا جي نندا ۽ ملامت ئي ناس
ڪري سگهن. ماءُ هر حال ۾ اولاد کي چاهيندي رهي
ٿي ۽ سندس پيار ۾ دنيوي تبديليون، لاهيون ۽ چاڙهيون
ڪو به فير و ڦار نٿيون سگهن؛ هوءَ الهيءَ تاريءَ تي
پيئي تڪي ته اجهو ٿو سندس ٻار ٻديءَ کي ڇڏي
نيڪيءَ ڏي لاڙو ڪري ۽ پڇتاءَ جا لڙڪ وهائي؛ هوءَ
اچا تائين اها معصوم مرڪ، جا ٻار جي چپن تي نٿيدي
هوندي نظر ايندي هٽي ۽ سندس دل کي امنگن سان
پري ڇڏيندي هٽي، اها چنچلائي ۽ منڙيون ٻاراڻيون
ٻوليون، ياد ڪري ٿي ۽ ڪنهن به وقت پنهنجي اولاد
کي لڪمو نٿي سمجهي. ماءُ جو جدائي جو خال پيدا
ڪري ٿي، اهو پرجڻ جو نه آهي؛ انهن جون سڪون
جي انبڙين مان لهن ته ماڻهو انهن جي طلب ئي نه ڪن.

ڪشور کي سندس استاد پڻ پرچائڻ جي ڪوشش
ڪئي ۽ هدايت ڪندي چيائينس، ”ڪشور، زندگي
جنهن ۾ بنا چانولي اس آهي، جتي بنا ڳُٽيءَ راحت
آهي، جتي فقط خوشيون آهن ۽ غمن جو نالو به نٿو ٻڌجي،
اها انساني زندگي ڪيئن لهکبي؟ حياتيءَ جي آزمودي
ثابت ڪري ڏيکاريو آهي ته زندگي منجهيل سٽ جهان
آهي؛ منجهس مرڪ آهي ته لڙڪ به، سک آهي ته

ڏک به، خوشيون آهن تہ خفا به، آزادي آهي تہ غلامي پڻ، سهائيون آهن تہ الداهيون پڻ، ميلاپ آهي تہ وڇوڙو به؛ زندگي ڏکن ۽ سکن جي پيدائش آهي ۽ سکہ دکن کري ئي اهڙا لذيذ لڳن ٿا. ڪشور، ڏکن کان نہ ڊڄ؛ اوچ انسان لاءِ دنيا ۾ ڏک ئي هڪ قسم جي ڪسوٽي آهن. ڏکن جو ڏڳ ئي آهي جو آدميءَ کي انهيءَ ديس جو سير ڪرائي ٿو جتي تڪليفن ۽ ڪشٽن جو نالو به ڪونهي. ڪو به مسافر نہ ڏسندين جو ان سگوري مڪان تي پهتو هجي ۽ واٽ تي ڪنڊن ۽ ڪرڙن ۾ سندس پير ڦٽجي ڦاڪون نہ ٿيا هجن."

"چاچا، مان تارا کي وري نہ ڏسندس؟"

"ڪشور، اها زماني جي ريت آهي؛ هر ڪنهن کي هيءَ دنيا ڇڏي هلڻو آهي. جئين ڪچي گهڙي ۾ پاڻي گهڻي وقت تائين نہ ٽڪي رهي، تئين انسان جي جسم ۾، جو ڪچي ٿانءُ مثل آهي، سواس روپي پاڻي هميشه نہ رهندو.

"ڪشور، هڪڙي راجا جي ڳالهہ ڪندا آهن تہ هڪ عمدو محلات ٺهرايائين؛ هن ان تي ڪئين لک خرچ ڪيا. ٻاهريون پٿريون قيمتي پٿر جون جڙيل هيون؛ محلات جي ڪمرن کي شيشي جي ڇت هئي ۽ فرش تي پنڌ ڪندڙ آدمي ڄڻ تہ ڇت تي هلي رهيا هئا؛ دروازن تي سونا پڙچ چڙهيل هئا تہ دريون وري چانديءَ

جون نهيل هيون. پٽين تي دل کينچيندڙ نظارن جا نقش اڪريل هئا. جڏهن محلات ٺهي راس ٿيو، تڏهن راجا آس پاس جي رياستن جي حاڪمن ۽ شهرن جي معزز آدمين کي محلات ڏسڻ لاءِ دعوت ڏيئي پاڻوت گهرايو ۽ کين چوڻ لڳو، "هيءَ محلات مون پنهنجي نظر هيٺ ٺهرايو آهي جيئن منجهس ڪو به عيب رهجي نه وڃي. جيڪو به حاضرين مان ڪو عيب ڪڍي ظاهر ڪندو سو پاڻ کي انعام جو لائق بڻائيندو." حاضرين محل جي ساراهه مان ئي نه پيا ڍاپن؛ مطلب ته مڪان سڀني کي ڏاڍو پسند آيو. اتي هڪ درويش پڻ حاضر هو جنهن بادشاهه سلامت ڏي منهن ڪري چيو، "جيئندا قبلا، هن محل ۾ هڪ وڏو عيب رهجي ويو آهي." بادشاهه تعجب مان چيو، "ڪهڙو اهڙو عيب آهي جنهن تي اسانجي هيلتائين ڪا به نظر نه پيئي آهي؟" درويش ورائي ڏني، "جيتوڻيڪ هن مڪان جي ٺهرائڻ ۾ توهان پاڻ هرڪا خبرداري ڪئي آهي ۽ اڪيچار پئسو خرچ ڪيو ويو آهي، ته به منجهس هڪ سوراخ رهجي ويو آهي جنهنکي بند ڪرڻ ناممڪن آهي. مان انهيءَ سوراخ ڏانهن اشارو ڪري رهيو آهيان جنهن مان موت جو ملائڪ اندر لنگهي ايندو؛ ان کي روڪڻ لاءِ توهان جون تجويزون ڪارگر نه ٿينديون؛ اهو ڪم دنيوي رازن جي وس کان ٻاهر آهي. ڪشور، سمجهه؟ موت انهيءَ چيز کي ڪونبو اٿيئي."

تارا جي پرلوڪ پڌارجڻ کانپوء جيون ائين محسوس ڪرڻ لڳو ڄڻ سندس زندگيءَ جي بهار ختم ٿي چڪي هئي. زال جو موت مڙس واسطي اهڙو آهي جهڙو ڪنهن قديم ٻڙ جي وڻ کي وچ مان ڪپڻ، جنهن گهڻي عرصي کان ڪنهن ڪٽنب کي ڇانوءَ اجهو پيو ڏنو هجي؛ انڪانپوء جڏهن دنيا جود هو، فڪرءِ تبديليون قلانوتي جي دل لي اچي ٿا ڪڙڪن، تڏهن وٽس ڪي به ڪينهي جنهن جي مدد سان هو انهن جوزور پيءِ پاڻ کي بدنصيبيءَ کان بچائي يا جنهنجي سايي هيٺ پناهه وٺي. استري جا پرش جي زندگيءَ جي ساٿڻ آهي، سندس اڌ سرير ڪري ٿي ليکجي، تنهنجي وڇوڙي کان پوء مرد ان آدميءَ جيان نظر اچي ٿو جنهن جي ساڄي ٻانهن سڪل هجي، هو ان گاڏيءَ وانگيان آهي جنهنجو هڪ ڦيٿو نڪمو ٿي پيو هجي، هو اُن پکيءَ جيان ٿو پاسي جنهنجو هڪ پر ڪپجي ويو هجي، ۽ جڏهن به عرش ڏانهن اڏامڻ جي ڪوشش ڪري ٿو، تڏهن هڪدم اچيو هيٺ زمين تي ڦهڪو ڪري؛ سندس نيڻ ڪمزور ۽ ڇنڇها پيا لڳن ۽ جڏهن موت جو ملائڪ ڪيس ڪوٺڻ اچي ٿو، تڏهن هو هنجي موجودگيءَ لاء مانڊ و ٿو رهي.

تارا سشيل استري هئي ۽ هن پنهنجي سليقي سياءَ، صاف دليءَ، حليمائيءَ ۽ پريم پرئي ورتاءَ سان جيون تي سوڀ پاتي هئي. جيون جي ساڻس محبت هئي ۽ ٻنهي

ساز سلوڪ سان حياتي ڪٽي ھئي. نيڪ عورت آدميءَ کي قدرت جي عمدي ۾ عمدي ۽ نايئد امداد آھي، عصمت جي جوھارن سان جھنجھيل ھار آھي، نيڪ بها موتين جي دڪ دبلي آھي. سندس آواز شيرين سماع آھي، ھن جي مرڪ سندس پيار لاءِ روشن ڏينهن آھي، ھن جون پانڌون سلامتيءَ جي ڪنڊ، ھنجي محنت ۽ اور چائي خزانو، ھنجي ڪفايت ۽ سنڀر خانسامان ۽ ھن جي چالي سندس تڪليفن لاءِ نرم وهاڻو آھي. ذرليءَ تي ڪابه اھڙي چيز نه آھي جنهنجي وفادار استريءَ جي پيار سان ڀيٽ ڪري سگھجي؛ ڪوبه مخلوق پنهنجي پرينءَ واسطي اھڙو اَمڙ ۽ اَجيت، انڪ لڪ، اورچ ۽ هميشه سر صدقي ڪرڻ واسطي تيار نه آھي جھڙي عورت؛ ۽ ھھڙو ساٿي هميشه لاءِ وڃائي وهڻ بلڪل ڪنن آھي!

٦.

ماٽيجي ماءُ

وقت ٿي آهي جو ڪيترين ڳالهين کي دل جي پٽيءَ تان ميساريو ڇڏي؛ منجهس اها طاقت موجود رهي ٿي جنهن جي ذريعي هو ماضيءَ کي يادگيريءَ جي تڪ مان تڙي ڪيس غفلت جي ڌنڌ ۾ گم ڪيو ڇڏي. سچ چيو اٿن ته جيڪي چلهه تي سي دل تي. اها اصل کان زماني جي چال ٿي ويٺي آهي ته جيڪي اکين کان ڏور سي دل کان دور. ٿورا ڪي گذر ڪيئي اڃا ٻارنهن مهينا ئي مس ٿيا هوا ته جيون کيس صفا وساري ويٺو هو. پاڻ هينئر جيتوڻيڪ پنجيتاليهن سالن جو ٿي چڪو هو، ته به شاديءَ لاءِ ڪيترين ئي آڇون پيئي آيس. ڀلا جيون هو شاهوڪار زميندار- ۽ پنهنجي واري آدميءَ کي ڪا آڇن جي ڪمي! اوڙي پاڙي ۾ هر ڪنهن ٻڍيءَ زال جي وات ۾ اها ئي ڳالهه هوندي هئي ته ”اهي ڇوڪريءَ جا ته ڀاڳ کلندا جنهن کي جيون جهڙو ڀاڳوان پتي ملندو؛ چڙهه ته تخت تي وڃي ويهندي؛ نوڪر چاڪر ۽ داسيون هيئون اڳيان

ڦرندس ، ڪٿ تي چڙهي وينئي حڪم هلائيندي، جيون
نہ پلنگہ تان پير بہ هيٺ لاهڻ ڪين ڏيندس؛ جيڪي
طلبيندي سو تيار، مطلب تہ تريءَ تي بهشت ڪري
ڏيندس. تارا جيڪي چوڙيوءِ ماٺيو سو ڪنهن ڪان ڳجهو
آهي؟ مگر ڄون ماڙيون بہ تارا لاءِ جيون اڏايون يا ڪنهن
ٻئي؟ اها تارا هئي جاڪبر مان پاٺي ءِ پاٺيءَ مان ڪير ڪندي
هئي. هڙي آئي رزق ڪي جيڪا چوڪري موٽائيندي
سا چئبو تہ خود نصيب ڪي پنئي ڏيئي رهي آهي."

نيٺ جيون جي دل سر ڪي. سندس هڪ ٻن
سنگتين ڪي جڏهن هڙي قسم جي خبر پيئي ، تڏهن
ڪيس سمجهايائون تہ اهو قدم نيڪ نہ ٿيندو. هڪڙي
نہ ائين بہ چيس، "جيون جيڪڏهن چاهين تہ ڪشور
جي حياتي سکي گذري ءِ ڪڏهن بہ ڪيس رنج ءِ غم ۾
نہ ڏسين ، تہ ٻيءَ شاديءَ جو خيال صفا لاهي ڇڏ. ٻيو
ونواه معنيٰلي پهرينءَ استريءَ سان دوه ءِ بيوفائي؛ جيون ،
توڪٽ تارا جي آخرين التجا وسري ويئي آهي ءِ هنجا
پڇاڙيءَ وارا لفظ، جي هن توکي موڪلاڻيءَ وقت چيا
سي شايد توکي ياد ڪونهن؟" جيون پنهنجي ارادي
جي پنيرائي ڪندي دليل پيش ڪرڻ لڳو تہ "جيڪڏهن
آدمي پهرينءَ زال جي قضئي ڪانپوءِ ٻي شادي نٿو ڪري،
تہ ان مان اهوئي انومان نڪرندو تہ اڳينءَ استريءَ جي
هلت منجهس ونواه لاءِ نفرت پيدا ڪئي آهي؛ پر ٻيهر شادي
ڪرڻ سان هو ڄڻ تہ پهرين زال جي واکاڻ ڪري رهيو

آهي، ڪيس اڻ سڌيءَ طرح شرف ڏيئي رهيو آهي ۽ ڏيکاري رهيو آهي ته اُن ڪيس اهڙو ته راضي رکيو، جو اڳيون وقت ياد ڪري هو چاهي ٿو ته وري بيو دفعو پڻ ساڳئي لمولي جي زندگي ڪاٽجي."

چا، مرد ايتري ٿوري عرصي ۾ پنهنجي ڪنهن وقت حياتيءَ جي رفيق جون يلايون يلي سگهي ٿو! جڏهن استريءَ جو پتي زنده آهي، تڏهن هنجي سک ۽ قرار خاطر هوءَ ڪجھ به قربان ڪرڻ کان لئي گسي؛ ڪهڙي به مصيبت اڳيان ايندس يا مشڪلات اچي اوچتو مٿان ڪڙڪندس، ته دل بهادر ڪري انکي مشڪي منهن ڏيندي؛ پتيءَ جي خوشي پنهنجي خوشي ۽ هنجو غم هوءَ پنهنجو غم ڪري ٿي سمجهي؛ هوءَ پنهنجي هستي هن جي هستيءَ ۾ گم ڪيو ڇڏي. جڏهن وري هو هن فاني دنيا مان چالاڻو ڪري وڃي ٿو، تڏهن استري پتيءَ جي ويراڳ ۽ وڇوڙيءَ ۾ ورلاپ ڪندي وقوا گذاري ٿي، سهاڳ جو چيت ڦٽو ڪري ڏهاڳ جي ڏکن کي خوشيءَ وچان قبول ڪري ٿي، ساري ڄمار حياتيءَ جي انيڪ لمولن جي نعمتن ۽ خوشين کان پاڻ کي محروم رکي ٿي، هن کان سواء دنيا ۾ پاڻ کي سٽ ڏاريو ۽ اوپرو پيئي محسوس ڪري. ڪابه چيز ڪيس مزو لئي ڏئي؛ هوءَ پنهنجي سيني خواهش ۽ تمنائن کي ماري ٿي ڇڏي. ڪيڏي نه سندس قرباني ڇٽبي! ته به مرد ڪيس تچ ۽ خسيس چيز ڪري ٿو ليکي؛ سندس جذبن کي

بيپرواهيءَ جي نظر سان ڏسي ٿو ۽ سماج ان تي فخر ۽ غرور ۽ ناز ٿي ڪري! اهڙيءَ سماج کي ڪريل ئي ڪوٺي سگهبو.

نيٺ ووا، جون گرما گرم تياريون ٿيون ۽ جيون جي شادي سک سان ٿي گذري. ڪشور کي هيئنر لڳين پاپيءَ سان پاڙ کي هيرُٽو هو. ڪانتي جيون جي لڳين زال ۽ ڪشور جي ماٺيجي ماءُ هئي. قدرت ۾ جيڪي ٻه ظالم ذرا آهن تن مان بدترين آهي ماٺيجي ماءُ. ”ماءُ“ لفظ ۾ ڪيڏو نه ميناج ۽ مدرتا سمايل آهي! استريءَ کي هرڪو چاهي ٿو، پر ماٺيجي ماءُ کي دنيا نفرت جي نگاه سان ڏسي ٿي؛ استريون نازڪ طبيعت ۽ نرم دل ڪونبيون آهن، پر ماٺيجي ماءُ پٿر دل ڪيئن ٿي؟ پنجئي آڱريون برابر ڪين آهن، مگر جتي مرد زال تي پورو ضابطو نٿو رکي سگهي، اتي ماٺيجي ماءُ جي اڻ سهندڙ طاقت خوفناڪ روپ اختيار ڪري ٿي.

لاٻارن جي ڏينهن ۾ ۽ اُن جي نيڪال وقت جيون ڪڏهن ته هفتو هفتو ساندهه وڃي ٻنين تي رهندو هو. سندس غيرحاضريءَ ۾ ڪشور جي حالت قياس جوڳي هئي؛ سارو ڏينهن پيو ڳرندو ۽ جهرندو هو. ڪانتي جنيون ٻه جنين جهڙيون ڪندي هيس. جيون ڏيندو هو پٺ، ته هن جي پرٻي هئي مٺ. اتفاق سان ڪا پل ڪندو هو يا ڪا ڳالهه خيال تان لهي ويندي هئس ته اچي مٿبي هئي. سڄو سڄو ڏينهن اندر

ڪوٺيءَ ۾ بنا مانيءَ ۽ پاڻيءَ جي ٻُوڙ ۾ پيو هوندو هو. جنهنجو اڳ هر چيز تي حڪم هلندو هو، جنهنکي سنو پيٽ ۽ انگ ۽ مال مليدا ملندا هئا، جيڪي گهرندو هوسو حاضر، تنهنکي اڄ مانيءَ ٽڪر لاءِ ڏجها سهڻا ٿي پيا. ويلي ويلي تي هوءَ ڏنيئيندي هيس. ڪالتيءَ جي ڪرڙيءَ نگاهه ڪشور کي ڳاري اڌ ڪري ڇڏيو هو؛ ڪٿي اڳيون اوج ۽ ڪٿي هاڻوڪي عاجزي ۽ لاچاري! خود جيون جي روبرو پڻ ڪشور سان ويل وَهائيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن جيونکي وويڪ جا وڍ پوندا هئا، اندر وارو ٿو ڪيندو هوس، ۽ تارا سان سڪرات جي وقت ڪيل انجام جي يادگيري اچي پولدي هئس، ڪشور کي صندوق مان لهڻ وقت لفافي ۾ جيڪي اکر پڙهيا هئائين سي دل تي تري ايندا هئس: ”هيءَ بالڪ قدرت جي امانت اٿيئي ......“ اهي خيال پڇائيندو پاڻ کان سوال ڪندو هو، ”ڇا، مان امانت ۾ خيانت ڪري رهيو آهيان؟ تارا سان ڪيل اقرار وساري ويٺو آهيان؟ ائين ٿي سگهيتو تہ ڪالتي ڪشور تي جاڻي ٻجهي الزام مڙهيندي هجي؟ ڇا، مان مرد ٿي ڪري مردانگي وڃائي چڪو آهيان؟ تارا جي اڳيان مون پاڻکي ههڙو لبل ۽ ڪم طاقت ڪڏهن بہ محسوس نہ ڪيو؟ مان اڳيون جيون نہ آهيان؟ مو نمان اڳين شڪتي ڪاڏي گم ٿي ويئي؟“ جيون پنهنجي پير تي پاڻهين ڪهاڙو هنيون هو ۽ هينئر پنهنجي ڪيي

تي پڇتاءُ ڪري رهيو هو؛ پر پنهنجي ڪئي جو ڪو ويچ نڪو طبيب. ڪانتيءَ اڳيان هو پنهنجي همت هاري وينو هو ۽ هڪواريءَ وچايل شيءِ وري همت ڪري ڇڏي بلڪل ڏڪي آهي؛ ڏڏو ڪير ٽٽين نه پوندو. پنجيتاليهن ورهين جي مڙس کي پنجويهن سالن جي نوجوان استريءَ پنهنجي چنبي ۾ قابو رکيو هو؛ مجال هئس جو بنا پڇڻ جي هڪ قدم چري؛ بڌي ٻانهي جيان حاضريءَ ۾ حاضر ٿيو بيٺو هوندو هو. جيون پنهنجي شخصيت وڃائي ويٺو هو. اچا ٻاهران موٽندو مس هو ته ڪانتي ڪوڙيون سچيون ڳالهيون ٺاهي، تيليءَ کي ٽنب ڪري، ڪشور جي برخلاف ڪنڊو ڪندي هيس. ڪشور سنڌس اک ۾ هڪ ڪنڊو هو. چوٽي آهي ته جهنگ جو ٽنو گهر ۾ اچي نري، پر گهر جو ٽنو ڪٿي نه نري. جيون ٻنهين تان جو ٽڪجي ٽنجي اچي هڪدم ڀڙيون ٻاليون بڌندو هو سو سندس دل به ويئي ڪشور کان ڦرندي.

شاديءَ کان ٻارهن مهينن بعد جيون کي ڪانتيءَ مان ڪڪو ڄائو. ڏاڍي ڌام ڌوم سان ڇٺيءَ جو موقعو ملهايو ويو؛ وڏي مجلس ڪئي ويئي جنهن ۾ جيون پنهنجا سڀ سنگتي ساٿي گهرايا ۽ چوڌاري واڌايون وري ويون. ڪڪي جو نالو پورن رکيو ويو.

پورن کي جيون ۽ ڪانتي ڏاڍو پيائيندا هئا، پر جيڪڏهن وقت نه ته به سندن جيترو ڪشور به ڪيس گهرندو هو. دل چوندي هئس ته ڪيس هنج ۾ کڻي

گهمائي ڦيرائي ۽ ساڙس راند روند ڪري، پر ڪنور ڪانٽي ڪٽي تي سهي سگهي. پنهنجي بار جمڻ ڪانپوء ڪشور کي ڏسندي سندس اکيون رت ڇڏينديون هيون؛ ڪيس بيٺو نه سهندي هٿي. وجهه ملڻ تي ڪشور کي ڇينڻ ۾ وس مان ڪين گهٽائيندي هٿي. اونهاري جا ڏينهن هئا؛ هڪڙي ڏينهن شام جو، پورن اڱڻ ۾ ويٺي ڪٽ تي راند ڪئي؛ ڪشور به پرسان ڪرسيءَ تي ويٺو هو. ڪانٽي ويٺي سنان ڪرڻ ۽ پنيان ٿوريءَ دير ڪانپوء ڪشور کي باهر ڪنهن سنگتيءَ سڏ ڪيو. ڪشور اجا باهر نڪتو ته پورن اچانڪ ماري ڪٽ تان ڪري اچي هيٺ پٽ تي پيو. اونڌي ڪرڻ ڪري ٿارونءَ تي سخت چوٽ آيس ۽ ٿورو رت پڻ وهڻ لڳس. پورن جي رڙين تي ڪانٽي تڪڙ ۾ ڪپڙا پائي باهر نڪتي ۽ اچي ڪشور تي مٽي. جنهن گهر ۾ ڪڏهن ”هان“ نه سني، تنهن تي اج موچڙن جو وسڪارو ٿيڻ لڳو؛ جنان اڳ ڪشور کي محبت ملندي هٿي، اُتان اج ڪيس مار پلئه پئجي رهي هٿي؛ جتي هر دم، هر گهڙيءَ، هر وقت دلداريءَ جا دلاسا ملندا هئس، اتي اج دڙڪا ۽ دبون سهي رهيو هو. ڪنهن کي ٻڌائي؟ ڪنهن سان دکيءَ دل جو حال اوري؟ جڏهن جيون پاڻ ماٺ ۾ رهندو هو ۽ ٻئيهن ڏلدن مان اکر به نه ڪڇندو هو، تڏهن ٻيو ڪير وچ پوي؟ جيڪڏهن چوڪيدار پاڻ چورن سان ملت ۾ هوندو ته ٻيو ڪو ڇا ڪندو؟ جڏهن ماءُ پاڻ

ٻار کي ٿڃ ۾ زهر ملائي ڏيندي ته ٻيا ڪهڙي مدد ڪري سگهندا؟ مائٽن کان وڌيڪ ٻارن لاءِ ٻيو ڪهڙو نگهبان ٿي سگهي ٿو؟ جي مالڪ پنهنجيءَ شيءِ جي پرداخت پاڻ نه ڪندو ته دنيا کي ڪهڙي غرض پيئي آهي؟ ٻين جو ڪهڙو مثو لڳتو آهي جو وتن پراون معاملن ۾ منهن وجهندا؟ ڪڏهن ڪڏهن ڪشور خيال ڪندو هو ته جيون کي وچي دانهن ڏيان، پر وري ويچار ايندو هوس ته جنهن کي ساهه ڪنهين سڌ نه پوي، تنهن سان سور ڪهڙو سلجي.

ڪشور دل مان هٽي نيٺ پاڻسان اهو فيصلو ڪيو ته گهر ڇڏڻ بنا ٻيو ڪو به چارو ڪونهي. ڪانتيءَ سان گذريل ڪرٽو هو مکڻ جي سيخ ٻچائي؛ منجهائنس پيار ۽ همدرديءَ جي اميد رکڻ هٺي ٻيرن کان ٻير ۽ اڪن کان آما گهرڻ. سخت اداسائيءَ ۽ منجهائيندڙ حالتن هيٺ انسان جي ضعيفائي هڪ زبردست طاقت ٿيو پوي؛ سندس هيٺائي ۽ ٻه ڄٽو سياءُ بهادر ۽ همٿ پريو. هنجو اراد و محڪم ۽ دل پٿر کان به سخت ٿئي ٿي. دک ئي آهي جو آدميءَ جي اندر جنون ڳڙکيون کولي ٿو ۽ منجهس اها جوت جهلڪائي ٿو جو هو پاڻ کي صفا ٻيو پيو سمجهي. جسماني ڪشٽن مان ئي آزمودو ملي ٿو ۽ زماني جي اونهين حقيقتن جي معلومات حاصل ڪجي ٿي جا آدميءَ ۾ نئين سر اميد جو سلو پيدا ڪري ٿي.

٧

سنياسين جي ٽوليءَ سان ملاقات

روپ سڪي ڪرم ڪائي، ڪرم جهڙو ڪوئي ناهي. گذريل زندگيءَ جا ڪارناما انسان جي حياتيءَ تي بلڪل گهاٽو اثر پيدا ڪن ٿا. جيڪي آدمي ماضيءَ ۾ پوکيو، سو حال ۾ لڻي ٿو. جيئن حال جو مدار ماضيءَ تي آهي، تيئن مستقبل جو مدار وري حال تي آهي. انسان اتفاق جو غلام آهي ۽ قضا جو ٻڌو ٻانهو آهي؛ آدمي پنهنجي قسمت جو معمار پاڻ نه آهي ۽ هن کي پنهنجي روح جو ناکنٿو يا سونهون سڏي سگهجي ٿو پر نه نصيب جو مالڪ؛ اها ڏوري قادر پنهنجي قبضي ۾ رکي آهي. فطرت وٽان موڪليل اتفاقي ماجرائون آدميءَ جي اڳواٽ رٿيل رٿن ۾ اهڙا چٽائو تبديليون آڻي ڇڏين ٿيون. حياتي ڪمزور ۽ نبل مخلوق جي، محض لاچاريءَ، بيوسيءَ ۽ بيڪاريءَ جي قسمت جي ڏاڍائيءَ، منهن ٽوڙ طاقت ۽ قدرت مطلق جي اڳيان هڪ

حسرتناڪ تصوير آهي. آدمي هڪ ڪکن جو بت آهي؛ سندس سموريون شڪتيون ڪجهه به نه آهن؛ هن کي زوريءَ تقدير جـــي لڪٽي موافق هلايو وڃي ٿـــو ۽ قضا انساني زندگيءَ سان ائين راند ڪري رهي آهي، جيئن ٻار کينهوڙي سان کيليندو آهي. هڪ هاتفي طاقت جو پاڇو پينگهي کان قبر تائين، بالڪپڻي کـــان پيرسنيءَ تائين، آدميءَ جي مٿان دائما ڦرندو رهيٿو. هو ڪئين دفعا خفي ٿئي ٿو؛ وقتي اندر ۾ ڪامي ۽ ٻوسري ٿو، جوش ۾ اچي وقاڻ لڳي ٿو؛ پر آخر ۾ پنهنجي عاجزي محسوس ڪري، ٻي ترس پاويءَ اڳيان، ٻيو ڪو چاڙهو نه پسي، آڻ مڃي ٿو ۽ پاڻ کي مجبوراً رب جي رضا تي راضي رکي ٿو.

ڪشور مائيجي ماءُ جي سخت ۽ ڪنور عذابن کان بيزار ٿي اج گهر ڇڏيو. جنهن گهر ۾ نپنو هـــو ۽ جنتي حياتيءَ جا پهريان سترهن سال گذاريا هئائين تنهنکي الوداع ڪري اڪيلي سر قسمت آزمائڻ لڪتو. پرئي گهر مان، ان ستار ڪانسواء، جنهن تي راڳ ڳائي دل جي درد کي دفع ڪري روح ريجهائيندو هو، ٻيو ڪي به ڪين ڪنيائين. پيري پند هڪڙي ڳوٺ مان ٻئي ڳوٺ ۾، هڪڙي شهر مان ٻئي شهر ۾ پيو چڪر ماريندو هو. جتي رات پوندي هئس اتي ڪنهن ڌرمسالا يا مسافرخاني ۾ ٽڪي پوندو هو. روز راڳ ڳائي، ٻــ ٽي آنا ڪمائي، پيٽ گذران ڪندو هو. راڳ ئي هينئر سندس

خوراڪ ۽ زندگي هو. ڪشور ڳائڻي ۽ سازيندڙ جي حياتي ڪاڻ لڳو، سندس هلت بيپرواهيءَ جي تي پيئي. هو انهن انسانن وانگيان نظر ايندو هو جنڪي دنيا ۾ ڪوبه چاهه نه هجي ۽ بنا مراد ۽ غرض جي زندگيءَ جا ڏهاڙا ڪاٽيندا هجن.

ڪشور جي راڳ ۾ عجيب ڪشش هئي، راڳ ٻڌڻ سان حاضرين جي اندر ۾ جڻ ته بجلي گهمي ويندي هئي، جادوءَ جهڙو تاثير پيدا ڪري ڇڏيندو هو. جنهن شوق سان اڳي پاڻ ٻين جا راڳ ٻڌندو هو، انهيءَ چاهه سان ماڻهو اڄ سندس سماع سڻي رهيا هئا. سندس آواز ميناج پريو هو ۽ گلو سريلو هوس. سماع ڳائيندڙ جي دل جو اظهار، هنجي اندروني امنگن جي اوت جي آرزو ۽ آواز آهي. ڪشور جو راڳ، پرسوز هو، ڇاڪاڻ ته سندس دل درد سان پريل هئي، هن دنيا ۾ گهڻو ڏنوءِ سنو هو. دکيءَ دل مان مدرسر الاپجڻ لڳندا آهن، صدمي رسيل دل مان ئي سماع جي شروعات ٿئي ٿي. راڳ جنهنکي ديوتائن جي بولي ۽ اوتارن جي ڪلا ڪوٺيو ويو آهي سوئي ڪشور جي جائداد ۽ ملڪيت هو. راڳ ئي آهي جو روح جي ولوڙ کي ماٺو ڪري ٿو ۽ اندر جو درد ميٽيو ڇڏي، راڳ ئي آهي جنهنجو نه صرف انسان تي پر حيوانن تي پڻ ڪافي اثر ٿئي ٿو، راڳ، ئي اهو لطف ۽ جسماني ترپتي آهي جنهن ۾ انسان، جي چاهي ته پنهنجي ذرمي خيالن ۽ اخلاقي جذبن

ڪي ڪنهن به حرج يا هاڃي پهچائڻ کانسواءِ، گهڻو ئي وڃي سگهي ٿو. راڳ زخميل دل لاءِ مرحم، دلشڪسته آدميءَ لاءِ بنفشو ۽ ڪمزور قلب خاطر ياقوتي آهي.

ساوڻ جو مهينو هو، اونهاري جي موسم هٽيءَ ڏرتيءَ جو وقت هو. سخت گرميءَ ڪري بدن تان پسينو سڪيئي نه پيو. اونهاري جي تتي ڏينهن جڏهن سج جي تابش ڪري پکي به پنهنجن آکيرن ۾ وڃي آرامي ٿيندا آهن ۽ ميهون ڏينهن جي گرمايش ڪري پاڻيءَ ۾ پيهون ترڳنديون آهن، جڏهن اوسي وارا آدمي بدن کي آلو ڪپڙو ويڙهي وينا هوندا آهن، جڏهن دولتمند گهرن ۾ پنکي جي ٿڌيءَ هوا هيٺ سمهيل هوندا آهن ۽ مزور ڇڻيءَ وقت ڪم تان لهي، لسيءَ سان ڀوڙي ٽڪر کائي، وڻن جي ڇانو ۾ ٿڪ پيچي آسايش وٺندا آهن، مطلب ته ڇا انسان، ڇا حيوان، هرهڪ مخلوقات جو جز وجڏهن آرام جو تلاشي رهي ٿو، ان وقت جوهيءَ ۽ دادوءَ جي وچ ۾ شاهي رستي تي، ساڳ جي وڻ هيٺان هڪ نوجوان ٿاڪ زمين تي ليٽيو پيو هو. سندس اکين مان پاڻي وهي رهيو هو؛ شايد گذريل زماني جا واقعا ياد اچي رهيا هئس؛ هو هو ٿلوءَ ۽ راميءَ جو لاڏلو، تارا ۽ جمون جو ڪشور!

ڪنهن وقت جو پلنگ تي مخمل جو وهاڻو مٿن کان رکي سمهندو هو سو اڄ ٿاڪ زمين تي سخت پٿرن

تي ليٽيو پيو هو. آدميءَ کي ڪهڙي خبر ته قسمت جي ڪلڪ سندس تقدير ۾ ڇا لکيو آهي ۽ آدميءَ جو مستقبل هميشه کانئس ڳجهو رهيٿو ۽ جيسين مستقبل ڦري حال نه ٿيو آهي ۽ سڀاڻي ڦري اڄ نه ٿيو آهي، تيسين اهو راز کانئس لڪل رهي ٿو، غيب جي پردي اندر ڍڪيل ٿئي ٿـو. ايشور آدميءَ کي ڪڏهن به ايندي ڪال آگاهه نه ٿو ڪري، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن انسان کي اها ڄاڻ پئجي وڃي ته سندس مستقبل روشن ۽ سهانو آهي ته هو بيپرواهيءَ جي حياتي گذاريندو ۽ مگر جي معلوم ٿيس ته سندس مستقبل مصيبتن سان ڇانيل آهي، ته هو دلشڪستو ٿي پوندو، زندگيءَ مان مزو نه ايندس ۽ اندري نموني ۾ جهوت جا ڏينهن بسر ڪندو رهندو.

ڪشور آلين اکين سان ستار کڻي لنڊي هوندي تارا کي جيڪي گيت ڳائيندا ٻڌا هئائين تن مان هڪ پڇن ڳائڻ شروع ڪيو ته ايتري ۾ سنياسين جي هڪ ٽولي اچي اتان لانگهائو ٿي. سنياسي سريلو آواز ٻڌي بيهي رهيا. ڪشور الي سنياسين کي نمسڪار ڪيو. ٽوليءَ جي مهندار کيس آشيرواد ڏيئي چيو، ”ڇوڪر، تون ڪير آهين؟“

”سائين، مان ڪشور آهيان.“

”هت اڪيلو ڪيئن پيو نظر اچين؟“

”تڏهن ڪاڏي ويان؟“

”چو، توکي ماءُ پيءُ ڪونهن؟“

”پيءُ ماءُ جي سار سنڀال لهن ته هيئن يتيمن جيان ڇو پيو ڀٽڪان!“

”توکي تڏهن گهر مان نيڪالي ڏني ويئي آهي؟“

”مان ڀاڳمراد و پنهنجي لڪتو آهيان.“

اتي ڪشور جي دل ڀرجي آئي ۽ هنجون هارڻ لڳو؛ هنجي تار دل اُچلون مارڻ لڳي؛ اندر جي خود بخود اچل ڪي ڪير روڪي سگهي؟ سنياسين جو سردار سمجهي ويو ته هن نينگر جي دل کي متڙيئي ڪو صدمو پهتل آهي؛ سو سيني کي وهڻ لاءِ اشارو ڪري، ڀاڻ ڪشور کي دلداري ڏيئي، ڪالبُس گذريل حياتيءَ جو حال پڇيائين. ڪشور، ڪجهه به مخفي رکڻ بنا، مختصر طرح سارڀيءَ حقيقت کان سنياسين کي واقف ڪيو، مگر سندس اکين مان ڳوڙها بندئي نه ٿين. جيئن نه ڪنهن واهه کي ڪنڊ اچي پوندو آهي ۽ پاڻي ٻوڙ ٻوڙان لائي ڏيندو آهي، ليئن ڪشور جي ٻن نيڻن مان پاڻي زار زار وهي هيٺ زمين کي آلو ڪري ڇڏيو هو. ٽوليءَ جو سردار، ڪشور جي هني ٿپري، چوڻ لڳو، ”ٻچا، دل اُداس نه ڪر؛ دکن جي ڏولهين مان ئي سکن جو سوجهرو لڪرندو آهي؛ اولداهين پنيان ئي سهايون ايندڙيون آهن؛ سرمو جنهنجي پاڻ سان اکين جو نور

وڏيڙو تنهنجو رنگ پڻ ڪارو آهي؛ ۽ ٻئي جڏهن پاڻ ۾ گسن ٿا تڏهن ئي چٽڪ پيدا ٿئي ٿي، جا اولده ۾ اجالي جو ڪارڻ بڻجي ٿي. دنيوي آدمي مرڪ ۽ ٽهڪن مستانا آهن، پر خدا ترس انسان لڙڪ جا شائق ٿين ٿا. انسان ۾ لڙڪ جو قدر ڪونهي. بنا لڙڪ زندگي اهڙي آهي، جهڙي ماڪ بنا پرڀات؛ ڳوڙها هڪ املهي! جي دوربيني آهي جنهنجي ذريعي انسان بهشت پسي ٿو. دک وائي ڪکرن جيان آهن جي ٻري ڪان ڪارنهن سان ڀريل نظر اچن ٿا؛ پر جيئن ويجهو پوندا اچن تيئن وچن اچا ٿيندا. ڏٽيءَ دک انسان لاءِ ٺاهيو آهي ۽ نه حيوانن خاطر؛ دک کي ڏٽيءَ جي رحمت ڪري ڄاڻ ۽ سک کي شيطاني زحمت. پرماتما پنهنجن پيارن جون اکيون ڪڏهن ڪڏهن ڳوڙهن سان ڀريندو آهي ۽ ان لاءِ نه نياز ۾ رهي، سندس حڪم کي پوريءَ ريت سمجهي، ان جي پيروي ڪن؛ ڪرتار پنهنجن سپاهين کي ڪشٽن جي ڪوهستان مان لنگهائڻ چاهي ٿو. جيڪڏهن تنهنجي زندگيءَ جو پيالو ڪوڙو آهي ته پڪ ڄاڻ ته ايشور اهو پيالو توکي پنهنجن هٿن سان پياري رهيو آهي. ڪشور، دکن جي پيڙا کي سکن جي شروعات ڪري سمجهه. آدميءَ وٽ دک اٿيءَ ڪاڻ ڪو نه ٿا اچن ته ڪيس غمگين ۽ اداس ڪن، پر هو گنڀير ۽ ڳورو ٿئي؛ نه ان لاءِ ته هو پشيمان ٿئي، مگر وڏيڪ سياڻو؛ نه هيڪي مايوس ۽ دلگير

ڪن، بلڪ ان اجهندي ۽ اولڻ مان انهن کيس تازو ۽ طاقتوار ڪري ڪيو ن، جيئن رات جي اونداهي ڏينهن کي روشن ڪري تازگي بخشي ٿي؛ نه نه کيس ڪنائي ڪنگال ڪن، پر سائو ۽ آباد، جيئن هر زمين کي ڪيڙي، سندس سيني کي چوليءَ سان چيري، انکي سرسبز ڪري ٿو. ڪشور، جنهن زمين کي انساني ڳوڙهن جو پاڻي مليل آهي ان ۾ ٿي سچ جا سلا سنا ۽ پلا اسري سگهندا."

ڪشور ماٺ ۾ بدلدو رهيو ۽ سندس چهري مان معلوم ٿي سگهيو ٿي نه دل جو بار گهٽي قدر گهٽيو اٿس. سنياسيءَ وري چيس؛ "ڪشور، اسان سان گڏجي هلندين؟"

ڪشور منتظر نيڻن سان پڇيو، "ڪيڏانهن؟"

"اسانجي ڪٽيا ۾. هتان پنجن ڇهن ميلن جي مفاصلي تي دادوءَ ۾ اسانجو مڪان آهي."

ڪشور اڄ قبولي ۽ درويشن جي ٽوليءَ سان اٿي هليو. ٽيئن پرڻ ڪان ٽورو اڳ اچي منزل تي پهتا. دادوءَ جي ٻاهران، ماڻهن جي هل هنبس کان پري اها ڪٽيا ٺهيل هئي. پرسان ڪوهه پڻ هو جنهنجي پاڻيءَ مان ڪٽيا جي آس پاس هڪ ننڍڙو پر سندر باغيچو رکيل هو. روزاني طرز عمل موافق هرڪنهن کي پنهنجو پنهنجو ڪم سونپيل هو. ڪٽيا جا سيئي رهاڪو پرهه ڦٽيءَ جو اٿندا هئا. ڪشور صبح جو باغ ۾ وڃي دل ولدرائيندو

هو. شام جو هرروزِ ڪٿا ڪيرتن ٿيندو هو جتي ڪشور
پڻ ڌرمي گيت ڳائيندو هو. دادوءَ جا ڪيترا ماڻهو
اُتي ايندا هئا ۽ مطلب تہ ميلو لڳي ويندو هو. سنياسين
جي مهندار جو ڪشور تي ڏاڍو راز ٿي ويو. ههڙي
نموني ۾ ڪشور پورا چار سال هن ڪٽيا ۾ گذاريا.

۸.

مانڊهند ۾ وارد ٿيڻ

سنجها جــي مهل هئي؛ سج به لهي چڪو هو؛ شفق جي لالاڻ هر چيز کي لال لباس ڪٽي پهرايو هو. چوپايو مال جهر جهنگ چري وٿاڻ ڏانهن وري رهيو هو؛ سج جي ماءِ به گهر جي ٻاهران ڪِر ڪئور و جهلي بيٺي هئي ته پٽس، جو ساري ڏينهن جي سواريءَ ڪري ٿڪل ۽ بڪابل هوندو، دروازي وٽ پهچي ته پيارس. فطرت جي شفق انسان کي سندس زندگيءَ جي سانجهيءَ جي يادگيري ٿــي ڏياري. اُن منهن اونداهيءَ مهل مانجهند شهر ۾ هڪ شاهي محلات جي ٻاهران گهوڙي گاڏي اچي بيٺي. منجهانئس ٻه ڄڻا هيٺ لهندا نظر آيا: هڪڙو ڪشور هو ۽ ٻيو سنياسين جو سردار. گاڏيءَ واري کي ڀاڙو ڏيئي روانو ڪري، دروازو کڙڪايون. انــدران نــوڪر نڪري آيــو.

سنياسيءَ چيو، ”ابـا، سيٺ پرمچند جــي جاءِ هيءَ آهي؟“

”هائو، سائين،“ نوڪر ادب وچان جواب ڏنو.
„سيٺ صاحب ڪينو آهي؟ سنياسيءَ پڇيو.
”نه، سائين، ٻاهر اڪري ويا آهن، جاڻ آيا. توهين ڀيسين پاڻ اندر اچو.“ نوڪر ٻنهي کي مهمانن واريءَ اوطاق ۾ وٺي ويو.

مالچهند شهر ۾ پريمچند جي جڳهه مشهور هئي. اُن عاليشان عمارت جي نزاڪت ۽ رونقدار ٻيهڪ ملاقاتين کي ڏاڍو وڻنديون هيون. جاء ٻه ڪشادي هئي، وچ ۾ چار وڏا هال هئا ۽ ٻنهي پاسن کان سورهن ويڪرا ڪمرا نهيل هئا، اڌ هڪ پاسي ۽ اڌ ٻئي پاسي. مهمانن لاء مڪان لڳو لڳ جدا نهيل هو. فرش لاءِ ڪاشيءَ جون سرون ڪم آندل هيون، ٻاهريون پٿيون سنگمرمر جي اوچي پٿر جون نهيل هيون، دروازن تي ۽ ٿنڀن تي جي اندر ڇت کي جهلي بيٺا هئا، واهه جو چٽساليءَ جو ڪم ٿيل هو! اندر ڪمرن ۾ پٿن تي عجيب نمونن جي نظارن جا نقش چٽيل هئا. مگر جاء جي خاص خوبي ان باغيچي ۾ هئي جو سندس چوڌاري اپريل هو. باغيچي جي چوگرد وچڻ ۾ آدميءَ کي گهٽ ۾ گهٽ اڌ ڪلاڪ لڳي ٿي ويو گلن جا ٻوٽا ۽ ڪولڊيون، ميون جا وڻ ۽ ڊاک جا منهه منجهس جهجها هئا مالهمن مٿان هڪ خاص مالهي رکيل هو جنهنکي ٿيهه رپيا در مهني پگهار ملندو هو، ان مالهيءَ جي رهڻ لاء ٻه

ڪمرا پڻ اتيٽي لهيل هئا. باغ جي چئني طرفن کان ٻاٽيءَ جا فرحتي ڦوهارا لڳل هئا.

رات جا نو ٿيا، سيٺ پريمچند ۽ ٻاهران گهمي موٽيو. نوڪر ٻاهر دروازي تي ڳالهه ڪندي چيس، "سائين، هڪ سنياسي اڄ ئي ڏاري آيا آهن؛ توهانجو پڇيائون؛ مون اندر ڪري وهاريو ٿي مان." پريمچند سڌو وان طرف رخ رکيو؛ هو سنياسيءَ کي ڏسي گد گد ٿيو ۽ ڏاڍي ادب ۽ اڪير مان کيس گڏيو. سيٺ سنياسيءَ جو گهرو واقف هو ۽ گهڻيءَ مدت بعد پاڻ ۾ ميلو ٿيو هون.

پريمچند چيو، "غريب نواز، وسريلن کي ياد ڪيو اٿو؛ ڪيترن ڏينهن کان پوءِ مون مسڪين تي مهر جي نظر ڪئي اٿو: اسان جا وڏا ڀاڳ، ڇئبا جو هن گهر ۾ توهان پنهنجا پوتر چرن گهمايا آهن. ڀلي آيا! جيءُ آيا!!"

سنياسيءَ فرمايو، "منهنجي طبيعت ذرا خراب ٿي پيئي آهي. صلاح مليم ته هتي مانجهند ۾ پرشوتمداس نالي هڪ مشهور حڪيم آهي، سو چيم ته کيس آزمايان."

"پنهنجو گهر اٿو؛ آيا ته ڪهڙي وڏي ڳالهه آهي. مون پاڻ ٻڌو آهي ته پرشوتمداس حڪيم جي هٿ ۾ ڏاڍي شفا آهي... ڀلا سائين، ڪجهه کاڌو پيتو اٿو؟"

"پياس لڳي هئي سو ٻاٽيءَ جو چڪو پيتو سين."

ڪشور ڏانهن اشارو ڪري پريمچند چيو، "سائين، هيءَ ٻاٽسان ڪير آندو اٿو؟"

”هن ڄوان جو نالو ڪشور آهي ۽ اسالوت رهڻي ڪيس پريا چار سال ٿيا آهن. هنجي حيائيءَ جي ڪهاڻي به تمام دردناڪ آهي.“

سيٺ هٿ جوڙي چيو، ”سائين، مان پلا موڪلايان ٿو. اندر وڃي ڏسان ته رسوئيءَ جو ڪهڙو بندوبست ٿيل آهي.“

پريمچند جي وڃڻ کان پوءِ ڪشور سنياسيءَ کي چيو، ”سيٺ ڪهڙو نه مهمان نواز آهي!“

سنياسيءَ وراڻيو، ”ڪشور، انهيءَ آدميءَ جي زندگي اجائي ۽ بي مزي جاڻ، جو پنهنجي سڪ مان بين کي سڪ نه ٿو ڏئي. جو پئسي جي بل سان پاڙيسريءَ کي فائدو نه ٿو رسائي سگهي يا آئي وئي کي آدرياءُ نه ٿو ڏئي، تنهنجو پئسو به سمجهو ته اجايو ويو. جيڪو قرض ڪٺي دان پنج ٿو ڪري ان کي لعنت آهي، پر جو هوند مان نه ٿو ڪري تنهن کي به ڦٽڪار هجي. ڪشور، اُن جو زنده رهڻ سجايو آهـــي جو پنهنجي طاقت، جسماني توڙي روحاني، بين جي ڀلائي ۽ چڱائيءَ ۾ خرچ ڪري ٿو. هرڪو نيڪناميءَ جو ڪم خيرات ڪري سمجهه ۽ پاڙيسريءَ جي منهن ۾ لهاري مشڪڻ به سخاوت آهي ۽ ڀلل آدميءَ کي رستو ڏيکارڻ يا انڌي کي دڳ لائڻ به خيرات جو ڪم آهي؛ رستي تان پٿر ۽ ڪنڊا پري ڪرڻ به پنج ڪٺو آهي. بکئي کي پورت ڏيڻ، اڃايل جي پياس مٽائڻ ۽ اگهاڙي کي ڍڪڻ به نيڪ

کم اٿيئي. مرڻ وقت جڏهن آدمي هيءَ دنيا ڇڏي ٿو، تڏهن ماڻهو پڇندا آهن، ”سرڳواسي پنيان ڪهڙي جائداد ڇڏي ويو آهي؟ پر اُتي سوال ڪندا، ”هن ڪهڙا خير خواهيءَ جا ڪم پاڻ ڪان اڳي هتي موڪليا آهن؟“

مانڇهند ۾ پريمچند هڪ تمام وڏو پريمي ۽ پراپڪاري هو؛ هن ۾ پرمارٿ ۽ حب الخلق جو انگ موجود هو. ڪيترن ئي سنسٿائن کي ساليانو دان ڏيندو هو. مهمان نواز به جهڙس ڪو ڳوليو لڀي. گهر ۾ مهمان سو ايندو هوس پر سمجهندو هو ته ڪو بهشت جو فرشتو مٿان لهي وٽس آيو آهي؛ ڪپڙن ۾ ٿي نه ماپندو هو؛ سخاوت ۽ دريادلي ته ڪو ڪاٿس سکي! ڏيندو جام هو مگر ٻڙڪ نه ٻوليندو هو؛ همت هميشهہ ڪليل هوندا هٿس ۾ وات بند؛ ڪابي هٿ کي به خبر ڪا نه پوندي هئي ته ساڄي ڇا ڪيو. دنيا ۾ جنهن چيز کي هو گهٽ گهرندو هو سا هئي سندس وجود. دنيا جي اعليٰ درجي وارن انسانن ڪڏهن به پاڻ سان محبت نه رکي. پاڻ وسارڻ معنيٰ ٻين کي سارڻ ۽ سندن پرگهور لهڻ. غريبن لاءِ هن جي دل ۾ دائماً درد جاري هو. ٻنيءَ لي مسڪين ڳوٺاڻن جي دک ڀريءَ زندگيءَ سان هن جي همدردي خيرات جي صورت وٺندي هئي. هن پنهنجو ڇڳو پئسو لٽيو، نه تن پروريءَ يا خود پرستيءَ ۾، پر پر اُپڪار ۾. لٽيءَ ڏيءَ مانڇهند جي آس پاس غريبن جي ڪکاين

جهوپڙين ۾ لنگهي ويندو هو ۽ ساڻن دلي همدرديءَ جو اظهار ڪندو هو، مٺا وچن ٻولي هنن جي دل کي آٿت ۽ تسلي ڏيندو هو. پريمچند جو لن من ۽ ڌن گهورجائو ڳوٺاڻن جي ملڪ هئي.

پريمچند کي سندريءَ نالي هڪ نوجوان ڌيءَ هئي جنهن کي دل وجان سان چاهيندو هو. دنيا ۾ ڪا به شيءِ اهڙي الم ۽ پوتر نه آهي جهڙو پيءُ جو ڌيءُ لاءِ پيار، پيءُ ڌيءُ ڏانهن نشڪام ليٽڻ سان نهاري ٿو. پرش جي استريءَ لاءِ جا محبت ٿئي ٿي اُن ۾ چاهنا ۽ جسماني خواهش موجود آهي، پيءُ جي پٽ ۾ لالچ آهي ۽ سندس پريم غرضي ٿئي ٿو، مگر ڌيءُ جي حالت ۾ ائين بلڪل ڪينهي.

٩.

پهرين گڏجاڻي

صبح جو ويلو ڌرتيءَ ڪهڙو نه سندر ناهيو آهي! جڏهن صبح، چانديءَ جي سفيد رٿ تي سوار ٿي، رات کي نيڪالي ڏيئي، ٻاڻ پرٿويءَ تي پنهنجي بادشاهت کڙي ڪري ٿو، جڏهن ڪڪڙ، صبح جو ترهي باز، دس هٽي ڏينهن کي سستيءَ جي ننڊ مان سجاڳ ڪري ٿو؛ جڏهين سج جي ڊپ کان اونداهي مايوس منهن سان پر ڪري اُڏامي وڃي ٿي ۽ تارا ائين وڃي لڪن ٿا جيئن ڪتا ٻليءَ جي اچڻ جي ڊپ کان، جڏهن پره باکون ٿي ڪڍي ۽ سج جا سونهري ترورا پنهنجو پاڇو پرٿويءَ تي وجهڻ جي تياريءَ ۾ آهن، جڏهن تڏيون هيرون لڳي مکڙين جا منهن کولين ٿيون ته جيئن هو سج جي روشني جهٽي تازيون ٿين، جڏهن قول باغن کي سرهاڻ ۽ سڳند سان پُر ڪري ڇڏين ٿا، جڏهن ملڪ گلن جي پنکڙين ۽ وڻن جي پنن کي وهنجاري صاف ۽

اُوجل ٿي ڪري، جڏهن اونداهي اوير مان سڀ سس ڪيڻ لاءِ سنيري رهيو آهي، جڏهن پکيءَ جي منڙي لاتِ ۽ طوطي جي تنوار قدرت جي دل کينچيندڙن نظارن کي ميناج غطا ڪري ٿي، انوقت مانجهند ۾ سيٺ پريمچند جي باغيچي ۾ هڪ بينچ تي ڪشور ستار مان سوز پڙليا سر آلاپي رهيو هو. هن جو آواز سانت کي چيريندو، اوڙي پاڙي ۾ سنلن کي ننڊ مان بيدار ڪرڻ لڳو. ڪشور راڳ ۾ ڳائي رهيو هو ته باغيچي ۾ سئر پڻ ڪري رهيو هو. ٿوري عرصي گذرڻ بعد جيئن ڪشور هڪ گلاب جي گلن جي جهڳٽي مان گل پٽي رهيو هو ته هڪ نوجوان ليڪر، گلابي ساڙهيءَ ۾ ٻه ڪيل، هٿن ۾ موتئي ۽ چنبيليءَ جون تاريون هيس، تازنخري مان ٿلندي ٿمندي اچي سندس سامهون ڪڙي ٿي. هيءَ هئي سيٺ پريمچند جي نياٽي سندري! مهالدو جيتوڻيڪ ڪٽڪ رنگو هوس ته به وڻندڙ ۽ تاهوڪي پي لڳي. ڳل لسا ۽ مائيدار، نڪ ڊگهو ۽ سنهو، وار لنبا چيلهه تائين ٿي پهتا، چپ سنهڙا ۽ لال، جڻ ته قدرت کهنبو ٻوُرو لڳائي چڏيو هون، بدن قدآور ۽ سوڌو هوس. اکيون، آب ڪٽورا، تن جي ساراهه جيتري ڪجي اوتري ٿوري. ڪجل ري ڪاريون اکڙيون عجيبن جون: دائما فطرتي سرمو پيل هون. پريل ڇاتي ۽ ساماٽيل سينو سندس جوڀن جو ثبوت ڏئي رهيا هئا. سياءَ جي اُڀري ۽ ٻيا

سوچ ويچار جي قدم کڻڻ لاءِ هر بل هٿيءَ کنهن به ڳالهه بابت محڪم ارادو نه ڪري سگهندي هئي.

سندريءَ ڪشور ڏانهن نهاريو؛ ڪشور اکيون هن جي اکين ۾ کپايون.

سندريءَ چيو، ”هتي باغيچي ۾ ستار تي توهين ڳائي رهيا هئا؟“

”ها.“

”توهين ڪير آهيو؟“ سندريءَ منهن مرڪندڙ ڪري پڇيو.

”سيٺ صاحب وٽ رات جيڪو سنياسي آيو آهي مان تنهن سان گڏ آيو آهيان.“

”توهانجو نالو ڇا آهي؟“

”مان ڪشور آهيان؛ پر ليڪن، تنهنجو نالو ڇا آهي؟“

”مان پريمچند جي ڌيءَ سندري آهيان.“

ڪشور ماٺ ۾ بيٺو رهيو؛ سندريءَ قدر شناسيءَ جي نوع ۾ چيو، ”توهانجي سماع ۾ واهه جو لطف هو! مون پنهنجي سانير ۾ ڪيترن ئي گوئڻ جو راڳ ٻڌو آهي، پر ههڙو شيرين ۽ سوز پريو راڳ ڪڏهن به ڪنن سان نه ٻڌو اٿم. اڄوڪو راڳ راڳ، نه هو، پر ڪنهن دل جي دانهن هئي؛ جنهن نه روح تي رڙيون ڪيون. انهيءَ قلب جي ڪوڪ نه منهنجي لنبن ٿي ڦٽائي ڇڏي. پرڀات جون دلپذير هوائون جڏهن مولڪي لنبن جي گود ۾ گهليءَ، سپني روپي سنسار جا پسار ڪرائي رهيون

هيون، لڏهين سنار جو آواز ڪنن تي پيو ۽ سو به پنهنجي باغيچي مان. عجب ڪاڏم ته اهو ڪهڙو آدمي آهي جو ههڙي سريلي گلي سان ڳائي رهيو آهي. ڪيڏو نه منجهس جادو هو! ڪشش هئي!! تاثير هو!!!“

سندري ڪيڪاري هلي ويئي؛ وات تي ويچارڻ لڳي، ”سنياسي ته ڪونه ٿي لڳو. ڳالهائڻ جي ڍنگ ۽ هلت چلت جي نموني مان ته ڪنهن وڏ گهراڻي نسل جو اولاد نظر ٿي آيو.“

جيسين سندري سندس نظر کان غائب نه ٿي هئي، تيسين ڪشور منجهانئس اکيون نه ڪڍيون. ڪشور ماٺ ۾ رهيو؛ سندري ويئي، مگر کيس بي زبان ۽ گونگو ڪري ويئي؛ هن مان ڳالهائڻ جي طاقت ڇڏائجي ويئي دل جو دل ۾ سوچڻ لڳو، ”سندس نالو سندري هو، هوءَ برابر سندر هئي، منهن ۾ مٺيا ڀي بکيس. ڳالهايائين ڪونه ٿي، پر چڻ ته وات مان موتي ٿي ڪيرايائين. سياهءَ جي ڪهڙي نه سباجهڙي تي ڏني! ويڪري پيشاني ۽ ڪلمڪه منهن ۾ جي ڪڏون ٿي پيس تن ته ماڳهين مڪڙي کي ڪٽي ٿي ڏنس. اکيون غضبناڪ هيس. سندس متوالن نيڻن ۾ بيپرواهي هئي، خمار سان پُر چشمن ۾ ڪشش هئي، نرگسي نيڻن ۾ جبرو جادو سمايل هو. بن اکين جا تارا چڻ ته پنبڻين جي ڪمان جا به تير هئا.“

ڪشور پريمي نگاهن جو شڪاري ٿي چڪو، سندريءَ جي هڪ ئي مشڪ سندس الدر ۾ مالڊاڻ مچائي ڏنو، موهيندڙ مکڙيءَ جي هڪ ملاقات کيس محبت ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو. اک جي هڪ ئي اشاري ۾، تاري جي هڪ ئي چمڪ ۾، قدرت ڪيڏو نه جادو رکيو آهي! سندريءَ جا نيڻ ڇڻ ته آڳ جون چيون هيون برهه جي باهه ٻيڙي آهي! ان جي اجهائڻ لاءِ محبت ئي صرف هڪڙو علاج آهي. ڪشور اتڪل ويهن ورهين جو هو ۽ جوانيءَ ۾ پير رکيو هئائين. هن نموني جو آزمود و حياتيءَ ۾ ڪشور اڄا اڄ پرايو هو. هيءُ پهريون ئي دفعو هو جڏهن هن پنهنجي سامهون هڪ جوان ليگريءَ کي پاڻ سان گفتگو ڪندي ٻڌل ڏٺو. زندگيءَ ۾ ڪا به چيز اهڙي لذيذ ۽ سوادي ڪانه آهي جهڙي پريم جي پهرين معلومات ۽ موجودگي، سنيهه جي سرت، سڃاڻپ ۽ شناخت. انسان جي زندگيءَ ۾ عشق جو اچڻ آهي بهار جو اچڻ؛ تاريخ جو پتو ٽپڻي يا جنتريءَ مان نه پوندو، وقت جي خبر گهڙيال يا واچ مان نه ملندي. اُهو آهستي ۽ درجي بدرجي اچي يا تيزيءَ سان اوچتو اچيو ڪڙڪي. پر صبح جو جڏهن اسين اکين تان ننڊ جو پردو لاهي سڃاڻپ ٿيون ٿا ۽ جهان ۾ چوطرف تبديلي ڀسون ٿا، پکين کي لاٽيون لوندو ٻڌون ٿا، وڻن ٽڻن جو ڦولارجڻ، تارين ۾ نئون ٻور ۽ خوشبوءِ سان پر هوا ڏسون ٿا، سج جي روشنيءَ ۾ گرمائش ٿي نظر

اڇيئون، ٽڙهن چئون تا ته "بهار آيو، خوشيون منايو،
بهار آيو." جيئن بهار جي اچڻ جي ڀڪ رهي ٿي،
ليڪن برهه جي بسنت رت پڻ هر ڪنهن جي
حياتيءَ ۾ اچڻي آهي؛ مگر ڪنهن لاءِ اڳي، ته ڪنهن
لاءِ پوءِ. اڄ ڪشور جو وارو هو. پريم خريد ڪرڻ جي
چيز ڪانهي؛ اُن جي پائمراد و آڇ ٿيندي آهي. سنيهه
جو باريڪ ۽ سنهو ڌاڳو آدميءَ کي اهڙو سوگهو ۽ پختو
جهلي ٿو جو مضبوط ۾ مضبوط تار ۽ ٿلهي رسي به نه
جهلي سگهن. ڪشور جي دل ۾ درد هو، پر اجو ڪي
درد ۾ هو مٺاج محسوس ڪرڻ لڳو. ڪشور محبت
جي مهراڻ ۾ غوطا کائي رهيو هو!

ڪشور پنهنجن ئي ويچارن ۾ غلطان هو ته هڪ حسين
نازنين، ڪرائيءَ ۾ گلن جو خوبصورت هار، ساڄي هٿ
جي مٺ قولن سان پريل، سندس پرسان اچي بيٺي؛
هار ڪشور جي ڳلي ۾ وجهي، گل اڳيان ڌري، هٿ
جوڙيائين. ڪشور جون ته مٿيون ئي منجهي ويون.
حياتيءَ ۾ پهريون ئي دفعو هوس جو زال ذات سان
هيڙو ورتاءُ ڪيو. هڪڙيءَ جي يادگيري اڃا دل تي
تازي هئس، ته ٻي اچي حاضريءَ ۾ بيٺي. منجهي پيو
ته سرڳ پريءَ ۾ ته ڪونه اچي پهتو آهيان. دل جهلي
چيائين، "نينگري، تون ڪير آهين؟"

"منهنجو نالو سڄني آهي؛ مان هن باغ جي وڏي
مالهيءَ جي ڀائٽي آهيان. اسين سيٺ پريمچند جي باغ

جي پرورش ڪندا آهيون. مونکي هتي اڪثر ”مالهڻ“ ڪوئيندا آهن.

”مالهڻ!“

”ها؛ دنيا جي چمن ۾ هرڪو انسان مالهي آهي. هيءَ جهان هڪ ڪيت آهي جنهنکي پلائيءَ جو پاڻ ڏيئي، پريم روپي پاڻي پهچائي، قربانيءَ جو ٻج ڇٽي، وڇوڙي ۽ حسد جي ڪوسيءَ هوا کان بچائي، منجهس سڪ جا سلا پيدا ڪرڻا آهن. مان مالهڻ آهيان، گلن جي سنڀاليندڙ آهيان. گل نه هجن ته جهان جيڪر هڪ بيابان ٿي پوي؛ ڦولن بنا دنيا آهي مشڪ بنان مڪڙو، آجيان بنا مجلس؛ ڦول پرٿويءَ جا تارا آهن.“

گلن ۾ پيل هار ڏانهن اشارو ڪري ڪشور پڇيو، ”هيءَ هار ڪيا جو آهي.“

”اها ليڪهن جي سوغات آهي، صداقت پريءَ دل جي سوکڙي آهي.“

”۽ سيءُ دل“

”اها ڦولن جي من پينا آهي... قبول پولدي؟“

مشرق ۾ آدمي گلن جي ذريعي رهاڻ ڪندا آهن، ڦولن جي ڪنديءَ ۾ ليڪهن جا نياپا پهچائيندا آهن؛ گلن کي قرب جا قاصد ڪري ليکيو ويندو آهي.

ڪشور جيتوڻيڪ دل جو بهادر هو ته به سياؤ جو لچارو ٿي ڏنو. جواب نه ملڻ تي سجنيءَ وري التجا سان پڇيو ”سوغات انگيڪار ٿيندي؟“

"ها، ڪشور هيڪندي چيو.

سجنيءَ سرهي منهن سان وراڻيو، "مهرباني!"

فقيراڻي لباس ۾ سجنيءَ پنهنجو پريتم، حياليءَ جو همراهه دل جو ديوتا ڳولي لڌو. سجنيءَ جي شڪل، سوڀيا ۽ مهانديءَ جي ڪشش دل جي پاڪدامنيءَ جو عڪس ٿي بيٺا هئا. هوءَ قدرتي نظارن جي وچ ۾ پلي هئي ۽ اهو سندس عقيدو هو ته سيرت بنا سوڀيا آهي خوشبوءِ بنا گل. تيز ڌارئي آهي جا تلوارُ کي ڪمائتو ڪري ٿي ۽ نه مياڻ جو ٻاهريون چاڪو ۽ چٽسالي. ساڳيءَ طرح فقط ٻاهريون جسماني حسن آدميءَ کي وڻندڙ ۽ هردلعزيز نه ٿو ڪري، پر جسم ۾ سالديل دل جي صفائي ۽ پوترتا جي پڻ منجهس سخت ضرورت آهي.

سجني ڪشور جو ضعيف سياءَ سمجهي ويئي، عورت جون اکيون مرد جي اکين کان وڌيڪ ڏکي ٿين ٿيون. ڪشور جي اکين ۾ نهاري ڪيس چيائين، "سامهون منهنجي جهوپڙي آهي. اوڏانهن هلو."

ڪشور ڪجهه به ڪين بنا سجنيءَ جي پٺ ونندو هليو. سجنيءَ جي دعوت ۾ راز رکيل هو. پر ڪشور بنا ڪنهن به مطلب جي وڃي رهيو هو. ليٽ اچي جاءِ وٽ پهتا. اندر گهڙي سجنيءَ خوشنما ڇهري سان چيو، "پتاجي، مان ڪشور کي وٺي آئي آهيان."

"ڪشور ڪهڙو؟"

”اڃهو هيءُ ڪين ٻڌو آهي،“ ڪشور ڏانهن هٿ کڻي ورندي ڏنائين.

”هيءُ ڪير آهي؟“

”هن منهنجي ڳولڻ مٿ قبول ڪئي؛ مون ڪيس گلي ۾ تازن گلن جو هار پاتو.“

”پر ڪشور آهي ڪير؟“

”ڪير به هجي، تنهن سان منهنجو ڪو واسطو،“ سڄڻيءَ ٻيهر واهيءَ سان وراڻيو. ڪشور ڏي نهاري سڄڻيءَ کيس چيو، ”ڪٿ ٿي ٿي وهو؛ حجاب ڇو ٿا ڪريو.“

سڄڻي جنهن کي پتا سڏي رهي هئي سو جيون جو دوست سندر شام هو؛ کيس قيد خاني مان نڪتي پريا ٽي سال ٿيا هئا. جيل مان سزا جو مدو پورو ڪري هو سڌو دولتپور ويو هو. ڇا لاءِ؟ جيون سان گڏجڻ تي ڏاڍي دل هئس؛ تارا سان ملڻ لاءِ منتظر هو؛ پر سڀ کان گهڻي انتظاري هئس للل بالڪ جي، جو اڄ ڪشور جي نالي سان سندس سامهون ويٺو هو، مگر جنهن جي کيس ڪا به معلومات ڪا نه هئي. دولتپور ۾ پهچڻ سان کيس خبر پيئي ته تارا گذر ڪري ويئي هئي ۽ سندس موت بعد جيون ٻيو وواه ڪيو هو. ماٽيجي ماءُ ڪشور سان بي رحميءَ جي هلت هلي، جنهن ڪري هو گهر ڇڏي ڀڄي ويو. هو ڪيڏانهن ويو؟ تنهنجي ڪنهن کي به سڌ ڪا نه هئي. اهو ٻڌ معلوم ٿيس ته جيون کي ٻوءِ جلدي رت

جي دؤري جي بيماري ڏي پيئي ۽ تڪليف وڏي وڃڻ ڪري، ڊاڪٽرن جي صلاح موجب هو اڪيلو ولايت سفر لي ويو هو جتان چار مهينا ڪن ڏيا هئا ته سندس ڪابه خبر چار آيل ڪانه هئي. سندر شام جيڪو عرصو جيل ۾ هو انهيءَ ۾ باغائيءَ جو ڪم سکيو هو. انهن ڏينهن ۾ اخبار ۾ اشتهار پيو ته مالجهند ۾ هڪ آزمودگار مالهيءَ جي گهرج آهي. پريمچند سندر شام کي انهيءَ جاء تي رکيو جتي ڪم ڪندي ڪيس پوڻن ٽن سالن کان به مٿي ٿيو هو. سندر شام جي غير حاضريءَ ۾ سندس چاچو جنهن جي گهر ۾ پاڻ پليو هو سو چالاڻو ڪري ويو ۽ سندس ڀاڻي هڪ سوٽ جي گهر رهندي هئي؛ اها ڇوڪري هئي سجني. سنجيءَ جي پرگهور لهڻ سندر شام پنهنجو فرض ڪري سمجهيو ۽ ڪيس اولاد جيان نپائيندو هو.

سجني اُٿي؛ هٿ صفا ڪري پڳڙن جو ٻڪ پري آڻي ۽ ٿڌي پاڻيءَ جو گلاس ڪشور اڳيان رکي، چيائين. "پياس لڳي هوندو؛ ٿورا پڳڙا کائي، پاڻيءَ چڪو پيئو؛ اسان غريبن جي آهي پڳڙن لپ ۽ پاڻي؛ اسان وٽ مال منايون ۽ شربت ڪٿان آيا!" ڪشور ٻئي پڳڙا کائي پاڻي پيتو؛ گلاس سجنيءَ کي ڏيئي چيائين، "سجني، سچيءَ دل جا پڳڙا به چڱا؛ پريم جا ٻئر ڇباڙڻ به سولا ٿين ٿا، مگر ٻبد ليو آچيل سون ۽ چاندي ٽامي جي برابر آهن......

ڇڱو، مان موڪلايان ٿو."

سڄڻيءَ ليٽ مٿي ڪٽي، ڪشور ڏانهن نهاري چيو، ”وڃو ٿا؟“

”ها،“ ڪشور ڪنڌ هيٺ ڪري جواب ڏنو.

ڀرين ڳڌجاڻي پوري ٿي. ڪشور جي دل ۾ سندريءَ خاطر محبت اڀري. سڄڻيءَ جي ڪشور سان پريت ٻڌجي ويئي. سندريءَ جي اندر ۾ ڪشور واسطي عزت پيدا ٿي.

اڄ ڪشور جي نئين جيون شروع ٿي؛ سندس زندگيءَ جي ڪتاب ۾ نئون ورق وريو.

.۱۰

انڪانپوءِ ......

ڏينهن رات، صبح سانجهيءَ، پرڀات جي وقت يا سنجها جي مهل، اٿندي وهندي، گهمندي ڦرندي کائيندي پيئندي، ننڊ ۾ يا سجاڳيءَ جي حالت ۾، ڪشور جي دل ۾ هڪ ئي مورت هئي انهيءَ منتار جي! هڪ ئي صورت هئي ان سهڻيءَ سردار جي!! هڪ ئي تصوير هئي انهيءَ دلدار جي!!! ڪشور جي اندر ۾ سندريءَ جو سوڀياوان سروپ واسو ڪري ويٺو هو؛ هنجي بدن جي وار وار ۾، تن جي تار تار ۾ سندري سمائجي رهي هئي. نڪي کاڌي ٿي اروا وڻيس ٿي، نڪي پاڻي ٿي اڃهيس ٿي. خود راڳ جو هيلنائين سندس زندگيءَ جو جياپو هو سو به ڪانئس وسرڻ لڳو؛ هينئر سندريءَ جو پريم هنجو کاڌو خوراڪ هو؛ اهو سندس اميد هو، آڌار هو، آسرو هو. ڪشور جي قسمت جي ڏوري پريمچند جي ڪنيا سندريءَ جي هٿ ۾

هئي. عشق ڪشور کي اڪيلائيءَ جو ڪوڙيو ٻڌايو، هيڪلائيءَ ۾ هو پنهنجي حال تـــي غور ڪندو هو، گوشي نشينيءَ ۾ هو سندريءَ جي صورت دل ۾ پچائڻ لڳو. هر هڪ آدميءَ کي پاڻ سان ڳالهيون ڪرڻ سيکاري ٿو ۽ اندر ۾ اونهي وڃڻ جي عادت وجهي ٿو. محبت برابر آدميءَ کي متوالو ڪري ٿي، عاشق کـــي آدمي مستانو ڪونين ٿا، چريو چون ٿا، نشئي سڏين ٿا، پر هن جي مستيءَ ۾ عقل آهي، اوسان آهي! هن جي چريائيءَ ۾ سياڻپ آهي، سمجهه آهي!! هن جي نشي ۾ هوش آهي، حوصلو آهي!!! عام آدمي الڪي نه ٿا ڄاڻن، ڄاڻندا به ڪيئن؟ محبت جو قدر محبت جـو ڄاڻوئي ڪري سگهندو. پر يميءَ جـي لياقت جـــي معلومات صرف پريت ڪندڙ کي ئـي ٿيندي آهـي! خلوت نشيني ماڻهوءَ کي گنڀير ۽ ڳورو ٿي ڪري: اهي نشانيون ڪشور ۾ نظر اچڻ لڳيون.

ڪشور جو اهو روزانو نيم ٿي ويو ۽ صبوح جو سوير باغ ۾ وڃي ستار وڄائيندو هو، جنهنجي آواز تي سندري هيٺ لهي ايندي هئي. روزمره پاڻ ۾ گڏجڻ ڪري واقفيت وڌندي وئي ۽ هڪ ٻئي ۾ گهائل مائل ٿيندا ويا. معمولي سچاڻپ مان گهاٽو سنبند پيدا ٿيڻ شروع ٿيو. ڪشور جي دل ۾ پريم جون پاڙون وڌيون پختيون ڪپنديون ۽ سندريءَ جي اندر ۾ جا ڪشور واسطي عزت پيدا ٿي هئي تنهنجي جاءِ هينئر چاهه وٺڻ لڳو! ڪشور

جي سريلي آواز سندري ءَ کي موهي وڌو. هو هڪ خوفناڪ جادوگر لڳي پيو، جنهن پنهنجي رس ڀري آواز سان هن نينگري ءَ جي چت کي چوڪنيو بڻائي ڇڏيو. ڪيترا پيرا سندري اوچتوئي اوچتو اندر ۾ ڪشور لاءِ ڇڪ محسوس ڪندي هئي، مگر خيال اينڊو هوس ته مان مڱيل آهيان. متان گهٽي لڙهه وچڙ ڪري انهي چاهه ۾ دلي شوق مان اهڙي ڪا اُڪير اچي اڀري جنهن کي روڪڻ ئي ڪٺن ٿي پوي؛ انهي ڪري ڪشور سان ڏاڍي ءَ خبرداري ءَ سان هلندي هئي. ڪڏهن وري ويچاريندي هئي ته مان شاهوڪار گهر جي آهيان. هي ءَ سنياسي ءَ جو چيلو الائي ڪير هجي، پر ٻئي جا نانا ٻاڻ جهڙن سان ٿي رکيا آهن! مطلب ته ٻه چتي ٿي پيئي؛ ڪڏهن ڪهڙا خيال پيا اڀرانس، ته ڪڏهن ڪهڙا ريچڪ پيا اچنس؛ ڪنهن به ارادي لي پهچي نه سگهي. سندري وساري ويني، شايد ڪيس اچا اهو معلوم نه هو، ته پيار سٽارش يا سپاٽپ لاءِ نه تـــو ترسي؛ پر بهر غريبي ءَ شاهوڪاري ءَ جو لحاظ نه ٿو رکي، محبت ئي آهي جا ذات پات جا پيد پلائي ٿي ڇڏي، اوچائي ءَ نيچائي ءَ لغد وڏائي ءَ جو تفاوت نه ٿي رکي. سندري ءَ ۾ نسل جو هٺ ۽ وڏائي هئي، پي ءَ جي پئسي جو غرور هو، شهري چوڪرين وارو نخرو ۽ لت شت موجود هو، پر نينهن آدمي ءَ کي لهنو بڻائي ٿو، ڪيس نمائي ٿو، عشق آدمي ءَ کي اطاعت پذير ڪري ٿو.

وقت جو چوغو ٽڪڙو ٽڪڙو ٿي لڏ ورهيو، سنڌريءَ ۽ ڪشور جو رستو چڱوئي وڌي ويو هو. هڪڙي دفعي وجهه وٺي سنڌريءَ رات جو سمهڻ وقت پيءُ سان ڳالهه ڇوري:

"بابا، منهنجي مرضي آهي ته مان راڳ سکان؛ ڏاڍو شوق اٿم؛ توهانکي ڪو اعتراض ته ڪونهي؟"

"سنڌري، مونکي اعتراض ڇو ٿيندو؟ سماع ته سٺي ڪلا آهي ۽ خاص ڪري ڇوڪرين لاءِ، ڇاڪاڻ جو ڇوڪرين جو گلو اڪثر ڇوڪرن جي گلي کان وڌيڪ سريلو ٿو ٿئي جنهن ڪري انهن جو راڳ من لڀائيندڙ ٿو ٿئي ۽ ان ۾ ڪن رس جهڙي انداز ۾ رهي ٿو؛ پر ڪنهن اهڙي هٿيڪي ماڻهوءَ جي جاچ ڪريان."

سنڌريءَ اڃا خيال پئي ڪيو ته ڪشور جي باري ۾ پيءُ سان ڳالهه ڪدي يا نه، ته اتري ۾ پريمچند پڇيس، "توکي ڪو اهڙو آدمي سجهي جنهن کي اهو ڪم سونپجي؟

"مونکي ٻئي ڪنهن جي ته خبر ڪانهي؛ اسان وٽ جيڪو سنياسي مهني کن کان ٽڪل آهي تنهن سان گڏ جيڪو نوجوان آيو آهي......"

"ڪشور؟"

ها،" سنڌريءَ ٻهرائي مان چيو.

"هو صبوح جو ستار تي برابر ڳائيندو آهي؛ تنهن جي مرضي آهي ته ان کان سکين؟"

"جيڪا توهان جي مرضي؛ پر هو گهر جو گهر آهي. سنياسي هوا بدلائڻ واسطي جو آيو آهي ڪجهه وقت نه ضرور ٽڪندو؟"

"چئن پنجن مهينن رهڻ جو خيال نه اٿس!!"

"ڪشور کي سماع جي چڱي جاڻ ني ڏسجي،"

سندريءَ جيوءَ جواب لاءِ منتظر ٿي ٻيءَ ڏانهن نهارڻ لڳي،

"ها، راڳ جي ڪلا جو شايد چڱو ابياس ڪيو اٿس...... سنياسيءَ کي چوندس. الهيءَ جي اجازت بنا ڪو ڪشور کي چئبو!"

"مان لئي سمجهان نه سنياسيءَ کي ڪو اعتراض ٿيندو."

"ناڪار نه ڪو نه ڪندو، پر جيڪڏهن پاڻ ڪشور کي تاڪيد ڪري چڙيندو نه هو ڪم ۾ چاهه وٺندو."

رات سک سان گذري. صبوح جو سندريءَ ٻيءَ کي يادگيري ڏياري. پريمچند سنياسيءَ کي ڪشور جي روبرو عرض ڪندي چيو، "سائين، منهنجي نياڻيءَ سندريءَ جي راڳ سکڻ لي ڏاڍي مرضي آهي؛ جيڪڏهن ڪشور کي چئو نه وڏي مهرباني."

"وڏيءَ خوشيءَ سان؛" وري ڪشور ڏانهن منهن ڪري سنياسيءَ چيو، "ڪشور، لوکي اهو ڪم ضرور ڪرڻو پوندو!"

ڪشور گنيير ٿي ورائيو، "جيڪو توهانجو حڪم!"

ڪشور جي پيشانيءَ تي خوشيءَ جا نشان نظر اچڻ

لڳا. هن سمجهيو ته ان طريقي سندري سان گڏجڻ جا ڪيس اڪيچار موقعا ملندا.

شام جو وقت هو: مٿي ماڙيءَ تي سندريءَ جي ڪمري ۾ ڪشور پٽ تي پيل باغيچي تي وينو هو: سندس پرسان سندري پڻ ڏسڻ ۾ ٿي آئي جا نئين گهرايل ساز تي، ڪشور جي هدايت موجب، هٿ هلائي رهي هئي. هينئر سندري سولا سولا سر پاٽمراد و ڪڍي سگهيٿي. ڪشور سندريءَ ۾ چاهه ونڻ لڳو: ڪيس راڳ سيکاريندو هو مگر تنهن سان گڏ محبت ڪرڻ پڻ سيکاريائينس. هڪڙي ڏينهن سندريءَ ڪشور کان سوال پڇيو، ”ڪشور، تو ۾ راڳ لاءِ شوق ڪيئن پيدا ٿيو؟ ڪنهن کان اهو هنر پرايءِ؟“

”سندري، تنهنجو اهو سوال مونکي گذريل زماني جون يادگيريون تو ڏياري، جي مان اصل لاءِ وساري ڇڏڻ گهران ٿو. منهنجي منڙي ماءُ جي هنوقت مون وٽ اهائي جائداد آهي.جا ورثي ۾ ملي اٿم ۽ جنهنکي ساهه سان سانڍيندو آيو آهيان: پر جڏهن کان تو سان سڃاڻپ ٿيم، جڏهن تنهنجين سباجهڙين اکين ۾ پاڻکي وينل ڏٺم، جڏهن پهرين ڏينهن تون منهنجو پريت جو گيت بڏي باغيچي ۾ لهي آئينءَ، تڏهن کان وٺي منهنجو سماع مان چاهه گهٽ ٿي ويو آهي. سندري،

تنهنجو شوق راڳ جي شوق کان وڌيڪ منو ۽ آنند سان ڀرپور ٿو ڀاسي......"

ڪشور اڃا ڪجهه وڌيڪ چوڻ ٿــي چاهيو تــه سندري اڌ ۾ روڪي چيس، "تنهنجا ماءُ پيءُ هينئر ڪٿي آهن؟"

سندريءَ جو ڪشور سان گهاٽو سنبنڌ ٿي ويو هو، پر رڳو هڪڙو خيال منجهائيندو هوس ته ڪشور ذات جو الائي ڪير آهي. هنجو پريم سچنيءَ جي پريم جيان اعليٰ درجي جو ۽ اوچو ڪين هو؛ انهيءَ گمان هو، شڪ هو، انهيءَ خيال جي پختگي موجود نه هئي.

ڪشور وراڻي ڏني؛ "سندري، اهو سوال جيڪر نه پڇين ته بهتر."

"ڇو، ڪشور؟ مان ضرور ٻڌنديس."

"سندري، انهيءَ لاءِ تون ڇــو ايترو زور پئي رهي آهين؟"

"چاڪاڻ ته مان توکي تنهنجي پريم جــي موٽ ڏيڻ ٿي چاهيان."

"سندري، مان دولتپور جي زميندار جيون جــو پٽ آهيان. جڏهن مان چوڏهن سالن جي ڄمار جـــو هوس، تڏهن منهنجي ماتا، جنهنجو نالو تارا هو، موت جو شڪار ٿي چڪي. پتا ٻي شادي ڪئي؛ لئين پاڻ ۾ مولسان سندي هلت نه هلي؛ مون ڏاڍا ڏکيا ڏينهن ڪاٽيا. نيٺ هڪ دفعي ڪڪ ٿي گهر ڇڏيم. ٿورن ڏينهن بعد

رستي ۾ سنياسين جي هڪ ٽوليءَ گڏيم جا مونکي پاڻ سان وٺي هلي. هيءُ سنياسي ان ٽوليءَ جو مهندار آهي.“

”ڪشور، تنهنجي پتا به اٿهيءَ نٿين ڀاييءَ کي نه سمجهايو؟“ سندريءَ دردڀلي لوع ۾ پڇيو.

”هو ڪجهه به ڪري نه سگهيو.“

سندري سرهي نظر آئي؛ هينئر پڪ ٿيس ته ڪشور سندس جيان شاهوڪار مائٽن جو اولاد آهي، پر نصيب جي چڪر ڪيس هن حالت تي رسايو آهي. نصيب سان ڪير جنگ جوٽي!

اتي سندريءَ کي ساهيڙين اچي سڏ ڪيو؛ ڪشور کيس سهيلين سان ڪمري ۾ چڙي پاڻ هيٺ لهي ويو.

سڄنيءَ کي سادگي پسند هئي؛ منجهس دل جي چترائي ڪانه هئي. جيترو ڪشور سندريءَ کي چاهيندو هو، تنهن کان وڌيڪ سڄني ڪشور سان محبت ڪري رهي هئي. هن پنهنجي من جي مندر کي ڪشور جي پوڄا جو پوتر آستانو ڪيو. روزمره صبح جو ڦلن مٺ ۽ گلن جو هار پيتا ڏرينديٰ هئي.

صبوح جي مهل هئي؛ سندر شام جي جهوپڙيءَ مان اوچنگارن جو آواز پيو آيو. سڄني روئي سندر شام کي ڪنهن ڳالهه کان واقف ڪري رهي هئي. سندر شام پڇيو، ”تو خواب ۾ ڇا ڏٺو؟ ٻڌاءِ ته سهي.“

”سپني ۾ ڏٺم ته مون ڪشور اڳيان پنهنجيءَ محبت

جو اظھار ڪيو آھي، پر ھن جواب ڏنو، ”سجني، مان لاچار آھيان، مان توسان محبت ڪري نه ٿو سگھان.“ پتاجي، مان انھن اڪرن ٻڌڻ لاءِ تيار نه ھيس. مولڪي الائي ڇو پڪ ٿي ويئي ھئي ته ھو مولڪي چاھي ٿو؛ ڏاڍيءَ حب ۽ اڪير مان مون سان روز باغ ۾ گڏبو آھي ۽ منھنجا آڇيل گل قبوليندو آھي.“

”سپنا گھڻو ڪري ڪوڙا نڪرندا آھن.“

”شل ائين ٿئي!“

”سجني، تو ڪشور کي پھرين ڪٿي ڏٺو؟ ڪيئن ھن سان تنھنجو پريم جو ناتو ٻڌو؟“

”جنھن ڏينھن ڪشور ۽ سنياسي سيٺ پريمچند جي گھر آيا ان مھل مان بازار مان گھر لاءِ ضروري خريداري ڪري موٽيس ٿي. ياد ھوندوَ ته توھان کي ٽي چار ڏينھن بخار آيو ھو ۽ مان ڪم ڪار لاءِ ٻاھر نڪرندي ھيس. ان وقت مون ھنکي ڏٺو. سنياسيءَ ٻاھريون دروازو کڙڪايو ۽ نوڪر ٻاھر نڪري آيو. ساڻن ڪجھ ڳالھائي ڪين اندر وٺي ويو. اھي پنج اٺ منٽ منھنجي نظر ڪشور تي پيئي. صرف ڏسڻ جي دير ھئي؛ ھو چت چور ثابت ٿي پيو. مون سمجھيو ته قدرت ھنکي مالجھند ۾ آندو ٿي منھنجي لاءِ آھي.“

سجني سچ چئي رھي ھئي؛ برابر ڪشور سندس خاطر ٿي ھت آيو ھو.

”پوءِ؟“ سندر شام انتظاريءَ مان پڇيو.

”هيئنڙ هو باغيچي ۾ هوندو. اڄ ڏير به ٿي ويئي آهي. مان ضرور سانس فيصلو ڪري ايندي س.“
”فيصلو ڇا جو؟“
”سندس دل جي حقيقي حال کان پاڻ کي واقف ڪنديس؛ مان ته سندس ٿي چڪي آهيان.“
”تو پنهنجو پاڻ کيس ارپيو آهي؟“
”ها.“
”پوءِ هو توسان پريم ڪري يا نه ڪري تنهن سان تنهنجو ڪهڙو واسطو!“
”ڇو؟“
”پريم جي پيڪڙن پوڻ کانپوءِ پريم ڪرڻ کانسواءِ ٻيو چارو نظر نه ايندو آهي، پاڻ کي روڪڻ محال ٿيندو آهي. دل ڏيڻ وقت پريم ڪندڙ آدمي محبت جي موت جي پرواه نه ٿو ڪري.“
”مان ڏسڻ ٿــي چاهيان ته خواب ڪيتري قدر سچو آهي.“
”سمجهه ته سپنو برابر ٿو نڪري؟“
”پوءِ؟“
”پوءِ بڌاءِ ته ڇا ڪندينءَ؟“
”پوءِ!...... ڇا ڪنديس! توهين بڌايو.“
”پنهنجي دل جي ڄاڻو توهين آهين.“
”ءُ توهين؟“
”مان پنهنجيءَ جو.“

”چڱو، دير ٿي ويئي آهي، مان پلاباغيچي ۾ هلان ٿي.“
سڄني گلن جو هار ۽ ڦلن مٺ ڪٽي رواني ٿي.

سڄنيءَ جي دير ڪرڻ ڪري ڪشور ڪيس گهر ۾ ڏسڻ آيو هو؛ پر اندران ڳالهائڻ جو آواز ٻڌي، ٻاهر دريءَ جي اوٽ ۾ بيهي سموري گفتگو ويني ٻڌائين. گفتگو پوري ٿيڻ بعد ڪشور روزمره واريءَ جاءِ تي اچا مس وڃي وينو ته سڄني به اچي پهتي. ڪشور اڄ ڏاڍي ويچار ۾ ٿي لڳو. سڄني آئي؛ ڪشور جي گلي ۾ ڦولن جي مالها پاتائين؛ هن لهاري ڪيڪاريو پر اجوڪيءَ ڪيڪار ۾ فڪر هو؛ هن جي دل تي مڙيئي ڪو بار ٿي نظر آيو. سڄنيءَ چيو، ”ڪشور، اڄ تون ڪنهن ڳڻتيءَ ۾ ٿو ڏسجين. ٻڌاءِ ڪهڙو خيال اٿيئي؟“

”سڄني، چو تو اڄ اچڻ ۾ دير ڪئي؟“ ڪشور پڇيو.

سڄنيءَ وراڻي ڏيندي چيو، ”ڪشور، دل جو راز گهڻيءَ مدت تائين لڪائڻ ٺيڪ نه آهي.“

”سڄني، تون ڇا پيئي چوين؟ ڇا جو راز؟“ ڪشور اهڙي نموني ۾ ڳالهايو ڄڻ ته گفتگو ٻڌي ڪانه هئائين.

”اڄ مان تو اڳيان گهڻي وقت کان دل جي ساليل آرزو ظاهر ٿي ڪريان.“

”ٻڌاءِ ڇا آهي، سڄني؟“

”ڪشور، مان توکي چاهيان ٿي، دل وجان سان پاليان ٿي.“

”سڄڻي، چاهڻ ۽ پائڻ ۾ ڪهڙو نقصان آهي؟
ن ۾ دل جي راز جي ڪهڙي ڳالهه آهي؟“
”مان توکي پنهنجو ڪرڻ ٿي گهران.“
”مطلب؟“
”مان توسان محبت ڪريان ٿي.“
”سڄڻي، محبت ڪرڻ ۾ ڪو گناهه ڪونهي.“
”پريم برابر پاپ نہ آهي.“
”باقي؟“
”ڪشور، مان توکي حياتيءَ جو همرفيق بڻائڻ چاهيان ٿي.“

”سڄڻي، هينئر مون سمجهيو.“
”مان جواب لاءِ منتظر آهيان.“
”سڄڻي، مان پاڻ کي نہ ٿو ڄاڻان؛ پنهنجيءَ دل کي نہ ٿو سڃاڻان؛ فقط اها پڄاڻ اٿم تہ منهنجي دل منهنجي نہ آهي؛ اها ٻئي جي امانت ٿي چڪي آهي. ڏاڍ دل واپس نہ ٿي ورتي وڃي. تون تہ عورت آهين؛ توهان وٽ سچيءَ محبت جو ملهہ آهي، قدر آهي...... سڄڻي، مون ڀورين ڏينهن کان تنهنجي دل جو راز سمجهيو هو.“
”ڪيئن؟“ سڄڻيءَ عجب مان پڇيو.
”تنهنجي اکين مان. اکيون اندر جو آئينو آهن؛ سڄڻي، اکيون دل جون دريون آهن، جن مان جيڪي بہ اندر ۾ وهي واپري ٿو اهي سموري نظر پئجي

سگهي ٿي. انسان جا چشم ٿي پريم جو چشمو آهن؛ اکيون ٿي آهن جي عشق جي جاڳڻ جو اڳواٽ اطلاع ڏين ٿيون. نيڻ روح جي نبض آهن؛ جيئن حڪيم دل جي حالت نبض جي تپاس مان پروڙي سگهن ٿا، ليڪن پريمي اکين جي ذريعي."

"پر پهرين مون توکي ڏٺو؛ پنهنجي دل ڏنم."

"برابر، مون تنهنجو سمورو ذڪر ٻڌو آهي پر انڪار مان انوقت غير واقف هوس."

"ڪشور، تڏهن ڇئبو ته محبت کي لون هڪ قسم جي جوا ڪري ٿو ليکين؟ جيئن جوارين جو اڏ جواخاني ۾ کيليندو رهي ٿو؛ هرڪو راند يکر چاهي ٿو ته پاڳ کيس ملائي جيئن پهاڻ کٽي؛ ٻيا هارائين، تيئن پريم جي راهه ۾ پڻ هرڪو گهري ٿو ته قسمت کيس ئي شل قرب جي قطري جو حقدار ڪري! پر ڪشور، مان سمجهان ٿي ته پريم جا ناتا اتفاقي ۽ اوچتا نه ٿيندا آهن اهي اڳواٽ ئي رٿيل ٿين ٿا؛ اڳين جنمن جي محبت استرين ۽ پرشن کي هن جهان ۾ ملائي ٿي. مان توسان پريم ڪريان ٿي ڇاڪاڻ ته گذريل حياتيءَ ۾ اسانجو پاڻ گهاٽو سنبند رهيو هوندو."

"سچني، مولکي تنهنجي اُمنگن لاءِ عزت آهي."

"مگر پريم نه؟"

"مان بيوس آهيان؛ بيوس آدمي ڪري به ڇا ٿو سگهي؟"

”تڏهن مان نا اميد ٿي موٽي وڃان؟“
”نا اُميديءَ مان اُميد ڏيندڙ ايشور مان ايمان چو ڪڍجي.“ ڪشور بي خبر و آئيندي جي اڳڪٿي ڪري رهيو هو.
”تڏهن آسرو رکان تہ تون منهنجو ٿيندين؟“ سڄنيءَ پڇيو.
”منهنجو اهو مطلب نہ هو.“
”ڇٽبو نہ مان پياسي رهجي وڃان؟“
”مگر مان خود پياسي آهيان.“
”ڪشور تون مون کان جسم بچائي سگهندين، پر منهنجي دل مان تنهنجو پڇي نڪرڻ محال آهي، بلڪل ڪنن آهي، اهڙو ڏکيو آهي جهڙو هاٿيءَ جو سٽيءَ جي نَنگ مان لنگهڻ، جهڙو پاڻيءَ کي ٻرڻ ۽ جهلڻ، جهڙو هوا کي ۽ سج جي پاڇي کي روڪڻ. ڪشور، منهنجي تنهنجي جسم سان محبت ڪانهي، پر ان جوت سان آهي جا مان تو ۾ وسندي ڏسان ٿي.“
”سڄني ان جوت سان نہ تون اجا ٻہ پيار رکي سگهين ٿي، اهڙي پيار کي موت جي غرض نہ ٿي رهي.“
”مگر دنيوي محبت هڪ پُل آهي جنهن تان انسان سنيه جو ساگر لنگهي ٿو. پر حقيقي حب جي چاشني چکي پاڻ کي تربت ڪري ٿو. ڪشور، انساني زندگيءَ جي مراد آهي ايشور لاءِ تلاش، سچي پريم جي ڳولا.“
”پر مان نہ هڪ معمولي انسان آهيان.“

”آدميءَ ۾ ايشوري جوت آهي. نورٌ نوراني وسي ٿو روح روحاني اندر،“

ڪشور ماٺ ۾ رهيو؛ هو ٻي جواب ٿي پيو. سجني واپس ورڻ وقت ڪشور ڏانهن آلين اکين سان نهاريو.

سندر شام گهر ۾ ڪتولي ڪي ليٽيو پيو هو؛ سجني اچا اندر گهڙي ته هن پڇيو، ”سجني، ڇا ٿيو؟“

”پڇو ٿا؟ ناڪاريءَ جو جواب مليو.“

”خواب ليت سچو لڪتو!“

”پتاجي، انسان‌جي زندگي‌هڪ انڌيري رات‌آهي.“

”دل جو ڊيڪ جڳاءِ! پوءِ چوندينءَ تہ زندگي روشن ڏينهن آهي. سجني دلگير نہ ٿيءُ. پيار ڪڏهن ٻه اجايو نہ ٿو وڃي. پريم جي راز کي سمجهه. پريم اَمر آهي، اَڪٽ آهي؛ ان کي نہ باھ ساڙي سگهي، نہ پاڻي ٻوڙي سگهي ۽ نہ هوائي سڪائي سگهي. مگر انسان جو پريم جي تلاش ڪري ٿو، پريم جي موت لاءِ ماندو رهي ٿو، سو فنا ۽ ڪڻ پينگ آهي. آدميءَ جون شڪتيون محدود آهن، مگر محبت ڪلي مطلق ۽ بي انتها ٿئي ٿي. هاڻي ٻڌاءِ تہ، سجني، هڪڙي ڪنجهڻيءَ مٽيءَ جي نهيل شيءِ ڪيئن ٿي هڪ بقا چيز کي حاصل ڪرڻ جي تمنا رکي، چاهنا دل ۾ ڌري؟ آدمي بي بقا ۽ ناسولت آهي، جيئن پاڻيءَ تي نقش؛ هھڙي اڻ جٽائدار

چيز ڪيڻ ٿي خواهش رکي ٿو. ڪيس هڪ جٽانڊار ۽ دائماً قائم شيءِ پراپت ٿئي؟ بقا جي حاصلات ۾ البان کي فنا ئي ٿيڻو پوي ٿو؛ ۽ پوءِ فنا مان هو بقا هٿ ڪري ٿو. آدميءَ جي اها تمنا پوري ٿيڻ جي نه آهي، ۽ انسان اڃايو دک جي حالت ۾ پئڪندو رهي ٿو؛ هن کي اها ڄاڻ نه ٿي رهي ته محبت معنيٰ دائمي تلاش!" سڄني ماٺ ۾ ٻڌي رهي هئي. سندر شام سلسلو جاري رکندي چيو، "پريم نه هجي ته دنيا هڪ پل ۾ پتن جي گهر جيان پرزا پرزا ٿي پوي. واريءَ جي پٽ جيان جيڪر ڪن به نه بيهي سگهي. پريم جي راند قدرت ۾ ڏينهن رات چالو آهي. سڄني! تون قدرت جي نظارن جي وچ ۾ ڏهين ٿي؛ فطرت جي قاعدن کي پوريءَ ريت ڄاڻ. سورج مکي گل ڏنو اٿيئي؛ هزارين باغيچي ۾ بينا آهن. سج اڀرڻ وقت سندن مک اوڀر طرف سج ڏانهن هوندو آهي؛ جيئن سج وڃي ڦرندو، تيئن گل به وڃي منهن ڦيرائيندو، ۽ شام جو جڏهن اولهه طرف سج لهي ٿو، تڏهن گل جو منهن پڻ ان پاسي کان ڏسڻ ۾ ايندو آهي. آدمي چون ٿا ته قدرت بي جان آهي؛ سڄني، بي‌جان چيز هلي نه سگهندي آهي، ان ۾ چرڻ پرڻ جي سمر ٿي نه ٿي رهي؛ مگر سورج مکي هميشه سورج جي پنيان ڦرندو رهي ٿو. ڪڏهن تو پاڻ کان پڇيو آهي ته ڇو؟ قدرت جي هر ڪنهن ڪارنامي ۾ راز سمايل آهي؛ فطرت جي هر هڪ نظاري ۾ انسان لاءِ نصيحت رکيل

آهي ۽ قدرت آهي ڏٺيءَ جو انسان لاءِ قاصد ۽ پر اسين
ڪوڙن ۽ جڙتو لماون ۾ ڦاسي فطرت جي سچي فرحت
کان محروم رهون ٿا. سورج مکي سج جي سونهن ۽
روشن چهري تي مشتاق آهي، لماٽان ليڻ ڪٽي هن
ڏانهن نهاريندو رهي ٿو، وصال لاءِ واجهه وجهندو رهي
ٿو ۽ مگر وصال هٿ اچڻ جو نه آهي ۽ اها گل جي سج
پٺيان تلاش دائمي رهندي! سڄڻي، توکي معلوم آهي
نه وِير چاڪي ٿو چڙهي؟ وير آهي چنڊ جي پاڻيءَ کي
ڪشش ۽ پاڻيءَ جو اُن ڪشش کي جواب. ٻئي پريم
جي راند ڪيلي رهيا آهن ۽ چنڊ پاڻيءَ سان محبت رکي
ٿو ۽ پاڻي پڻ ڪيس چاهي ٿو ۽ ٻئي هڪ ٻئي کي ملڻ
لاءِ فڪرمند آهن ۽ پاڻي مٿي چڙهڻ جي ڪوشش ڪري
ٿو، پر ناڪامياب ٿئي ٿو. ڪيئن ڪامياب ٿيندو؟
فتحياب ٿئي ۽ مراد بر ثواب ٿئيس ته قدرت جو
ڪاروبار ئي بيهي وڃي؛ سڄڻي ناڪاميابيءَ ۾ جو
ڳجهه رکيل آهي ان جي سمجهڻ جو اُدم ڪر. گهربل
چيز جي حاصلات کان پوءِ ان لاءِ ڳولا ختم ٿئي ٿي ۽
جو لطف ايشور تلاش ۾ رکيو آهي، پريتم کي ڍولڻ ۾
سمايو آهي، اهو پراپتيءَ ۾ ڪٿي ٿو نظر اچي!
پراپتي معنيٰ پڄاڻي ۽ فنا بنا بقا هٿ ڪري نه سگهبي!
سڄڻي، جو محبت ڏيئي ان جي اجوري لاءِ واجهائي
ٿو ۽ اجوري نه ملڻ جي حالت ۾ بي چئن ۽ بي قرار ٿئي
ٿو، سو پريمي نه آهي. اُن کي پريم جو دڪاندار ڪوٺي

سگھبو. ڊڪاندار ڪا به چيز ڏئي ٿو ته ان جي عوض ناڻي جي طلب ڪري ٿو، مگر اعليٰ درجي جو پريم نه ٿو ٿئي. محبت جو پاڻيءَ سان پريم آهي؛ جل بنا هن جو جالڻ ناممڪن آهي، مگر جل ڏانهس بيپرواهه رهي ٿو ۽ مڇيءَ کي ان جي ڪا به غرض ڪانهي. جيتري ته نهيو مگر مڇي پڇاڻان به هوءَ جل جي جدائي سهي نٿي سگهي.“

”سو ڪيئن؟“ سجنيءَ پڇيو.

”توکي معلوم آهي ته مڇيءَ کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري پهرين پاڻيءَ ۾ ڌوئبو آهي؛ ان جو مطلب ڇا آهي؟ جسم ٽڪرا ٽڪرا ٿيڻ بعد به هوءَ پرينءَ سان ملي ٿي؛ ڏيگڙي ۾ رڌڻ مهل به ڪيس جل سان ملاقات ڪرائي وڃي ٿي؛ جيسين مڇيءَ ۾ پاڻي نه وجهبو ليسين اها رجهندي نه. مڇيءَ ڪائڻ کان پوءِ آدميءَ کي جلد جلد پياس لڳندي آهي ۽ هو پاڻيءَ جي طلب ڪري ٿو. ڇا ڏنءِ؟ صفا ناس ٿي وڃڻ کان پوءِ به مڇيءَ جو پاڻيءَ سان پريم اڻ ٽُر رهيو. انهيءَ کي چئبو اتمي اعليٰ درجي وارو پريم!“

سندر شام جي هن خيالي تقرير سجنيءَ جو اليوءَ گولي چڏيو ۽ منجهس خود جي پروڙ پيدا ٿي. هر ڪنهن شيءِ کي هوءَ ڪشور جي شخصيت جو پاڇو سمجهڻ لڳي. گلن جي خوشبوءِ ۾، پنکڙين ۾، مکڙين ۾، پنن جي لڏڻ ۾، واهڙ جي وهڪڙي ۾، پنورن جي

پون پون ۾، وڻ جي هرهڪ ٽاريءَ ۾، ٽاريءَ جي هرهڪ شاخ ۾، شاخ جي هرهڪ پن ۾، مطلب ته سڀ چيز ۾ سڄڻي اُها هڪ ئي تصوير پسڻ لڳي.

ڪجهه وقت رکي سڄڻي وري ڪشور وٽ وئي.

”ڪشور!“ سڄڻيءَ پڪاريو.

”سڄڻي!“ ڪشور وراڻي ڏني.

”ڪشور، مان توکان پيار گهرڻ ڪين آئي آهيان؛ مان محبت جي تقاضا نٿي ڪريان؛ ان کان محروم رهڻ لاءِ تيار آهيان؛ مگر پاڻ کان پري نه ڪريمر. قدمن ۾ قبول ڪريمر؛ مان تنهنجي شيوا ڪرڻ چاهيان ٿي. ڪشور، زندگيءَ ۾ هڪ ئي مراد اٿم ته حياتي تنهنجي پيٽ ڏريان؛ شل تنهنجي ڪم اچان! نه ته ائين سمجهندس ته منهنجي جيوت نڪمي گذري.“

”تون اج گنڀير پيئي لڳين،“ ڪشور پڇيو.

”انسان کي حياتيءَ ۾ گنڀير ٿيڻو ئي پوي ٿو!“

سڄڻي، تو هيئنر سچ چيو ته تون مون کان پريم گهرڻ نه آئي آهين؟“

”ها.“

”مهرباني!“

”ڪشور، تنهنجي مهرباني مولکي پنهنجي مهرباني

يـاد ڏيـاري ٿـي. جڏهن پهرئين ڏينهن مون توکي قلن مت ڏني ۽ گلي ۾ قولن جي مالها وڌي تڏهن مون توکان پڇيو، ”سوغات قبول پيئي؟“ تو چيو، ”ها“ مون غلطيءَ کان توکي پنهنجي پريم ۾ قابو ٿيند و سمجهي چيو، ”مهرباني.“ اڄ تو وري پاڻ کي آزاد ٿيندو ڏسي چيو ”مهرباني.“

”جيڪي دل چوايو سو چيم.“

”ڪشور مان توکان ڪجهه پڇڻ ٿي گهران.“

”يلي پڇ.“

”انجام ٿو ڏين ته بڌائيندين؟“

”وچن!“

”تنهنجي ڪنهن سان محبت آهي؟“

”اهو سوال ڇو ٿي پڇين؟“

”تو انجام ڪين ڪيو ته بڌائيندين؟“

”برابر.“

”ته بڌاء، اها ڪهڙي ڀاڳوان ڇوڪري آهي جنهن کي تنهنجو پيار نصيب ٿيو آهي؟“

”سندري.“

”سندري!“ سڄنيءَ کان رڙ نڪري ويئي.

”ها؛ ڇو عجب کاڌء؟“

”سندري توکي چاهي ٿي؟“

”اها سندريءَ کي خبر؛ مان نـه ساڻس محبت

ڪريان ٿو ۽ ڪندو ايندس. منهنجي زندگي سندر
جي زندگي آهي.”

ڪشور کي معلوم ٿيو ته سڄڻي ڪيس چاهي ٿي؛ سڄ
کي خبر پيئي ته ڪشور جو سندريءَ سان پريم آهه
مگر سندريءَ کي ڪابه ڳالهه رهي ته، ڪو
ڪشور سان محبت ڪري ٿي!

١١.

چؤپڇؤ

سچ ٿو چئي هينئن لڪڻ جو نہ آهي؛ خوشبوء ڪستوري ضرور ظاهر ٿيندو! محبت ۽ کانوڙ جي جذبن کي ڇپائڻ ڏکيو آهي؛ ڳالهه ڪا ڳجهي رهڻ جي آهي! مانجهند جي شهر ۾ ڏاڍي چؤپچو ٿي پيئي تہ سيٺ پريمچند جي نياڻيءَ سندريءَ جو هڪ ڪشور نالي سنياسيءَ سان محبت جو ناتو ٿي ويو آهي. سندريءَ دل جو بار ٻوري ڪرڻ لاءِ ڪنهن ساهيڙيءَ کي پڻ الت ڏنو هو؛ ههڙيون ڳالهيون ڪيون ماڻهن جي اندر ۾ ٽڪن! وڃ جيان چوطرف اهـو افواهہ پکڙجي ويو. ماڻهو تـہ ههڙن موقعن لاءِ واجهائيندا آهن؛ انهن کـي اهي وجهہ مولا ڏياري؛ ڳالهين ۽ گهر ويڙهائو زالن جي زبانن لـي ٻـي ڳالهہ ٿي ڪانہ هئي. جيترا وات، اوترا يون ڳالهيون؛ ڪو ڪيئن پيو چوي تہ ڪو ڪيئن! سندري تہ منگيل بہ هئي. ڳالهہ پريمچند جي ڪن تائين وڃي پهتي ۽ ڇوڪريءَ

جي ساهرن کي پڻ خبر پئجي ويئي. هنن سندريءَ جي پتا پريمچند کي شاديءَ جي تاريخ مقرر ڪرڻ لاءِ لکي موڪليو. هيڙن واقعن جي واسطي رڪندڙن کي هميشه دير سان سڌ پوندي آهي!

ڳالهه هن ريت هئي ته پريمچند جي استريءَ کي، جا هن وقت حيات ڪانه هئي، جڏهن سندري اڃا پيٽ ۾ هئي، ان وقت سندس هڪ ساهيڙي، ماڇهند جي هڪ وڏي زميندار بهار يلعل جي زال، پڻ گرڀ وٺني هئي؛ ٻنهي هڪ ٻئي ۾ پيٽ ٻولي ڇڏيا. ايشور جي قدرت وري اهڙي اچي ٿي جو هڪڙيءَ کي جائو پٽ، ته ٻيءَ وٽ ڌيءُ جنم ورتو. سندريءَ جي ماءُ پريمچند کي سموريءَ حقيقت کان واقف ڪيو جنهن پڻ، زال جي مرضي رکڻ لاءِ، بنا ڪنهن اعتراض جي پنهنجي رضامندي ڏني. ان وقت کان وٺي اڄ ڏينهن تائين ٻنهي ڌرين جو پاڻ ۾ تمام گهاٽو سنبنڌ ٿي ويو هو. خاص ڪري جڏهن سندريءَ جي ماتا سرڳواسڻ ٿي چڪي هئي، تڏهن پريمچند جي به خواهش هئي ته سندس حياتيءَ ۾ ڏنل انجام کي پاڙڻ گهرجي. وُر ڳولڻ جو ڪم اڪثر مائر ئي ڪنديون آهن؛ پريمچند کان هن عمر ۾ اهو ڪم پڄي به ڪين سگهي ها. ڇوڪري جي مائٽن کي به ڪا ڪس ڪانه ٿي لڳي. ڇوڪري سٺي ۽ ٺاهوڪي هئي، ساهرا به پئسي وارا ۽ چڙهيل هئا؛ ٻيو ڇا گهربو هون!

ان سنسنيءَ واري خبر پريمچند جي دل کي سخت چوٽ پهچائي؛ هن جو اهو سڀاءُ هو ته هوُ عام رابي اڳيان هميشه سر جهڪائيندو هوءِ سماجڪ اصولن جو پڪو پائبند هــو. هن سندريءَ کي پاڻ وٽ گهرائي دک وچان چيو: ”سندري!“

”جيءُ بابا!“ سندري ترت وراڻي ڏنــي. وري چيائين، ”بابا، توهين ڇو اڄ غمگين ٿا لڳو؟“

”منهنجي غمگينيءَ جو ڪارڻ تون آهين، سندري!“

”مان!“ سندريءَ عجب مان پڇيو.

”سندري، تنهنجي ڪري ئي مان اڄ هن وهيءَ ۾ دکه پسي رهيو آهيان؛ مولڪي ۾ ڪهڙي چنتا آهي؟“

”مون ڪهڙي خطا ڪئي آهي؟“

”توکي خبر ڪانهي ته شهر ۾ ڪهڙو افواهه ڦهلجي رهيو آهي؟“

”ها، مون پڻ ٻڌو آهي.“ سندري ڪنڌ هيٺ ڪري جواب ڏنو.

”پوءِ؟“

”توهين مولڪان ڇا ٿا پڇڻ چاهيو؟“

”توکي الهيءَ باري ۾ ڇا چوڻو آهي؟“

”توهان جيڪي به ٻڌو آهي سو بلڪل سچ آهي؟“

”تنهنجو ڪشور سان رستو آهي؟“

”پتاجي، مان هن سان پريم ڪريان ٿي.“

”هو به توکي چاهيندو؟“

”اسين ٻئي هڪ ٻئي کي پيار ڪريون ٿا!“

" سندري، توکي ڪشور سـان پريم ڪرڻ جـو حق ڪونهي."

" ڇو، پتاجي؟ " سندريءَ ڏڪندي چيو.

" ڌرم توکي اهڙي اموني جي اجازت نٿو ڏئي."

" ڇا، پريم پاپ آهي؟ "

" پريم ڪرڻ پاپ ڪينهي ...... "

" مگر؟ "

" تنهنجو ڪشور سان پريم پاپ آهي !! گناهه آهي!! وڏو ڏوهه آهي!!! "

ڇا، مان پاپ تـي ڪريان؟ گناهه جـي راهه تـي پير ڪري رهي آهيان؟ پتاجي! توهان هيءُ ڇا چيو؟ "

" سندري، سوچي ويچاري قدم کڻجي. توکي معلوم آهي ته تون مڱيل آهين؟ "

" تنهنڪري؟ "

" تون صرف ان شخص سـان پيار ڪري سگهين ٿي جنهن سان مذهب ۽ سماج توکي ٻڌل رکن ٿا. "

" يعني موهن سان؟ "

" ڌرم ۽ اخلاق جي نقطہ نظر کـان هوئـي تنهنجو پتار ٿي سگهي ٿو! "

" مان اهو هرگز قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه آهيان. "

" سندري، موهن ۾ توکي ڪهڙ يون اوڻايون ڏٺيون آهن؟ "

" مان هنکي سڃاڻان ئي ڪانه. "

”هو هڪ خوبصورت نوجوان آهي؛ تعليم ۾ چڱي پرايل اٿس؛ اخلاق وارو ۽ شاهوڪار مائٽن جو اولاد آهي. تون ڏاڍي سکي رهندينءَ.“

”انسان دک ۽ سک جي ڳڻ ڳوت ڪري ٿو؛ پيار نه ٿو ڪري؛ پريم بحث ڪي نه ڄاڻي؛ دل دماغي دليلن تي نه ٿي هلي؛ پيار قاعدن کي نه ٿو سڃاڻي.“

”سندري، بي قاعدي ۽ بنا اُصول پيار پيار نه آهي؛ انکي وحشپڻو ئي ڪوٺي سگهجي ٿو.“

”مگر مان پاڻکي ان مڱڻي سان بند نه ٿي رکان.“

”سندري، تو هي. ڇا چيو؟“

”جا ڳالهه منهنجي جنم وٺڻ کان ۾ اڳ ٿي آهي، تنهن سان منهن جو ڪهڙو تعلق؟“

”تنهنجي سرڳواسي ماتا ليڪ نيت سان ئي اهو ناتو ڪيو هو.“

”پر توهان منهنجي آئيندي جو خيال نـ رکيو؛ توهانکي ان وقت منهنجي آنند جو اونو نه رهيو. پيٽ بولي نياڻين جي زندگي نابود ڪرڻ نيڪ ڪرم آهي؛ اهين ڏينهن جون جهوليون ۽ بيسود رسمون هن زماني جي تهذيب جي ابتڙ آهن. مڱڻي ۽ پرڻي جي حالتن ۾ مائٽن کي پنهنجا شخصي پور يا رٿڪ پورا ڪري، ٻين جي زندگي ذلت ۾ ري نه ڪرڻ گهرجي. مرد کي ۾ ڪري ترکيس روا آهي، باقي منيون نردوش نياڻيون ڌرم الهن خاطر ۾ آهي ڪين رکو اسان واسطي؟ ڌرم ڪوڙ تو چوي نه استريءَ ۽ پرش ۾ تفاوت رکجي.“

”سندري، اولاد کي مائٽن جي عزت جو اولو رکڻ گهرجي.“

”مائٽن کي پڻ اولاد ڏانهن پنهنجون جوابداريون وسارڻ نه گهرجن؛ ڪوبه جوابدار مائٽ جيڪر ائين نه ڪري، جيئن توهان ڪيو آهي. عورت جي حيائي مرد جي حيائيءَ وانگيان ڪينهي؛ عورت هڪ نازڪ گل آهي جنهنجي پرورش ۾ سخت خبرداري ڪرڻي پوي ٿي! مائٽ عجب ٿا ڪائين ته لهرون ڪوڙيون ڇو آهن، جڏهن خود پاڻ ويهي لديءَ ۾ زهر جي ڌارا گڏي اٿن؛ مائٽ سمجهي ٿا سگهن ته سلا ڪيئن اُپريا، جڏهن زمين ۾ ٻج به پاڻ ئي ڇٽيو اٿن.“

”سندري، پنهنجي دلي شوق خاطر تون خاندان جو شان مان مٽيءَ ۾ ملائڻ ٿي چاهين؟“

”تڏهن توهان جي مرضي آهي ته منهنجي زندگي زهريلي ٿئي، مان دکي جيوت ڪاٽيان؟“

”ڪهڙو مائٽ چاهيندو ته سندس ٻار سکي نه ٿئي؟“

”نه مولڪي انهيءَ باري ۾ وڌيڪ زور نه پريو.“

”توکي ٻيءَ ماءُ جي عزت جو خيال نٿو پوي؟“

”توهان کي ڌيءُ جي خوشيءَ جو ويچار نٿو اچي؟“

”سندري، مائٽن جو فرمان اولاد لاءِ ملائڪن جو حڪم ٿيڻ گهرجي. ٻارن کي' تيستين مائٽن جي جذبن ۽ اُمنگن جي خبر ڪانه ٿي پوي جيستين پاڻ مائٽ نه ٿيا

آهن. ماڻهين جي جيئري اها دل هئي نہ ٿون موهن سان وواهہ ڪرين؛ سندس مئي پڇاڻان ٿون هنجا فيصلا الٽ پلٽ ڪرڻ ٿي گھرين؟"

"منهنجو وواهہ ۽ مولڪي ان جي باري ۾ ڪجهڻ جي ڪابہ آزادي ڪانهي! مولڪي حڪم ٿو ڪيو وڃي نہ مان چپ رهان. چپ بند رکان! شادي ڇا آهي يا ڇا نہ آهي لنهنجي چاڻ مولڪي هينئر پيئي آهي. وواهہ ٻن دلين جو ميلاپ آهي ۽ نہ ڪي ٻن جسمن جو. شادي آهي سڪہ لاءِ تلاش ۽ سڪہ جو مدار آهي دلي اُمنگن جي ترپتيءَ تي. شاديءَ جو مقصد آهي روح رهاڻ. روح جي رهاڻ ڪيئن ٿيندي، جڏهن دلين جو هڪٻئي ڏانهن لاڙو ئي نہ هوندو. وواهہ جو مطلب نفساني خواهش کي راضي ڪرڻ جو نہ آهي؛ وواهہ جو نفس سان ايترو واسطو نہ آهي، جيترو انسان جي روح سان آهي؛ شادي جو جسم سان ايترو تعلق آهي، جيترو ٻن لازمي شين جو. جو پيار باهمي ۽ ٻنهين طرفن کان نہ آهي، سو شاديءَ ڪانپوءِ جتاءِ نہ ڪندو. جيترو مرد زال کي چاهي ٿو، اوترو زال کي ٻڻ مرد لاءِ پيار هئڻ گھرجي. شادي زوريءَ جو سودو نہ آهي، پر رضا جو؛ جتي دلين جو ميلو نہ آهي اتي شادي هڪ نفساني ناتو آهي. وواهہ آهي ٻن دلين جو وصال ۽ گڏجاڻي؛ الهي سنبنڌ جي مراد آهي ٻنهي، استري توڙي پرش، جي سڀاءَ ۽ سيرت کي بي عيب ڪرڻ؛ ٻنهي ۾

جي اوٺايون هجن تن کي تڙي ڪيڻ ۽ هرڪنهن کي اهي گڻ عطا ڪرڻ جنهن هو پاڻکي ضعيف محسوس تو ڪري؛ مرد کي سيرت جي صداقت، اخلاقي ارادي جي پختگي ۽ پڪائي ته زال کي همدردي، نرم دلي ۽ حياء شرم جي بخشيش ڪرڻ. زال ۽ مرد جي توتر ناتي کانسواءِ پرتويءَ تي بي ڪابه طاقت ڪانهي جا آدميءَ کي سرفراز ڪري ۽ شرف ڏئي. دنيا ۾ به ٽڪريون آهن جنجي پناه ۾ يا ته آدميءَ جو روح لنگرهڻي اچهو وٺي سگهيتو، يا ته انهن کي لڳي پرزا پرزا ٿي سگهيتو: هڪڙي آهي پرماتما، ٻي آهي برخلاف جنس."

"سندري، تو ۾ هيڏي ڳالهائڻ جي جريت ڪٿان آئي؟ هينئن جواب سوال ڪندي حياءُ به نه تو ٿئيئي؟"

"جنهن سان ناحق ٿيندو سا ڪجهه به نه ڪڇي؟ ڪند تي ڪاتي اچي، نه چپ به نه چورجن؟ حق لاءِ وڙهڻ ۽ انصاف جي طلب ڪرڻ کي بي حيائي نه ٿو سڏجي. جي ڇوڪريون حياءَ جي ڪوڙي لحاظ ۽ شرم جي اجائي دٻپ ڪان گگدامن جبان ماٺ ۾ رهن ٿيون، سي پنهنجن هٿن سان زندگيءَ جي درخت جون پاڙون پٽي رهيون آهن."

"سندري، ماڻهو سهڪاري ساهوارو آهي؛ لوڪ لڄا جو ته خيال ڪرڻوئي پوي ٿو. عام رواجوئي آهي جو سماج ۾ گهڻي ۾ گهڻو فائدو يا ڇيهو رسائي سگهي ٿو؛ ان کي نظرانداز ڪرڻ سياڻي ماڻهوءَ جو ڪم نه آهي."

”سياڻا آدمي عام رايي کي نوڪرون هٽندا آهن، ۽ نه بنا ويچار جي ان جي پٺڀرائي ڪندا آهن. اڄايا سماجڪ وهم ئي آهن جي اسانجي برباديءَ جو ڪارڻ بڻجن ٿا. پتاجي، گهڻي تعداد ۾ ته ماڻهن کي پنهنجي راءِ ٿئي ئي ڪانه: اندا ٿي، اکيون پوري، وتن جهونين رسمن ۽ خيالن جي پيروي ڪندا. عام رايو دُنيا ۾ وڏي ۾ وڏو ڪوڙ ۽ پاکنڊ آهي، جنهن جي ذريعي سنگدل سماج گهڻن گهرن جا خانا خراب ڪيا آهن؛ توهين به ان جو شڪار بڻجڻ ٿا چاهيو؟“

”سندري، پڻنچن ۾ پرميشور وسي ٿو؛ پڻنچات جو آواز آهي ايشور جو حڪم. هيڻن مائٽي ڇنبي ته سموريءَ پائپيءَ جي قت لعنت اسان مٿان پوندي.“

”آدمين ۾ جي ايشور آهي ته ابليس پڻ منجهن واسو ڪري ٿو. سياڻي آدميءَ کي عام رايي جي پنيان اٿين هلڻ گهرجي، جئن گاڏيءَ وارو گهوڙي جي پٺ وٺي؛ لغام جون واڳون هميشه پنهنجي قبضي ۾ هئڻ گهرجن. جنهن آدميءَ کي پنهنجو رايو نه آهي، جو صرف ٻين جا ٿاهيل اصول پنهنجي حياتيءَ جا نيم ڪري ٿو سمجهي ۽ سماج جا قاعدا پنهنجا اصول ڪري ليکي ٿو، سو ٿي غلامن جي قطار ۾ ڳڻجڻ ۾ ايندو آهي؛ سندس جسم آزاد تو ڏسڻ اچي، پر هن جو روح ٻانڌي آهي......“

”سندري!“ پريمچند دک ڀرئي آواز ۾ پڪاريو.

”پتاجي، اهو آدمي حياتيءَ ۾ پاري پل ڪري ٿو جو سمجهي وٺو آهي ته ٻين جا خيال ۽ رايا ڪيئن خوش رکي سگهندا. پنگتي رايو هڪ تکي ڪپ جيان آهي؛ بيوقوف آدمي هميشه الڪان ۾ چڙهن ٿا ۽ منجهن اها سمرٿي ڪانهي جو انکي همٿ لائي سگهن؛ ٻئي طبقي ۾ اهي اچي ٿا وڃن جي جوش وچان ڦر ڪري جهلين ٿا، الهيءَ نتيجي سان جو سندن همٿ ڪپجيو پوي؛ ٽيان آدمي اهي آهن جي ڪپ کي ڳن ڪان سوگهو جهلي پنهنجن مطلبن بر ثواب ڪرڻ لاءِ جيئن وٽين تيئن ان کي هلائين ٿا.“

”سندري، تڏهن چئبو ته بهاريلعل کي صفا جواب ڏياري موڪليان، ته جنهن صورت ۾ ڇوڪريءَ جي مرضي اصل ڪانهي ان حالت ۾ مائٽي نوڙ ٽي ٿي پوندي؟“

”منهنجي اها صلاح آهي.“

”مان ته سمجهي نه ٿو سگهان ته اڳتي مان ڪهڙي منهن سان شهر ۾ لڪري سگهندس.“

”اوهانکي فخر وٺڻ گهرجي. هيءُ هڪ موقعو مليو اٿو ته سماج کي اولڏن ابتن رواجن کان آگاهه ڪيو. توهان جي الهي قدم کي هرڪو خود مختيار خيالن وارو آدمي ساراهيندو. جنهن سماج ۾ خيال ۽ عمل جي آزادي ڪانهي، ان سماج ۾ رهڻ پنهنجي ڪمزوريءَ جو اظهار ڪرڻو آهي.“

”پر مان ڪشور سان لنهنجي شادي ڪرڻ جي فائدي ۾ نه آهيان. هو هڪ فقير سنياسي آهي ۽ اسين

گرهستي آهيون؛ مان توکي هنجي حوالي نہ ٿو ڪري سگهان."

"هو وڏ گهراڻو اولاد آهي."

"پر هينئر نہ حالت سقيم اٿس؛ سندس گڏريل حياتيءَ سان اسانجو ڇا؟"

ائين چئي پريمچند سڌو پنهنجي ڪمري ۾ آيو. پريمچند تمام ٿڌي سيني وارو ماڻهو هو؛ سندريءَ ڪان سواءِ کيس ٻيو ڪوبہ اولاد ڪونہ هو، جنهنڪري هو مٿس غصو ڪري نہ سگهيو. بهاريلعل کي اطلاع ڏيڻجو خيال ڪري هينيون خط ڏانهس لکڻ شروع ڪيائين:

"پيارا بهاريلعل،

ڪالهہ توهان مونسان موهن ۽ سندريءَ جي شاديءَ واسطي ذڪر ڪيو. مونکي ڏاڍي ڏک ۽ افسوس سان لکڻو ٿو پوي تہ منهنجي نياڻي سندري موهن سان وواهہ جي ڳالهہ لئي مڃي. مان سمجهان ٿو تہ جي شادي ٿئي تہ بهتر؛ الٻ بنهي ڌرين جي عزت آبروءَ جو سوال آهي؛ منهنجي استريءَ پاڻ اهو پورنڻ ناتو ڪيو هو؛ مان نٿو چاهيان تہ سندس غيرحاضريءَ ۾ ڪو اهو چنڻ گهرجي؛ پاڻ زنده هجي ها تہ شايد سندريءَ کي مڃائي وجهي ها؛ ڌيءَ لي سيڪنهن حالت ۾ پيءَ ڪان وڌيڪ ماءَ جو اثر ٿئي ٿو، جيتوڻيڪ موڻ بہ سندريءَ کي

سمجهائڻ ۾ گهڻ ڪانه ڪئي آهي، مگر هوءَ باز نه ٿي اچي. مان بلڪل لاچاريءَ جي حالت ۾ هيءَ چٺي لکي رهيو آهيان ۽ اميد ٿو ڪريان ته توهانجي دل ۾ مون لاءِ ڪابه غلط فهمي پيدا نه ٿيندي. مان سمجهان ٿو ته هيءُ پڙهي توهان کي ضرور صدمو رسائيندو، مگر مان سخت مجبوريءَ هيٺ هيءُ قدم کڻي رهيو آهيان.

توهانجو سچڻ،

پريمچند."

خط بهاريلعل کي مليو، پڙهي پڙهڻ سان منهن جو پنو ٿي لهي ويس. هن موهن کي، جو انوقت ٻاهر ويل هو، ماڻهو موڪلي گهرايو ۽ چٺي هٿ ۾ ڏنائينس. موهن چٺي اجا پڙهي مس ته اکين ۾ لالاڻ اچي ويس. پڇڻ لڳس "موهن!"

موهن ڪوبه جواب ڪونه ڏنو، هنجي ماٺ ۾ معنيٰ هئي، مطلب رکيل هو، موهن جي منهن مان ظاهر هو ته هو مڙيئي ڪي گهات گهڙي رهيو هو.

١٢.

انهيءَ رات

ڪيترو ڪيترو وقت پڄي ويندو هو تہ ڪشور سنياسيءَ کي هيئنر پورو گڏبو بہ ڪين هو؛ سارو ڏينهن الائي ڪٿي پيو وسندو هو. سندس هلت ۾ گهڻو ڦيرو اچي ويو هو. جنهن ڏينهن کان سندريءَ کي ڏٺائين. انوقت ڪانوني دنيا ڏانهن پنهنجا نيڻ بند ڪيائين. هو هميشهہ انهي وقت جو انتظار ڪندو رهندو هو، جڏهن سندري سندس آرام ڏيندڙ آغوش ۾ وڃي پاڻ لڪائيندي هئي. سنياسيءَ جي اندر ۾ گمان پيدا ٿيو ۽ هن اجا اهو خيال ڀي ڪيو تہ ڪشور کي سڏي سندس دل جي حال کان واقف ٿيان، تہ پريمچند کيس اچي سندريءَ ۽ ڪشور جي پريم جي حقيقت ٻڌائي ۽ ڪشور کي سمجهائڻ لاءِ پڻ عرض ڪيو. سنياسيءَ کي ڏاڍو خيال ٿيو، خاص ڪري جڏهن پاڻ ڪشور سان گڏ پريمچند وٽ مهمان ٿي لٿل هو.

رات جي وقت سنياسيءَ ڪشور کي پاسيرو وٺي وڃي چيو، ”ڪشور، مون ٻڌو آهي ته تون سندريءَ سان پريم ڪرين ٿو؟“

”ائين برابر آهي،“ ڪشور وراڻي ڏني.

”مان تنهنجي هلت تي شرمسار آهيان. پرديسي وٽ مهمان ٿي ڪري تون سندس نياڻيءَ سان بيواجبي هلت هلين، اهو توکي ڪيتري قدر سهڻو ٿو لڳي؟ اِهو تنهنجي شان وٽان آهي؟ تون اسانجي اِها آبرو ٿو رکين؟ ڪشور، تنهنجو انهي نموني جو وهنوار اسانجي عزت ۾ رخنو وجهي رهيو آهي.‘ هڻڙي قدم کڻڻ کان اڳ توکي اسانکان پڇڻ کپندو هو.“

”مونکي پڇڻ جو وقت ئي ڪو نه مليو. مان اوچتوئي اوچتو، بنا چتاءَ جي جهليو ويس.“

”سنياسين جي سنگ ۾ رهي به توکي رنگ نه لڳو: تو پاڻکي نفساني تمنائن جو شڪار ٿيڻ ڏنو آهي؛ آزادي ترڪ ڪري تو غلاميءَ ۾ گهارڻ قبوليو آهي.“

”انهيءَ غلاميءَ مان الائي ڇو مونکي آزاديءَ کان به وڌيڪ سواد ٿو اچي؛ اُنجو درد مٺو آهي. پريم جا دک سک آهن؛ پريم جو درد درد نه آهي، مگر دنيا جي دردن کي دور ڪرڻ لاءِ اڪسير علاج آهي. قرب ڪي ڪنهن ڪوڙو ڪيو؟ دنيا ۾ محبت جهڙي مٺي چيز ٻي ڪهڙي ٿي سگهي ٿي؟“

”پيار توکي اندو ڪري ڇڏيو آهي؛ سندريءَ جي سونهن تنهنجي اکين تي اگيان جو پردو چاڙهيو آهي. اندريءَ چيز جو سهارو ونڻ آهي پاڻکي دکن جي کڏن ۾ ڦٽو ڪرڻ. عشق گناهن کي لڪائي ٿو، عيبن کي ڍڪي ٿو. ڪشور، هڪ عيبن سان ڀريل چيز توکي بي عيب نظر اچي رهي آهي؟“

”تڏهن ڇڻبو ته پريم جونو آهي؟“

”پريم جونو ڪينهي؛ پريم هڪ اعليٰ درجي جو اُمنگ آهي. دنيا ۾ جيڪي به انساني جذبا ڏٺيءَ پيدا ڪيا آهن تن سڀني ۾ پريم جو درجو مٿي آهي، مگر پريم جا ديوي ناتا جونا ۽ ڪوڙا آهن. آدمي اُن جي پوترتا کي نه ٿا سڃاڻن، ۽ پاڪ چيز کي ناپاڪ نموني ۾ ڪم آڻين ٿا. ڪشور، انسان سان پريم رکي ڇا ڪندين؟ محبت رکجي اُن مالڪ سان. آدمي حسين نينگر ڏسي اُن تي موهت ٿئي ٿو، هرڪو هاري ٿو. ڇا، تون اُن کي پيار ٿو ڪوٺين؟ اهو پريم نه آهي پر نفس جي چاهنا، بدن کي ڇهڻ جي خواهش! ماتا جي بيماري جا اُن سندريءَ جي خوبصورت ڇهري ۾ چگهه پيدا ڪري ان کي بدزيبو بڻائي ٿي ۽ سندس سونهن جو خاتمو ٿي آڻي، سا ان نوجوان جي نينهن کي پڻ پورو ڪري ڇڏي ٿي. ڪشور، جن اکين تي تون موهت ٿين ٿو، تن جي کوپن ۾ مٽي پچاڻا ڪانو آکيرا ناهي وهن ٿا، بدن کي جيت ۽ پکي اچي ورائين ٿا ۽ خوب هن جي ماس تي مجلس ٿا ڪرن.

تون ڇڙيو ڇا ني ٿيو آهين؟ تو سندريءَ ۾ ڏٺو ڇا آهي؟"
"منهنجي لاءِ هوءَ سڀ ڪجهه آهي!"
"تنهنجو ساڻس شاديءَ ڪرڻ جو خيال آهي؟"
"اسان ٻنهي جو رايو آهي."
"آزاد رهڻ ۾ آنند آهي ڪين ٻنڌن ۾؟"
"پريم جي ٻنڌنن ۾ لطف آهي. گرهست جي حياتي ۾ برابر تڪليفون ۽ بوجا آهن، پر برهمچريه ۾ خاص ڪهڙو مزو آهي؟ اڪيلي زندگيءَ ڪاٽڻ کان شاديءَ ۾ وڌيڪ سلامتي آهي؛ شاديءَ ۾ سک ۽ قرار وڌيڪ نه به ڪٿي هجي، مگر منجهس خوف گهٽ آهي."
"ڪشور، ائين هجي ته پوءِ برهمچريه جو درجو سڀ کان مٿي ڇو ليکيو ويو آهي؟"
"شاديءَ جي رسم ئي آهي جا اخلاقي دنيا کي زنده رکي سگهي ٿي ۽ کيس ڪوَقتي موت کان بچائي ٿي. انهيءَ کان سواءِ دنيا ۾ موهه جيڪر هجيئي نه."
"موهه ته پاڻ هڪ وڪار آهي جنهنجو انسان ۾ نه هجڻ فائدي مند آهي."
"سائين، دنيا جي ترقيءَ لاءِ موهه بلڪل ضروري آهي؛ موهه نه هجي ته هوند ماءُ ٻار جي پوري پرداخت نه لهي، وڏو مائٽ ننڍي جو اونو نه رکي. موهه ئي آهي جنهن جي ڪري دوست دوست کي مدد ڪري ٿو، زال مڙس جي همراهي ڪري ٿي نه ته جيڪر گرهست جو گاڏو ئي بيهي وڃي. وطن دوست ملڪ لاءِ سر قربان

ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته ديس خاطر ڪيس موهه آهي. موهه جي ذريعي ئي سماج ۽ قوم جو ڪاروبار هلندو رهي ٿو. برهمچريه اُن مَڪه جيان آهي جا دائما صوف ۾ رهي، ان جو ميناج چڪيو ٿي، پر هيڪلائيءَ ۾ گذاري ٿي ۽ آخر اڪيلائيءَ ۾ ئي پران ڏئي ٿي. مگر شادي محنتي ماکيءَ جي مکه جيان مڪان اڏي ٿي؛ هر ڪنهن گل مان ماکي ڪٺي ڪري ٿي، ڪوشش وٺي سماج ۽ قومن جي وچ ميلاپ آڻي ٿي. جنت ۾ جڏهن ڏٺيءَ ڏاڏو آدم خلقيو ته ڪيس بيبي حوا پڻ ڏنائين. اُن ۾ سندس ڪهڙو مطلب هوندو؟ اِهو ئي ته پاڻ ۾ شادي ڪري، جشن ملهائي، دنيا جو واڌارو ڪن. ۽ واهه ئي آهي جو دنيا جي ترقيءَ لاءِ تلاهي آهي. انسان ته ڇڏيو مگر جيتن ۽ جانورن، مرن ۽ پکين، گلن ۽ بوٽن ۾ پڻ مذڪر ۽ مونث ٿئي ٿو؛ انهن جي حياتي پڻ شاديءَ جي اصول تي بڌل آهي. ڪوبه اڪيلي زندگي نٿو ڪاٽي. جهان ۾ جيڪڏهن شاديءَ جو نيم نه هجي ته ڏٺيءَ جي مراد- جنهن مطلب سان هن دنيا ٺاهي- جيڪر پرجواب نه ٿئي."

"اڻ پڙهيل ماڻهو ئي آهن جي دنيا جي هر ڪنهن مشغوليءَ جي طبقي ۾ ڪمائڻا ٿي سگهن ٿا. برهمچاريءَ جيتري شيوا ڪوبه گرهستي ڪري نه سگهندو، ڇاڪاڻ ته ڪنواري ماڻهو کي ٻيو ڪوبه اونو نٿو رهي."

"مان سمجهان ٿو ته ڪنوارو آدمي دنيا ۾ هڪ بي جوابدار ماڻهو آهي؛ هو نه سماج ڏانهن نه قوم ڏانهن

پنهنجا فرض محسوس ڪري ٿو، هو بيپرواهيءَ ۽ خود مطلبيءَ جي زندگي ڪاٽي ٿو، ڪيس پنهنجي سک کان سواءِ ٻي ڪا به خبر نٿي رهي. گرهست جو موهه ٿي آهي جو انسان ۾ ٻهرين تيا ڳه جو انگه پيدا ڪري ٿو ۽ هو خود انڪار ۽ نفس ڪشي سکي ٿو."

"تنهنجن انهن دليلن جو مطلب ڇا آهي؟"

"سندريءَ بنا منهنجو جالڻ ناممڪن آهي."

اتي سنياسي غصي ۾ پرجي ويو ۽ اکيون لال ٿي ويس؛ هن ڪشور ڏانهن گهور ڪري نهاري چيو، "ڪشور، عورت ڪسي انهيءَ تلوار جيان ڪري جاڻ جا پريان سهڻي ۽ چلڪيدار نظر اچي ٿسي، پسر جڏهن بدن کي ڇهي ٿي، تڏهن عضون کي زربي وجهي ٿي ۽ رت نيڪيون ٿي وهڻ لڳي ٿو. عورت جي ٻاهرئن حسن تي موهجي نه وڃ، ناز نخري تي ٻنيلجي نه وڃ؛ اها تنهنجي سوپياوان سندري ڇا آهي؟ ٻاهران خوبصورت چمڙي چڙهيل اٿس، پر اندران گند ۽ غليظائيءَ سان پر آهي. ڪشور، استريءَ جي صحبت کان پڇي پاسو ڪر. جيئن ڪپهه باهه جي پرسان رکبي ته باهه ان کي ساڙي ڀسم ڪري ڇڏيندي، ساڳيءَ طرح استريءَ جو سنگه پرش کي ناس ڪري ٿو، ڪانئس عقل کسي ڪيس ديوانو ڪري ٿو. جيئن شراب پريان شيشي جي گلاس ۾ پيل تمام خوبصورت نظر ايندو آهي ۽ اُن جو رنگه دل کي پاڻ ڏانهن ڇڪي ٿو، پر جڏهن آدمي ان کي پيئي ٿو تڏهن نشي ۾ اچي

گگون ڳاڙي ٿو ۽ هوش وڃائي وڦلڻ شروع ڪري ٿو،
ليڪن عورت جا پريان من موهن پاسي ٿي، سا ڇهڻ سان
هڪ غضبناڪ چيز ثابت ٿيو پوي. نانگ مرليءَ جي
مڌر آواز تي موهت ٿي کڏن کين مان ٻاهر نڪري اچي
ٿو ۽ جوڳيءَ کيس ڦاسائي ٿو. هو آزادي وڃائي قيدي
بڻجي ٿو؛ جو راڳ پهرين کيس دل کينچيندڙ نظر آيو،
سوئي پوءِ سندس غلاميءَ جو ڪارڻ بڻيو. عورت ڪي
پڻ تون ان جوڳيءَ جيان ڪري سمجهه جا تـو جهڙن
نوجوانن اڳيان محبت جي مرلي وڄائي کين ڦاسائي ٿي.
مان توکي آگاهه ڪريان ٿو، سڄاڳ ڪريان ٿو؛ وڌيڪ
وقت گمراهيءَ ۾ گهارڻ نيڪ نه اٿيئي."

ڪشور ڏڪندي چيو، "مهرباني ڪري بس
ڪريو! مان توهانجا لفظ ٻڌي نٿو سگهان."

"منهنجا وچن توکي ڪوڙا ٿا لڳن. اهي برابر توکي
ٻيري ڪندڙن جيان دل ۾ چڀ چڀ ڪندا هوندا؛ مگر
مان تنهنجي من تان اُوديا جو پردو لاهي، توکي معرفت
جي مهاساگر مان چڪي پيارڻ گهران ٿو؛ جاهليءَ مان
ڪڍي مان توکي گيان جـي روشني ڏيندس. تون!
اوندهه ۾ هٿوراڙيون هڻي رهيو آهين، مگر مان تنهنجي
خاطر رستو روشن ڪرڻ چاهيان ٿو؛ تون اياڻپ جي انڌ
۾ ٿاٻا کائين ٿـو پر مان توکي علم جـي ڏياٽي اڳيان
ڏيئي انڌارو دور ڪريان ٿو."

"عورت جو شان نه اوچو آهي؛ سماج ۾ به هن کي

هميشه اتم درجو عطا ڪيو ويو آهي. عورت ئي آهي جا مرد کي نجات ڏيندڙ آهي. استريءَ کان سواءِ جيڪر دنيا جو نيتارو ڪيئن ٿي سگهي؟"

"ڪشور، عورت آدميءَ جي تباهيءَ جو ڪارڻ اٿيئي! تون هينئر ڦوهه جوانيءَ ۾ آهين ۽ جوانيءَ جو جوش آدميءَ کان هوش کسي وٺي ٿو؛ هوش بنا آدمي آدمي نه آهي؛ هنڪي حيوان سان مشابهت ڏني وڃي ٿي. جوانيءَ ۾ انسان اجايل هرڻ جيان آهي جو رڃ کي پاڻي سمجهي پنهنجي اڃ مٽائڻ لاءِ اُن جي پٺيان ڊوڙي ٿو. نيٺ ڊڪي ڊڪي نراسائيءَ کان ساڻو ٿي ڪري پوي ٿو، مگر پاڻي هٿ نه مليس! نوجوان پريم جي پياسي هميشه ٻاهرينءَ سونهن تي پلجي اُن پٺيان ڊوڙندو رهي ٿو. ڪشور، عورت ابليس جي هڪ جار اٿيئي. جيئن جار ۾ ماري اناج جي داڻن جي ذريعي پکي ڦاسائي ٿو، تيئن آدمي استريءَ جي سونهن تي موهت ٿي، آڳو پيڇو نه جاچي، ڏانهس وڪ وڌائي ٿو، مگر پير رکڻ سان پاڻ کي ان جار ۾ ڦاٿل ڏسي ٿو."

"سنياسي جي!" ڪشور رڙ ڪري چيو.

"ڪشور، ٿورو سوچ. تون سنياسين جي صحبت ۾ هيترو عرصو رهيو آهين؛ مونکي دل ۾ تو خاطر درد آهي. مونکي تنهنجي عاجزيءَ تي قياس پوي ٿو، رحم اچي ٿو. مونکي ارمان صرف اهو آهي ته تون جاڻي ٻجهي پنهنجي گهڙيءَ ۾ ڦاهي وجهي رهيو آهين."

”مگر مان ان کــي قاهي ڪري نہ ٿو سمجهان! انساني زندگيءَ جي مراد آهي آنند جــي حاصلات. تياڳ ۾ بهشت ڪونهي؛ جيءَڪي جفا ڏيڻ سان ايشور ٿورو وئي ملندو؛ پنهنجن خواهشن ۽ تمنائن کي ناس ڪرڻ مان ورٿو ڇا آهي؟“

”ڪشور، عورت جي پهرينءَ ”ها“ تي پلجي نہ وڃ. تون غريب آهين، هوءَ شاهوڪار آهي، تون ڪيس ڪاڏي وٺي ويندين؟ ڪهڙي ثابتي آهي تہ هوءَ هميشه تو سان وفادار رهندي؟ عورت جي انجامن تي ايترو اعتبار رک جيترو هلندڙ ڪڪر تي، وهندڙ پاڻيءَ تي، لڳندڙ هوا تي، ساون جي برسات تي. عورت وڏي نڳڻي آهي!“

”توهين ڇا چئي رهيا آهيو؟“

”تو عورت جي چترائن کي اڃا نہ سمجهيو آهي؛ عاقل آدمي هنجي لفظن کي ايترو وزن نٿو ڏئي.“

رات جو ڪشور هڪ هيبت ناڪ سپنو لڌو؛ ڏٺائين تہ سنياسي سندس سامهون بيٺو هو؛ اڄ هنجي صورت ڏڪائيندڙ هئي؛ سندس ڳچيءَ ۾ کوپرين جي ڪنٺي پيل هئي ۽ وارن کي پيوت لڳل هئي؛ اکين مان شوخائي بکي رهي هئس؛ هن نظاري ڪشور جي دل ۾ دڪ دڪ پيدا ڪئي. سنياسيءَ، ڪشور کي بدن کان لوڏي، چيو،

”آخرين فيصلو ڪيئہ؟ مان توکي آگاهہ ڪريان ٿو تہ سندريءَ سان گڏ تون سکي جيوت نہ ڪاٽيندين، بلڪ دکي رهندين؛ هوءَ تنهنجو خاتمو آڻيندي. بيوقوف، اها زهريلي نانگڻ آهي جنهنجو ڏنگ توکي نهوڙي ڇڏيندو. وري سنئين لڳي نہ ڏسبين! تون تباهيءَ ڏانهن قدم کڻي رهيو آهين.“ ڪشور ڪاوڙ وچان ڪاڏهن ڏني، ڊپ وچان هن جا چپ ڏکي رهيا هئا. ايتري ۾ سندري اچي سنياسيءَ جي پرسان بيٺي. هوءَ ساڳي سندري هئي، پر اڳي کان گهڻو ڦريل نظر ٿي آئي. بدن سڪو سڙيو پيو هو. بدن جي اندران هڏن جو پڃرو پئي نظر آيو. ڪشور کان رڙ نڪري ويئي.

”سندري! سندري!!“ ڪشور پڪاريو.

”ڪشور!“ جواب آيو.

ڪشور تعجب ۾ پڇي ويو، ”سندري، توکي ڇا ٿيو آهي؟ تنهنجو اڳيون جلوو جمال ڪيڏانهن ويو؟ تنهنجي اکين سڙيا ۽ چمڪ ڪٿي آهي؟“

”ڪشور، وقت مون کان سڀ ڪجهہ کسي ورتو.“

”ڇا، تون بہ هڏن جو پڃرو آهين؟“

”مان بہ تہ هڪ رواجي انسان ئي آهيان.“

”سندري، تنهنجا وڏا ۽ ڪارا زلف ڪيڏانهن ويا؟“

”ڪُسي ويا.“

”ڪُسي ڪيئن ويا؟“

”بيماريءَ ۾.“

آهستي آهستي سندريءَ جي صورت قرندي ويئي، ۽ نيٺ ڪشور جي سامهون صرف هڏن جو پڃرو اچي بيٺو. ڪشور بيهوش ٿي ڪري پيو: سنياسيءَ ڪيس سجاڳ ڪيو.

هڏن جي پڃري (سندريءَ) ڳالهائڻ شروع ڪيو، "ڪشور!"

ڪشور ڪاٻه وراڻي ڪانه ڏني: هُو مونجهيل آدميءَ جيان موڳو ٿي موڳو پئي لڳو.

وري سندريءَ (هڏن جي پتلي) ڳالهايو، "ڪشور، جواب ڇونه ٿو ڏين؟ مان سندري آهيان، تنهنجي پريتماءَ سندري آهيان. ڪشور، ڇا تون مونکي نٿو سڃاڻين؟"

ڪشور وري به ماٺ ۾ رهيو. سنياسيءَ، زور سان ٺهڪ ڏيئي، ٿوڪ جي نموني کلي چيو، "ڪشور، تون سندريءَ کي چاهين ٿو: سندري توکي ملڻ لاءِ منتظر آهي. تنهنجي جدائيءَ ۾ تڙڦي رهي آهي."

سندريءَ وري چيو، "پيارا، مان تنهنجي مڪـ، مان ڪجهه به ٻڌڻ کان سواءِ تراس موٽي ويان؟ مان تنهنجي اپريم جـي بکي آهيان. پهرين توئـي مونسان محبت جو اظهار ڪيو، مون پريم جـي موٽ ڏنـي. تنهنجي آپسري مون پتا کـي بـہ اڄ جواب ڏنـو ۽ موهن سان شاديءَ ڪرڻ کـان صفا ناڪار ڪئي. مونکي ڏسي تـو هينئن ڏڪين ۽ ڪنبين ڇو ٿو؟ جيڪي نيڻ ڪلاڪن جا ڪلاڪ منهنجن ليڻن ۾ ڪتل

هوندا هئا، ســـي اڄ موڙائهن نهاري بـــ نٿا سگهن! ڇا، مرد اهڙا بيوفا ٿيندا آهن؟ تنهنجو شايد منهنجيءَ صورت سان پريم هو، نه منهنجيءَ سيرت سان؟ دک سک نه ڏيهه جو ڏرم آهي؛ ڪشور، ڪو به انسان هميشه ساڳيو نه ٿو رهي. بيماري هنجي خوبصورت شڪل کي بدصورت ڪيو ڇڏي. مگر اهي ڳالهيون پريم ۾ تبديل لٿيون آڻين؛ پريم اٽل ۽ دائمي آهـــي؛ پريم وقتي نه ٿو ٿئي."

هڏن جـــو پيرو ڳالهائيندو ڪشور ڏانهن وڌندو آيو، پر ڪشور پوئتي هٽڻ لڳو.

"ڪشور، ڇو اڄ تون مان ۾ آهين؟ جنهن سندريءَ کي سامهون ڏسي ڦوليو نه سمائبو هئين ۽ گدگد ٿيندو هئين، تنهنجي سڏ اونائڻ ۾ ايتري دير؟ مان تنهنجي طرف وکـــ وڌائيندي رهان ٿي ۽ تون وڃين ٿو پوئتي هٽندو! مون ڪهڙي نه ڀل ڪئي جو تو تي اعتبار ڪيم؛ تنهنجي ڪچي پريم کـــي پڪو سمجهيم. تنهنجي بس موٽڪي اتاولو ڪري ڇڏيو آهي، ڪشور."

الي سندريءَ (هڏن جـي پيري) ٻانهون کولـــي ڊگهيڙيون ۽ تڪڙو تڪڙو ڪشور کـــي جـهـلـڻ لاءِ ڏانهنس وڌي. ڪشور کـان ڪيڪ نڪري ويئي ۽ ننڊ مان سجاڳـــ ٿي اٿيو؛ اکين کلڻ تي ڏٺائين تـــ سيڪجهه سپنو هو. ڪيڪن جي آواز تي سنياسي اٿي

ڪڙو ٿيو. ڪشور ڪي چيائين، ”ڇا آهي؟ ننڊ ۾ ڪو خوفناڪ نظارو ڏٺءِ ڇا؟“

”دل ڏاريندڙ سپنو هو! شڪر مالڪ جو جو خواب هو، نسورو ڪوڙ هو.“

”ڇا ڏٺءِ؟“

”ڏٺم.....“ اتي ڪشور هبڪي بيهي رهيو، سندس زبان جهڙ تہ وڌ ڪا ڳالهائڻ ٿئي چاهيو. پر جيڪي جو پرينو هو سو ٻڌائڻ کان انڪار ڪري نہ ٿي سگهيو. خاص ڪري سنياسي بہ جو ڏٺو هئائين، سو شڪ ڪائي ويس تہ اهو خواب سنياسيءَ جي ڪرامت جو ٿي ڪم هوندو. سنياسيءَ ڪشور جي پنهنجي چيو، ”گهٻرائج نہ، جيڪي بہ ڪي ڏٺءِ، تنهنجو سمورو بيان ڪر.“

”توهانکي ڏٺم، سندريءَ کي ڏٺم،“ ڪشور وراڻي ڏني.

”توکي جنهن ڏکايو اهو ڇا هو؟“

”سندري!“

”تنهنجي پريتما سندري! تنهنجي لاءِ سا ٿس محبت آهي.“

”سندري ڦڙيل حالت ۾ ڏٺم، هوءَ هڏن جو پڃرو هئي. ڪيس ڏسي مان ڏڪي ويس؛ سندس سامهون بيهڻ جي همت ساري نہ سگهيس؛ هن پريم جو اظهار ڪيو ۽ مان ٻڌندو رهيس. پاڻ ۾ جواب ڏيڻ جي طاقت ڪانہ سمجهيم، هوءَ مون ڏانهن وڌي، مونکي چنبڙڻ

چاهيائين ٿي، مولکي پنهنجو ڪرڻ گهريائين ٿي ، مگر مون کان رڙ نڪري ويئي ۽ جاڳي پيس . هڏن جي پڃري جو نظارو مان سهي نه سگهيس . "

" ڪشور، تو ۾ حقيقت کي منهن ڏيڻ جي شڪتي موجود ڪانهي . تو شايد سندريءَ جي چمڙيءَ کي پاتيو ٿي...... اها آهي تنهنجي پريم جي حد! ٻاڙون تي وڏيون ٿي ٿي هنيئہ ! "

" مان پاڻکي هنجي پريم جو لائق نہ ٿو سمجهان . "

" توکي جلدي آخرين فيصلو ڪرڻ گهرجي . "

" توهانجو چوڻ برابر آهي . "

" هيءَ دل من هٽڻ جو سوال نہ آهي . "

" منهنجي فيصلي تي ٻن حياتين جو مدار آهي . "

" تون سندريءَ سان گڏ دکي گذاريندين . "

مان ڪائنس سواء سکي بہ نہ ٿو رهي سگهان . "

" توکي پهرين سندريءَ جـي سکہ جـو اونو ڻيڻ گهرجي . "

" ضرور ! "

پوء ان ۾ ويچار جي کهڙي ڳالهہ آهي ؟ "

" مان اول سائنس گڏ جڻ چاهيان ٿو . "

" ڪشور ، انجام ڏي ت. سائنس شادي نہ ڪندين. "

" مان پاڻ کي سائنس شادي ڪرڻ جـو لائق نہ ٿو سمجهان ، مگر هن جي غير حاضريءَ ۾ اهو انجام ڏيڻ تهندو سندريءَ سان ٻوه ڪرڻ . "

١٣.

آخرين فيصلو

”مون لوهالجي لاءِ خوش خبري آندي آهي،“ سندري سرهي منهن سان چيو.

ڪشور وراڻيو، ”ڪهڙو اهڙو سماچار آڻدو آهين جو خوشيءَ ۾ ٿي نٿي سمائجين؟“

”توهين ڏڪو هڻو!“

”مان ڪيئن چوان؟“

”چوندا آهن ته عاشقن جون اکيون تيز فهم ٿينديون آهن ۽ هو دل پرکي سگهندا آهن.“ سندريءَ مشڪي چيو. ”توهين اها پروڙي به نٿا سلي سگهو!“

”سندري ......“

سندريءَ ڪشور کي اڌ ۾ روڪي چيو، ”سندري نه چئو، چئو، ’منهنجي پياري سندري‘.“

”منهنجي پياري سندري!“ ڪشور گنڀير ٿي چيو. ”همٿر پڌايو ته توهان ڇا ٿي چيو؟“

”تون اڄ مون سان جمع ۾ ڇو نه ٿي ڳالهائين؟“
”ادب ٿي رڪاوٽ.“
”ڇو، ڇا ٿيو آهي؟“
”اهائي ته خوشخبري کڻي آئي آهيان نه!“
”يعني؟“
”بابا ڪالهه موهن جي پتا کي چٺي لکي موڪلي ته سندريءَ جو موهن سان وواهه ناممڪن آهي.“
”پوءِ؟“
”هاڻي اسانجي راهه صاف آهي. رهي کهي رڪاوٽ به دور ٿي ويئي.“
”سندري، مونکي تنهنجي اها ”توهان“ لڳي وڃي ٿي؛ اڳتي مونکي ڪشور ڪري ڪوٺيندي ڪر.“
سندري بهار بهار ٿي رهي هئي؛ سندس چهرو اندر جي خوشحاليءَ جو آئينو ٿي پيو هو؛ مگر ڪشور جي هونئن خوشنما چهري تي اڄ فڪر جا هڪڙا پردا لٿا ٿي ته ٻيا چڙهيا ٿي. سندريءَ کي سامهون ٻيٺل ڏسي راتوڪو خواب، هڏن جو پڃرو ۽ سندريءَ جي گفتگو ياد اچڻ لڳس. ڪشور منجهي پيو ته ڪهڙو جواب ڏيان. ڪشور کي ماٺ ۾ ڏسي سندريءَ چيو،
”ڪشور، ڇو تون اڄ ماٺ ۾ اچي ويو آهين؟ نهائينءَ جيان نينهن ڪرڻ تو سکين ڇا؟ ”سڙي سارو ڏينهن پر ٻاڦ نه ڪري.“ سچو پريم برابر بي زبان ٿئي ٿو، باهر ٻاڦ نڪتو ڪيدي. مگر، ڪشور، ياد رک ته ٻاڦ

ڪا گهڻو وقت لڳي ڪالهه سگهندي. باقي ڪي ٻاهر
لڪرڻ جو رستو نه ملندو ته ڻانوڪي پڇي رستو ڪندي."
"سندري مون، ساريءَ ڳالهه تي غور ڪيو آهي،
۽ انهيءَ راءِ تي پهتو آهيان تہ تون مون وٽ سکي رهي
نه سگهندينءَ!"
"ڪشور!"
"سندري، مون سچ چيو."
"تو هي ڇا چيو؟ تو ڪهڙا لفظ وات مان ڪڍيا؟"
"مان گهڻي ويچار بعد ان فيصلي تي آيو آهيان."
"توئي مون سان پريم جي ڳالهه چوري ۽ بيڪاري
ٻڌي مون کان پريم جو دان منگڻ وينين."
"اٿين برابر آهي."
"تنهنجي ڪري مون ٻيا سڀ وسيلا ڇڏيا ۽ هينئر
تون مون کي بيوسيلي ڪرڻ ٿو چاهين!"
"منهنجي ڏاڍي مرضي آهي تہ تون محسوس
ڪرين تہ مونوٽ تولاءِ خوشي ڪانهي. جيڪي بہ ڪي
منهنجو آهي سو تنهنجي ملڪيت آهي، پر ان مان توکي
آنند جي حاصلات ڪانہ ٿيندي، اهو تنهنجي خاطر
ڪافي ڪينهي. مون ۾ گهڻيون ڪوتاهيون آهن جنجي
پوري پوري جاڻ مون ۾ رات آئي آهي."
"هيءُ سمورو شايد سنياسيءَ جي نصيحت جو
نتيجو ڏسجي ٿو."
"نہ."

تڏهن؟“

”خود شناسيءَ جو.“

”هيستائين تڏهن توکي پنهنجي پاڻ جي خبر ڪانه هئي؟“

”توکي مونتي اعتبار نٿو اچي؟

”اعتبار ڪيئن نه ايندو؟ پر ان حالت ۾ تو جيڪا هلت ورتي سا توکي وڻڻ نه گهربي هئي.“

”مان تنهن لاءِ معافي طلب آهيان.“

”مگر اُنمان مونکي ڪهڙو فائدو رسندو؟“

”سندري، تنهنجو درجو مونکان گهڻو مٿي آهي. مان چاهيانٿو تہ تون هميشه مونسان هجين ۽ تو بنا منهنجو جيئڻ جنجال ٿيندو، پر جڏهن وري تنهنجي آئيندي جو خيال اچيم ٿو، تڏهن چوانُ تہ ڇو تنهنجي خوشحاليءَ ۾ غم گڏيان، ڇا لاءِ تنهنجي ورونهه پريءَ زندگيءَ ۾ ڏک ملايان! تون جيڪي بہ مونکي سمجهين ٿي، مان اهو نہ آهيان؛ مان هڪ معمولي آدمي آهيان ۽ اوٽاين سان پريل، عورت جي سچي پريم جي هرگز لائق ڪين آهيان.“

”ڪشور، تون مونکي بيڙيءَ چاڙهي ڦرهو ڪيدي رهيو آهين. اهي ڳالهيون تو پهرين ڇو ڪين ڪيون؟ هن وقت اهو نمونو اختيار ڪرڻ توکي مناسب نہ آهي.“

”سندري، مان جو بہ ڪجهہ ڪرڻ چاهيان ٿو سو تنهنجيءَ بهتريءَ واسطي؛ تون مونکي شايد نہ ٿي

سمجهين. مان توسان دغا ڪرڻ نٿو گهران ۽ پاڻتي "بيوفا پرينتر" جو نالو رکائڻ نٿو چاهيان. مان جيڪي ب ڪندس اهو تنهنجي قبوليت سان، منظوريءَ سان، رضامنديءَ سان. مان نٿو چاهيان ته توکان ڪجهه بـ لڪايان، متان پوءِ چئين تـ ڪشور مونکي گمراهيءَ ۾ رکيو."

ڪشور سپني جو سربستو احوال :سندريءَ اڳيان رکيو جنهن لـي هـن نهه پهه جواب ڏنو. "بس ڳالهه ب ايتري! "

"منهنجيءَ ڪمزوريءَ ۽ ناموافقت جــو هن کان وڌيڪ بيو ڪهڙو ثبوت ٿي سگهي ٿو؟"

"سپني روپي سنسار کـي توهين سچ ڪري ٿا سمجهو؛ سپنو حقيقت کـان ايترو پري آهــي جيترو ڪوڙ سچ کان."

"سپني ۾ آدمـي ان حالت ۾ آهـي جـا ڪيس اٽلڪي ٿي لڳي، مگر تنهن هوندي ب اڻ سڌيءَ طرح خواب انسان جي بي حياتي آهي جنهن ۾ هو بي سرجيت رهي ٿو."

"مگر سپنا ب ڪڏهن سچا نڪتا آهن؟"

ڪشور جي دل ۾ جبري جنگ جوٽجي رهي هئي؛ ٻن مختلف طاقتن جي وچ ۾ چڪتاڻ جاري هئي: هڪڙي طرف سندريءَ لاءِ سندس محبت ۽ هنجو ساٽس پريم ڪيس سندريءَ ڏانهن ڇڪي رهيو هـو ۽

چاهيائين ٿي تہ ساڻس وواهہ ڪريان، تہ ٻئي طرف وري سپني ۾ ڏٺل پنهنجي ضعيفائي ياد ڪري خيال ٿي ڪيائين تہ سندريءَ سان شادي ڪري هنجي زندگي ۾ باد نہ ڪريان. نيٺ سندريءَ جي سونهن مٿس سوڀ پاتي. سندريءَ جي واتان مذر لفظن ۾ پريم جو ذڪر ٻڌي سنياسيءَ جي نصيحت وسرڻ لڳس. سندريءَ جي نينهن پر ٻل اظهار منجهس نئين لهر پيدا ڪئي ۽ ڪمزوريءَ جي جاء تي مردانگي معلوم ڪرڻ لڳو. راتوڪو خواب ڪ سنياسيءَ جي جادوءَ جو نتيجو هوندو! هو سندريءَ ڏانهن منهنجي دل ڦيرائڻ چاهيٿو؛ هيءَ منهنجي آزمايش جو وقت آهي: اهي ويچار پاڻسان ڪري ڪشور سندريءَ ڏانهن اکڙي چيو، ”منهنجي پياري سندري! ڪشور پنهنجي زندگي توکي ارپي ڇڏي آهي. اڄ کان وٺي اسين ٻئي هڪ ٻئي جي خاطر ٿي زنده رهنداسين. اسانجو دنيا سان ڪهڙو واسطو؟ زماني سان ڪهڙو پرو جن؟ ماڻهن سان اسانجا ڪهڙا لاڳاپا؟“

”ڪشور، اسين پنهنجي آنند نگري اڏ ينداسين. اسانجا تن ٻہ آهن پر من هڪ آهي، بدن ٻہ آهن پر دل هڪ آهي، جسم ٻہ آهن مگر روح هڪ آهي.“

”سندري، هي عمل جو وقت آهي؛ وڌيڪ دير نقصانڪار ثابت ٿيندي. سنياسي ۽ تنهنجو پتا پاڻ ۾ گڏجي شايد اهڙي ڪا تجويز رٿين جنهن ڪري اسان جون سموريون آسون ۽ اميدون اُلٽ پلٽ ٿي پون.“

”مان محسوس ڪريان ٿي ته اسان کي هتي وڌيڪ وقت ترسڻ نه گهرجي.“

”بنا دير جي هتان لڪري هلڻ کپي“

”اڄ جو اسان کي اهو قدم کڻڻو پوندو.“

”مالهيءَ جو اُتي باغ ۾ بينو آهي.“

”ڪيڏانهن هلڻ جو خيال ڪيو اٿو؟“

”هتان ته بهاولپور ٿا هلون؛ اڳتي جو ويچار اتي ڪبو.“

”ڪشور، اسان کي هڪ آدميءَ جي مدد جي گهرج ٿيندي.“

”هڙو احوال ڪنهن کي به اڳواٽ ٻڌائڻ جوڳي جو ڪم آهي.“

”مالهيءَ وٽ نه جا سڄي رهندي آهي تنهن ۾ منهنجو ايمان آهي؛ اُن کي پيٽ ڏيڻ سان اسان کي ڪو به نقصان ڪونه پهچندو.“

ڪشور کي ڏپ ٿيو ته متان سڄڻي، جا ساڻس محبت ڪندي هئي، ڪنهن سان ڳالهه ڪري، تهمل ڪم نه بگاڙيڇڏي، سو چيائين، ”سڄڻيءَ کي نه مان به چڱيءَ ريت سڃاڻان، مگر هن نازڪ ڳالهه جي اسان بن کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي به خبر پوڻ نه گهرجي.“

قدرتاً زال جي دل مرد جي دل کان ڪي قدر وڌيڪ هلڪي ٿئي ٿي. شام جو وقت هو؛ سندري

سجنيءَ جي گهر ويئي. سجنيءَ چيو، ”سندري، ڀلي آئينءَ!“

سجنيءَ کي ڀڄيءَ ۾ ٻانهن وجهي، سندريءَ چيو، ”پيڻ، مان توسان دل جو هڪ مخفي حال اورڻ گهران ٿي.“

”بنا حجاب جي چئي ڏي،“ سجني وراڻيو.

”سجني، مانجهند ۾ صرف تون ئي آهين جنهن کي ان راز کان واقفڪار ڪريان ٿي.“

”سندري، دل ۾ ڪتڪو نه ڌر؛ منهنجي واتان ڳالهه ڪڏهن ٻه ٻاهر نه نڪرندي؛ ائين سمجهه جڻ ته پاڻ کي ٻڌايئه.“

”مونکي تنهنجي مدد جي گهرج آهي.“

سجنيءَ کي سندريءَ ۽ ڪشور جي وڏڙ ناتي جي سموري سڌ هئي؛ هوءَ سمجهي ويئي ته ڪهڙي قسم جي مدد گهربي هوندي؛ سو چيائينس، ”سندري، سڀ کان وڌيڪ پياري چيز انسان لاءِ ڪهڙي آهي؟“

”حياتي.“

”مان تنهنجي ۽ ڪشور خاطر، خود پاڻکي به قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهيان.“

”مون ۽ ڪشور رات هتان ڀڄي نڪرڻ جو خيال ڪيو آهي؛“ سندريءَ جهيڻي آواز ۾ چيو.

”سندري، سڀ ڪجهه سمجهيم...... مان حاضر آهيان...... پر وڃو ڪيڏانهن ٿا؟“

"ٻڌاپور وچڙ جو خيال ڪيو اٿئون."

"منهنجي طرفان ڪشور کي هر طرح جٺي خاطري ڏجانءِ."

"وڏي مهرباني!"

"مهرباني ڇا جي؟ مان پاڻ تنهنجي شڪرگذار آهيان."

"مون تنهنجي لاءِ ڇا ڪيو؟"

"تو مولکي فرض پالڻ جو موقعو ڏنو آهي؛ تو مونکي وجهه ڏنو آهي ته مان تنهنجي ۽ ڪشور جي شيوا ڪريان. شل ايشور هڪ ٻئي جو پياسي ڪريوَ! جتي هجو اتي آباد هجو."

سجنيءَ کان موڪلائي سندري باغيچي ۾ آئي، جتي ڪشور اڳيئي سندس اوسيئڙي ۾ اکيون پايو وينو هو. سجني ڪمري کان ٻاهر سندريءَ کي ڇڏڻ آئي ۽ جڏهن واپس اندر ٿي ويئي، تڏهن اوچتو هڪ آدميءَ تي وڃي نظر پيس، جو جنهن ڪمري ۾ پاڻ ۽ سندري ڳالهائي رهيون هيون انجي درِيءَ پرسان جيڪي بوٽا هئا تن مان ڪنڌ لڪائي آهستي ٻاهر نڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. سجنيءَ کي دل ۾ گمان جاڳيو ته اهو ڪهڙو آدمي آهي جو هيئن گلن جي جهڳٽن ۽ ولين جي ٻيڪڙ ۾ لڪي وينو هو؛ خيال آيس ته ممڪن آهي ته سندس ۽ سندريءَ جي وچ جا گفتگو ٻي هٿي انجو آواز ڪن تي پيو هجيس. سجنيءَ سندس

پٽ ورلي ۽ جڏهن هو باغ جي پٽ ٽپڻ لڳو، ته هن ڏ ٺاٺين ته 'هوُ بهاريلعل جو پٽ موهن هو جنهن سان سندري منگيل هئي. سجنيءَ کي معلوم هو ته اڳئين ڏينهن پرڀچند موهن جي پتا کي شاديءَ بابت ناڪاري جواب ڏياري موڪليو هو. موهن پاڻ سان ڳالهائي رهيو هو ۽ هيڏانهن اکر سجنيءَ جي ڪن تي پيا: "سندري ... سندري ... تو سچا سارا ويهه سال ... منهنجن جذبن سان کيليو ... تون ... هينئر منهنجي پريم کي ... ٺوڪر هڻڻ چاهين ٿي ... مان جيڏن سرن ۾ شرمسار ٿيندس ...... مٽن مائٽن ۾ منهنجو ڪنڌ هيٺ ٿيندو ... تنهنجي حسن تي حيران ٿي مان ٻولي مشتاق ٿيس ... تنهنجي عزيزن اهو سنگ قبوليو ... مان اهڙي بي عزتي برداشت ڪري نٿو سگهان ... ڪشور کان بدلو وٺندس ... ڪشور مونکي توکان ڇني ڌار ڪيو ... مان ڪيس توکان جدا ڪندس."

موهن شايد سندريءَ سان گڏجڻ آيو هو پر هيءَ گفتگو ٻڌي ساڻس گڏجڻ واجب ڪين سمجهيائين. سجني وڏي مونجهاري ۾ پئجي ويئي. ويچارڻ لڳي، "موهن ضرور ٻڌو هوندو ته سندري ڪشور سان اڄ رات جو مائٽن جي اجازت بنا ٻڍاپور وڃڻي آهي؛ ضد وچان ڪشور کي شايد ڪو نقصان رسائي وجهي."

جيئن سون جي سچائيءَ جي پرک ڪسوٽي بنان ٿيندي آهي ۽ سنگ مقناطيس سان ٿي رک کي آزمائبو

آهي، جيئن هيري جي ملھ جي خبر هيري کي لڳائڻ سان ئي پوندي آهي ۽ ڊاتو ڪوري ۾ ٽڄلو ڪيو ندو آهي، تيئن آدميءَ جـي صداقت جي سڌ بہ آزمائش جي گهڙيءَ پوندي آهي. هيءُ سڄنيءَ جي آزمائش جـو وقت هو: سندس سيرت جي پرک ٿـي رهي هئي. ڪهڙي عورت سڄنيءَ جهڙي همت هلي ها! سندريءَ کان وير وٺڻ بدران جنهن ڪئنس ڪشور کسيو، اُن لاءِ بغض سانڍڻ عوض سندس مددگار ٿـي ڪم ڪرڻ، گهرج جي وقت ۾ ساڻس همراهي ڪرڻ اهو هر ڪنهن انسان جو ڪم نہ آهي. ڪشور کي سکيو رکڻ لاءِ سڄني کي بہ سهسائڻ لاءِ تيار هئي! انهيءَ ۾ هـن پنهنجو فخر ٿي سمجهيو. پنهنجو پاڻ صفا وساري ڇڏڻ ۽ ٻين جـي سک خاطر جيئڻ کي جفا ڏيڻ عظيم الشان آتمائن جوئي ورثو آهي.

۱۴.

پريتم جي صدقي - ا

راتِ پردہ پوش آهي؛ پنهنجي ڪاري برقعي ۾ راتِ چورن ۽ ٺاڳن کي پناهه ڏئي ٿي؛ ڪوڙ، دغابازي ۽ ٺڳي، مطلب تہ هر قسم جو گناهه، راتِ جي اجهي ڏينهن ڏاڍي ۾ لڪل رهي ٿو. راتِ جي ساڀي هيٺ ڪيترائي نہ پاپ جا ڪم ٿين ٿا! راتِ جو هڪ لڳو هو؛ ٻيا پور ڏانهن ويندڙ رستي تان سندري ۽ ڪشور اٺ تي سوار ٿيل نظر اچڻ لڳا؛ اڳيان سندري ويٺي هئي ۽ پٺيان ڪشور. ڪشور سنياسيءَ جي موڪل بنا ۽ سندري پريمچند کي ڇنائڻ کانسواءِ پٺي اڪتا هوا. ٻئي ڏاڍا خوش ٿي لڳا. سندريءَ جي پر ۾ ڪشور ٻئي ڪنهن کي بہ پاڻجهڙو خوش نصيب نہ ٿي سمجهيو ۽ سندري پنهنجي پريتم جي پرسان جڻ تہ بهشت جا آزمودا محسوس ڪري رهي هئي؛ سندس اندر ۾ عجب نموني جي ڪتڪتائي ٿيڻ لڳي!

موهن جو بغض جي باهه ۾ جلي رهيو هو، جنهن

جي دل بدلي وڃڻ لاءِ بيقرار هئي، سو اونداهيءَ رات ۾ ڪشور ۽ سندريءَ جي انتظار ۾ رستي تي لڪو ويٺو هو. هوڏانهن سڄڻي جنهن موهن جي دلي راز کي پروڙيو هو تنهن ڪشور ۽ سندريءَ جي اسهڻ کان پوءِ پنهنجو ويس بدلائي- پاڻ کي گمنام رکڻ جي خيال کان سڄو منهن اهڙيءَ طرح ڍڪيو جيئن اکين کان سواءِ ٻيو ڪي به نظر نه اچيءَ سندر شام جي گهوڙي تي سوار ٿي ڪشور جي نگهبانيءَ واسطي لڪتي. هوءَ شاهي رستو ڇڏي جهنگل جي پيچرن تان هلڻ لڳي، جيئن ڪو به کيس ڏسي نه سگهي. سڄڻي ڪشور ۽ سندريءَ کي ڏسي رهي هئي، مگر هنن کي سڌ ڪانه هئي ته سڄڻي ڪو سندن ويجهو هئي. ڪلاڪ ڪن پنڌ ڪرڻ کانپوءِ رستي تي هڪ پل آئي. موهن جو پل جي هيٺان لڪو ويٺو هو ۽ هنن جي راهه ڏسي رهيو هو سو يڪدم پاڻ کي ظاهر ڪري، مياڻ مان ترار ڪڍي، ڪشور کي وار ڪرڻ لاءِ اڃا اڳتي وڌيو ٿي ته سڄڻيءَ، گهوڙي کي تکو هلائي، ور مان وڏي ڦر سان نڪي ڇري ڪڍي، موهن تي حملو ڪيو ۽ هڪ ئي ڌڪ سان کيس زخمي ڪري ڪيرائي وڌائين. موهن ڀ ڪيڪون ڪيون: آنڌا پيٽ مان نڪري اچي ٻاهر پيس. سڄڻي نقاب پوش جي حيثيت ۾ خون ڪري گهوڙي کي ڊ ڪائيندي جهنگل ۾ غائب ٿي ويئي.

عشق انسان جي طبيعت ۾ انقلاب آڻي ٿو، هنجي

زندگيءَ کي رنگ ئي صفا نئون ڏيئي ٿو ڇڏي؛ نيچ ۽ ڪميڻو شخص ڪشادہ دل ۽ آزاد مزاج ٿئي ٿو، ڏمڪيل ۽ ڪانئر کي محبت سورهيائيءَ جو ڪوڏيو بڻائي ٿي، هلڪي ۽ چنچل سياڻ واري ڇوڪري ثابت قدم ۽ محڪم ٿئي ٿي ۽ لافانيءَ پريم جي صدقي سر قربان ڪرڻ کان بہ نٿي هٽي؛ ڪابہ زبردست، پر زبردست طاقت ڪانهي جا هنڪي منزل مقصود کان روڪي سگهي!

موهن جي ڪيڪن جو آواز ڪشور ۽ سندريءَ جي ڪنن تي پيو؛ سندريءَ چيو، "ڪشور، رستو بہ ڏايو خوفناڪ ورتو اٿئون."

"ڇو؟"

"ڪيڪڙات پيا ٻڌجن؛ شايد ڪنهن آدميءَ کي خون ڪيو ويو آهي."

"مان پاڻ ائين ٿو سمجهان. اونداهي بہ اونداهين جهڙي آهي."

"اُت ڪي تڪڙو هلايو تہ جلدي نڪري هلون."

ٿورو اڳتي هليا تہ ڪشورَ چرچو ڪري چيو، "سندري، رستو تہ ڦورن ۽ لوٽن سان پريل ٿو ڏسجي؛ سمجهہ تہ اسانکي ڪجهہ ٿي ٿو پوي؟ اسين ٻئي تہ بنا هٿيار آهيون."

"ايشور جي مرضيءَ کان سواءِ ڪوبہ ڪم لٿو ٿئي؛ هن جي ڇٽي بنا ڪکہ بہ نٿو چري؛ جنهن اسان جو ميلاپ آندو آهي، سوئي ڪيئن وري اسانجي وڇوڙي جو ڪارڻ بڻبو؟"

ٻئي ڇٽا ائين سمجهي رهيا هئا تہ هينئر سندن جيون جي بهار شروع ٿي هئي، پر ساڳئي وقت اهو محسوس ڪرڻ وسري وين تہ جيتوڻيڪ بهار مندن جي سرتاج مند برابر آهي، مگر ننڍي ۾ ننڍي ۽ ٿوري عرصي واري موسم آهي؛ اهو خيال ڪين ڪيائون تہ خوشيءَ جا ترورا سبج جي روشن ڪرڻن جيان پنهنجي پنيان رات جي ڪارنهن پڻ آڻين ٿا ۽ بي بقا آهن؛ ڪنهن وقت بہ ڪڪرن جي قطار ڪين گم ڪري ڇڏي. هنن سمجهيو تہ سندن زندگيءَ جو بسنت ڪڏهن بہ ختم ڪين ٿيندو. ڪشور ڪان ورهين جا ڏک ۽ ڏولاوا، تڪليفون ۽ ڪشٽ پلجي ويا؛ برابر سکن جي هڪڙي گهڙي سالن جا ڏک دل تان ميساريو ڇڏي. ٻنهي جي اندر ۾ شاد مانا ٿي رهيا هئا؛ سندن دليون جشن ڪري رهيون هيون؛ سندن بدن جي رڳ رڳ رباب موافق طلب جي تنوار تنوارڻ لڳي. مگر قدرت هنن جي خوشي سهي نہ سگهي؛ فطرت ۾ بہ شايد انسان جي خوشحاليءَ تي حسد ٿئي ٿو؛ ملائڪ ڪشور ۽ سندريءَ جي خوشنما هلت تي ريس ڪري رهيا هئا. قدرت هنن جي موج پريءَ زندگيءَ تي ٽنولي ڪري رهي هئي، ڪن ۾ پڻ ۽ پڻ ڪري ڇڻي رهي هين تہ اها خوشي گهڙيءَ مدت لائين جناءَ ڪاڻ ڪندي؛ پر هنن جا ڪن اهڙيون ڳالهيون ٻڌڻ ڪان صفا ٻاڙي واري وينا هئا. ڪير قدرت جي ڳجهہ ۾ هٿ وجهي!

پريم جي صدقي-٢

سڄڻي ڪشور ۽ سندريءَ جي ڀٽ ولنديءَ ساڻن گڏ بيداپور تائين ويئي. جنهن مهمان سراءِ ۾ هو ڪمرو وٺي رهيا، اها جاءِ آسر جي محل واپس وري. سڄڻيءَ ٻه خط لکيا: هڪ ڪشور کي، ٻيو سندر شام کي.

"پيارا ڪشور،

هيءُ خط لکندي ۽ منهنجي هن دنيا ۾ آخرين گڏجاڻي آهي. مان نه لکندي ٿي ڇڪيان، جيتوڻيڪ تو مونکي پنهنجو ڪري نه سمجهيو. تو مونکي پنهنجو نه ڪيو، پر مون هميشه لاءِ پاڻ کي تنهنجو ڪري ڇڏيو، تو مونکي دل ۾ جاءِ نه ڏني، مگر مون توکي دل جو مالڪ ڪري ليکيو ۽ اکين ۾ تو لاءِ آسڻ وڇايم. هن خط دواران سڄڻي ماڻهڻ توسان الوداع ڪري ٿي، دنيا سان موڪلاڻي ڪري ٿي. منهنجي زندگيءَ جا سهارا، ڪشور! مان بيڪارڻ بڻجي، پوڄاريءَ جي حيثيت ۾، اندر ۾

آسرو رکي، تنهنجي من جي مندر جي ٻاهران چانٺ وٽ اچي وينءِ س ته من کو قياس ٿي پيو، ٻاجهه ٿي پئي، شل دل ۾ مون غريب خاطر کو رحم اچي پئي ۽ دل جي مندر جو دروازو کولي اندر اچڻ جي اجازت ڏين. انهيءَ اميد ۾ ويٺي رهيس، مگر اميد جي اوٽ ڇڏي نراس ٿيڻو پيم. تو مونکي نا اميديءَ جو جواب ڏنو. ايشور منهنجو سڏ اونايو، هن منهنجي پڪار سڻي. مونکي موقعو مليو ۽ مان تنهنجي ڪم آيس. سندريءَ سان محبت ڪري ته تو شايد عورت جي دل کي اجا پورو نه پروڙيو. پرنم ئي عورت جي زندگيءَ جي آرزو آهي؛ پريم ۾ ئي عورت جي زندگيءَ جي شروعات ٿئي ٿي ۽ پيار ۾ ئي هوءَ انجو خاتمو پسي ٿي. مرد جي محبت مرد جي حياتيءَ جو هڪ حصو آهي، مگر عورت جو پريم عورت جي سموري هستي آهي؛ پيار، جو مرد جي حياتيءَ جو هڪ اتفاق يا واقعو آهي، سو استريءَ جي جيوت جي سچي ڪهاڻي آهي. استريءَ جي دل پيار سان تمتار رهي ٿي. عورت جو پيار اهو ڪي پسي ته جو انساني اک ڪڏهن به نه ٿي ڏسي؛ سندس پيار اهو ڪي ٻڌي ته جو مرد جا ڪن ڪڏهن به نتا ٻڌن. ائين نه به هنجي تہ استريون مرد نڪان وڌيڪ پيار ڪن ٿيون، پر اها نه پڪ آهي ته هننجي پيار ۾ پختگي آهي؛ جسماني تبديليون ان ۾ ڪو به ڦيرو نٿيون آڻين. دنيا ۾ بهترين ۾ بهترين خوشي جا آدميءَ کي پراپت ٿئي ٿي، خاص

ڪري عــورت ڪي، ســـا انهــيءَ معلومات مان
جهان ۾ ڪو مڙيئي شخص آهي جــو ڪيئن چاهي
انهيءَ وٽان پريم ملڻ جنهن کي پريم ڏجي تو، انهيءَ
عزت آبرو ملڻ جنهن کي عزت ۽ مان سان ڏسجي
مطلب ته پنهنجي پريتم جـــو پريتم بڻجڻ آهي ا
خوشيءَ جي حد لتاڙڻ، فرش تي رهي عرش جو ا
ديدار ڪرڻ، نرڳـــ ۾ رهي سرڳـــ جي سکن ۾ پا
پائيوار ٿيڻ، بهشت جي چشمي مان آب حيات جو پ
پرڻ. مگر بدنصيب سجنيءَ جي نياڳـ ڪيئن سپ
محروم رکيو. مان سڄي ڄمار سڪندي رهيس! س
جي سوز ۾ سڙندي رهيس!! منهنجو تن لوڪي سالم
آيو تي، مگر منهنجي من جي ڪڏهن ڪا خبر لڌ
منهنجو من لنهنجي موهه ۾ مسجي چڪو آهي. ڪ
جي، ڀاڳـ سان ريس ڪالهي! قسمت جو لکيو هر
لوڙي. لکئي کان ڪو منهن نه موڙي!!" (ايترو ه
لکيائين ته سجنيءَ جي اکين مان بي اختيار گرم آلس
وهي ڪاغذ کي پسائڻ لڳيون. هن لکڻ جي ڪو
ڪئي، پر ليٽڻ مان لير بند ئي نه ٿئي؛ ڪاغذ آلو
پيو. سجني ڇنيءهمت ۾ جهلي پاڻ زمين تي ليٽي ...
ٿوري مدت رکي وري لکڻ شروع ڪيائين). "ڪش
مان هينئر پلا جي ڇا ڪنديس؟ هونئن ته روز صبح
پاڻ کي چوندي هيس:

باغ ۾ اڄ دوس جو ديدار آ.
دل بهاريءَ باغ لءِ بيدار آ.

اهو آباد باغيچو جتي اسين روز مرهه صبح جي سيتل ۽ ٿڌين هيرن ۾ گڏ جندا هئاسين سو تو بنا غير آباد زمين جيان نظر ايندو. خوشبودار گل جن مان تازن ڦولن جي ڪنني ناهي تنهنجي گلي ۾ پائيندي هيس، سي هينئر جهنگلي گلن جيان پيا پاسندا ۽ اهي مڪان جتي روز تنهنجو ديدار نصيب ٿيندو هوم هاڻي مونکي جنسي ڪاٽڻ ايندا. تو راڻل بنا مان ڪيئن گهاريان! مون آپ گهات جو پڪو اراد و ڪيو آهي. هڪ ٻن ڏينهن ۾ توکي منهنجو لاش بيداپور جي پرسان جو شاهي درياه آهي ان جي لهرن ۾ لڙهندو نظر ايندو. منهنجي هڪ آخرين آرزو آهي جا، ڪشور، چاهيان ٿي ته پوري ٿئيم. جيئري ته تنهنجو همٿ نصيب ڪين ٿيم، مون مٿي پڇاڙان منهنجي لاش کي پنهنجن هٿن سان پاڻيءَ مان باهر ڪڍين! ڪشور، توکي ياد ڪري مون پنهنجو پاڻ وساريو. تو ۾ موهه وجهي، مون پاڻ مان موهه صفا ڪڍي ڇڏيو ۽ تنهنجي خوشيءَ جو هر وقت اونو رکي، مان پاڻ کي دکه هموار ڪرڻ لاءِ تيار رهمس، توکي پنهنجي زندگيءَ جو روشن ستارو سمجهڻ لڳيس. اڄ ان روشنيءَ جي غير حاضريءَ ۾ اولدهه ۾ جالڻ مشڪل ٿي سمجهان. مان تنهنجا ٿورا ٿي مڃان، ڪشور! تنهنجي

پريم ٿي، مون مان خود پروريءَ جو جزو ڪڍي، مون ۾ نفس ڪشي پيدا ڪئي. خود پروري السائي قانون آهي، سماجڪ نيم آهي، مخلوقات جي ترقيءَ جو اصول آهي، مگر تو مونکي محسوس ڪرايو ته خود قربانيءَ جو درجو خويشتن داري کان اوچو ۽ بلند رهي ٿو!
الوداع!

سچني ماڻهو."

هينيون خط سچنيءَ سندر شام کي لکيو:
پتاجي، مان سمجهي سگهان ٿي ته سچنيءَ جي همت جو لکيل هيءُ پرزو پڙهي توهانجي دل کي سخت صدمو رسندو، مگر پنهنجي فائدي خاطر ئي مان هيڙو قدم کڻان ٿي. هڪ ٻن ڏينهن کان پوءِ توهان کي منهنجو لاش بداپور جي پرسان جو شاهي درياهه آهي ان جي لهرن ۾ لڙهندو نظر ايندو. اڄ مان پاڻ کي خوش نصيب سمجهان ٿي. ڪشور ۽ سندري منهنجي مدد سان پڇي لکنا الهيءَ ڪرم مان ئي سندن پاڻهي پيلي ڏي بيٺيس. هيڙي قسم جو احوال مان ڪشور کي پڻ ڏيان ٿي.
"هڪ ڳالهه جنهنجو ذڪر مون ڪشور جي چٺيءَ ۾ نه ڪيو آهي سا آهي موهن جو خون. بهاريلعل جو پٽ موهن جنهنجو سندريءَ سان مڱڻو ٿيل هو، تنهنکي ڪشور ۽ سندريءَ جي پيڻ جي خبر ڪنهن طريقي پئجي

ويٺي هئي، سو ڪشور کي خون ڪرڻ جي خيال سان سندن پنيان پيو. مونکي سموري حقيقت معلوم ٿي چڪي. مون اهو پنهنجو فرض ڪري سمجهيو ته ڪشور کي بچايان جيتوڻيڪ ٻئي جو خون ڪرڻ پڻ گناهه جو ڪم سمجهيم؛ مگر ساڳئي وقت اهو خيال به دل ۾ آيم ته خونُ مان خود مطلبيءَ جي ويچار کان نٿي ڪريان. مگر دنيا اهي ڳالهيون قبول نه ڪندي؛ زماني جي نظر ۾ مان خوني ٿي چڪيس؛ سماج مونکي ڏوهيءَ جي نيچ نظر سان ڏسندي؛ انصاف جي گهر ٿيندي ته مان قاسيءَ تي لٽڪائي وجان. ان ڪري بهتر ٿي سمجهان ته ٻنهي جي هٿان جو مران تنهن کان ڇو نه پاڻ پنهنجو خاتمو آڻيان.

لوهاڻي ڌيءُ،

سڄڻي."

سڄڻيءَ هيٺئين پاٽيءَ ڏانهن رخ رکيو؛ سندس خوشنما چهري مان ائين پئي لڳو آيو ڄڻ ته سندس زندگيءَ جي مراد برثواب ٿي هئي. بحر ۾ ڀي آرامي هئي؛ دريا ۾ دم هو، دهشت هئي؛ تيزي هئي، تکائي هئي؛ لهرون هڪ ٻئي ۾ لڳي، گجي، ڄڻ؟ ڪين جانورن جيان شڪار لاءِ وات قاڙي واجهائي رهيون هيون. دريا جي آواز آدميءَ جي دل ۾ ڌهڪاءُ ڪٺي ٿي پيدا ڪيو. سڄڻيءَ پاٽيءَ

۾ ٻيو رکيو ۽ مشڪندڙ منهن سان قدم وڌائڻ لڳي. ليٽ وهڪري کهلي وڃي اهڙي ڪنهن ٺهري ڪن ۾ ڦٽو ڪيس جنهن زمين تان هميشه لاءِ سندس هستي ئي ميٽي ڇڏي.

انسان خاڪ جو پتلو آهي مگر ان مٽيءَ جي بوتي کي ٺاهڻ ۾ قدرت ڪيڏي نه ڪاريگري ڏيکاري آهي! ڪيڏو نه پنهنجي ڪمال جو نماءُ ڪيو آهي!!

ڇا آهي آدميءَ جي بزرگي ۽ رفعت!!! فرش تي رهي هو عرش سان ڳالهيون ڪري ٿو، زمين تي ويهي تارن سان روح رهاڻ ڪندو نظر اچي ٿو. هن جون خواهشون ۽ تمنائون ڪهڙيون نه معمولي ۽ خسيس آهن، مگر اهي اعليٰ روح جون شاندار ۽ عظيم مرادون پوريون ڪن ٿيون. دنيا جي اٿاهه ۽ اڪت لڏتي تي هو هڪ جامڙو لڳي ٿو، هن جي آتما محدود مفاصلي ۾ راضي نه ٿي رهي، دائما چاهي ٿي ته جسماني زنجيرون ٽوڙي آزادي حاصل ڪري. فطرت کيس محدود ڪيو، پر عقل جي ذريعي هو پاڻکي اپار ۽ بيحد بڻائڻ چاهي ٿو! قدرت هن کي فاني ڪيو، پر آدمي فنا مان بقا حاصل ڪرڻ گهري ٿو!! قربانيءَ جي ڪارنامن ۾ ملائڪن کان ڇا ۾ گهٽ پيو آهي؟

.١٦

غلط فهمي

صبح جو ڪشور کي خط مليو ۽ پڙهڻ سان پرزو پرزو هٿ مان ڪري پيس جڻ ته ڪجهه وڃائي ويٺو هو ۽ گهيرت وٺي ويس. سندري ٻڇيو، "ڇا آهي؟" "پڙهي ڏس." ڪشور جهيڻي آواز سان وراڻيو. چٺي پڙهندي، سندري تعجب مان چيو، "سجنيءَ جي لوسان ايتري محبت هئي!" سندريءَ ڪان سجنيءَ جو موت نہ صفا وسري ويو.

"سندري، هل تہ دريا تي هلون ۽ لاش کي هٿ ڪري گهر جي،" ڪشور چيو.

ڪشور گاڏي ڪري آيو ۽ ٻئي ڄڻا ان طرف روانا ٿيا. سندري ۽ ڪشور گاڏيءَ ۾ هڪ ٻئي جي لڳو لڳ وينا هئا، پر اڄ سندريءَ جي دل جي حالت ٻي هئي. سجنيءَ جي خط پڙهڻ سان اندر ۾ گمان گهر ڪري ويس ۽ گمان مان هينئر حسد پيدا ٿيڻ لڳو. خط مان

جملا ياد ڪري خار کائڻ لڳي؛ اندر پوسرڻ لڳس،
ڪشور کي چيائين، "هيتر و وقت تو مونکان اها ڳالهه
ڳجهي رکي هئي!"

"ڇا جي ڳالهه؟"

"ته تنهنجو سجنيءَ سان پريم هو."

"منهنجو سجنيءَ سان نه، مگر سجنيءَ جو مونسان."

"۽ مان ان کان ُغير واقف رهيس!"

"سندري، هينئر انهن ڳالهين ٻڌڻ جو کهڙو سود؟"

"انهيءَ ۾ گهڻوئي راز رکيل آهي."

"هنجي قرباني ته ڏس. سجنيءَ پنهنجي پريم کي
بنجو ڏيئي، امنگن کي ضابطي هيٺ رکيو، ۽ مون کي
راضي رکڻ لاءِ پاڻ کي هن نموني نابود ڪري ڇڏيو.
انساني خود انڪاري به ڪا حد ٿيندي آهي. سجني
تــ ڪا بهشت جــو فرشتو هئي! سچ پچ تـــ پوڄا
لائق هُئي!!"

سندري ڪشور جي واتان سجنيءَ جي بيساراهه سهي
نه سگهي. هن چيو، "ڪشور، تون ڳالهه کي قدرائي
تو وڃين."

"اسان جو پريم سجنيءَ جي پيرن جي خاڪ برابر
آهي؛ هن جي پيٽ ۾ اسان جو پيار تيچ چيز سمان آهي.
سندري، هن د ڪدائڪ واقعي منهنجي دل کي چوٽ
رسائي آهي. مان ايڏيءَ قربانيءَ جي لائق ڪين هئس.
مون برابر عورت جي دل کي اڃا پورو نه سمجهيو آهي."

سندري، جنهن جي دل ۾ ڪشور جي باري ۾ غلط فهمي پيدا ٿي رهي هئي، سڀ ڪجهه گمان جي نگاهن سان ڏسڻ لڳي ۽ اجائي شڪ جو شڪار بڻجي، ڪشور مان پنهنجو اعتقاد وڃائڻ لڳي. زال بيو ڪي به سهي ويندي، پر پنهنجي ڏاريءَ استريءَ سان ڪلندو ڳالهائيندو ۽ رلندو ملندو ڏسي برداشت ڪري نه سگهندي؛ جنهن کي هوءَ پنهنجي ملڪيت ڪري ٿي سمجهي، ان ۾ ٻئي کي دست اندازي ڪرڻ نٿي ڏئي. مگر سندري ڀليل هئي. سندس ڪري ئي ڪشور سجنيءَ جي پريم کي ٺوڪر هڻي چڪو هو، پر سندريءَ جي اکين تي شڪ جا شيشا چڙهيا پيا هئا. جيئن رنگين عينڪ ماٿهو پائيندو آهي ته هر ڪا چيز رنگين ڏسڻ ۾ ايندي اٿس، ليڪن حسد جي نگاهه سان سندري ڪشور جي هلت کي شڪي ۽ سندس محبت کي وقتي سمجهڻ لڳي.

منجهند جو ٻن ڀڳي ڏاري درياهه وٽ اچي پهتا. سندن پهچڻ کان ٻه ايرائي ڪلاڪ پوءِ سندر شام به اتي اچي سهڙيو. ڪشور ڏي نهارڻ سان اکين مان آنسون وهڻ لڳس؛ ڪشور جي نيڻن مان پڻ پاڻي اڇلون ڏيڻ لڳو. سجنيءَ کي ياد ڪري ٻنهي جي دل ڀرجي آئي. سندري سڀڪجهه ڏسندي رهي.

سندر شام چيو، ”ڪشور!“

ڪشور وراڻي ڏني، ”مان ئي سجنيءَ جي آپگهات جو ڪارڻ بڻيو آهيان.“

"مگر تنهنجو تہ الهيءَ ۾ ڪو بہ قصور ڪونهي."

"مونکي سڄڻيءَ جي امنگن لاءِ عزت هئي ۽ آهي؛ مون ڪيس دکي ڪرڻ لئي چاهيو، پر سا ڳئي وقت مونکي ههڙي خبر ڪانہ هئي. مان سندس هيڏي قربانيءَ جو بوجو ڪئي کڻي سگهندس؟"

"جيڪي بہ ڪي سڄڻيءَ ڪيو سو توکي سندريءَ سان خوش رکڻ لاءِ."

"مگر ههڙو قدم کڻي الهيءَ خوشيءَ ۾ افسوس ۽ غم گڏي ڇڏيائين. ڇا، سڄڻيءَ مونکي اهڙو بيدل انسان ٿي سمجهيو؟"

ٻئي ڄڻا مات ڪري وڻ جي ڇانو هيٺ ويهي رهيا. رکي رکي سندر شام ۽ ڪشور دريا جي ڪناري تي چڪر ٿي لڳايا تہ من لاش نظر چڙهين. ائين اڪيون ڦائيندي سارو ڏينهن ۽ سڄي رات گذري چڪي. ٻئي ڏينهن اچا پرهہ باکون مس ڪيون تہ پريان هڪ لاش ترندو نظر اچڻ لڳو. ڪشور بي اختيار پاڻيءَ ۾ ٽپي پيو ۽ لاش طرف رخ رکيائين.

سندريءَ چيو، "ڪشور! ڪشور!!"

ڪشور پڪاريو، "سڄڻي!"

سندريءَ رڙ ڪري چيو، "ڪشور، پنهنجيءَ جان جو خيال رکہ؛ پاڻيءَ ۾ تيزي آهي."

پريان ڪشور جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو جنهن لاش جي ويجهو پهچي چيو، "سڄڻي!"

دردناڪ نظارو هو، سڄڻيءَ جا وار پاڻيءَ تي پکڙيل هئا، سندس اکيون پوريل هيون، بدن تي پهريل وسترَ چيٿڙن ڇيهون ڇيهون ٿي پيا هئا، پيرن ۽ ٻانهن تي مڇين ۽ پاڻيءَ جي ٻين جانورن جي چڪن جا نشان ظاهر هئا.
ڪشور سڄڻيءَ کي ٻانهن ۾ کڻي ڪناري تي آيو ۽ سڄڻيءَ جي آخرين آرزو پوري ٿي. ڪشور جي ليٽڻ مان گرم ڳوڙها وهي سڄڻيءَ جي بيجان ڇهري کي پسائي رهيا هئا. سندرشام لاش کي پاڪر ۾ جهلي ڇميو.
ڪشور جيئن پاڻيءَ ۾ گهڙي سڄڻيءَ کي هنج ۾ کڻي ٻاهر ٿي آيو، تيئن هوا جو جهلڪو لڳو ۽ ٻانهن تان خميس جو پلئه ٿورو مٿي چڙهي ويس. ٻانهن ۾ جيڪا رکيا ٻڌل هئس تنهن تي وڃي سندرشام جي نظر پيئي، سندرشام ويچار ڪرڻ لڳو ته اها راکيا پاڻ انهي ٻالڪ کي پيل ڏني هئائين جنهن کي جيون ۽ پاڻ دريا ۾ صندوق مان لڌو هئائون. سندن اندر ۾ اها خواهش اڀري لڳي ته ڪشور کان سندس حياتيءَ جي سموري حقيقت پڇي. سندريءَ جي روبرو سندرشام ڪشور کان سندس ماءُ پيءُ بابت خبر چار پڇي ۽ هن جواب ۾ ٻڌايس، ”مان دولتپور جي زميندار جيون جو پٽ آهيان، مگر تارا جي مرتيو ڪانپوءِ ماٽيجي ماءُ جي اهنجن ۽ تڪليفن ڪري گهر ڇڏيم.“
سندرشام گنڀير ٿي چيو، ”ڪشور، تون حقيقت

کان غير واقف آهين. جيون تنهنجو پتا کينهي، لکي ٿارا ئي تنهنجي ماءُ آهي.»

سندريءَ ڇرڪ ڀري چيو، ”تڏهن کشور زميندار جيون جو پٽ ڪونهي.“

سندر شام کشور ڏانهن نهاريندي چيو، ”جيون منهنجو گهرو دوست هو. هڪ دفعي اسين ٻئي جتا شڪار لئي وياسين. جڏهن بيٽريءَ ۾ موٽياسين تـي تڏهن اسان هڪ صندوق پاڻيءَ ۾ ترندي ڏٺي جنهن جي ڪولڻ سان اسان ٻوکي لڌو. جيون پرڻيل هوءِ مان ڪنوارو هوس. انهيءَ ڪري جيون ٻوکي پٽ جيان ڪري پاليو. ٻوءِ جي موٽڪي کابه خبر ڪانهي. مان ارڙهن ورهيه جيل خاني ۾ هوس جتي منهنجي تنهنجي پتا سان ڏيٺ ويٺ ٿي. تون اصل سيوهڻ جي ڏوپيءَ ٺٺوءَ جو پٽ آهين.“ (سندريءَ اهي اکر ٻڌي شوخيءَ مان کشور ڏانهن نهاريو.) ”ٺٺو غريب ماڻهو هوءِ بازن جو پورهيو ڪري پيٽ گذران ڪندو هو. تنهنجي ماءُ رامي ڏوبڻ هڪ حسن واري عورت هئي. ڪنهن شاهوڪار منجهس بري اک وڌي. ڳالهه وڃي ضدن ۾ پيئي. آخرين نتيجو اهو نڪتو جو تنهنجي ماتا جو خون ڪيو ويو ءِ تنهنجي پتا کي بيگناهه ان خون جي تهمت هيٺ ڦاسيءَ جي سزا ڏني ويئي. اڄ مون توکي ٻانهن ۾ ٻيل رکيا جي ذريعي سڃاتو آهي.»

ڪشور ماٺ ۾ رهيو؛ ٻنهي ڏلدن مان اکر ٻه نه ڪڇيائين، مگر سندريءَ جي اندر ۾ سخت گهوٽالو پيدا ٿي چڪو هو. هن ڪشور جو پيار قبوليو ئي انهي آسري تي هو ته سندس جيان هو به هڪ وڏ گهراڻو جوان هو ۽ نسل جي خيال کان سندس ثاني شريڪ ٿي سگهيو ٿي. پر هن سندر شام جي اظهار اڄ سندس نشا ئي ٽوڙي ڇڏيا. شڪ جا ڳيس ته ڪشور اها ڳالهه جاڻي ٻجهي ڪانئس لڪائي آهي، انهيءَ خيال کان ته متان ڪيس ڌوٻيءَ جو پٽ سمجهي مان ساڻس شادي ڪرڻ نه قبوليان.

"ڪشور، ٻڌ، سندر شام ڇا چيو؟" سندريءَ پڇيو.

"مون سيڪجهه ٻڌو آهي."

"پوءِ؟"

"سچ هوندو!"

"ڇئبو ته تون ڌوٻيءَ جو پٽ آهين؟"

"ائين ئي سمجهو."

"اها ڳالهه وسهڻ جوڳي آهي ته توکي جيئن انهيءَ ڳالهه کان غير واقف رکيو هوندو؟"

"تنهنجو تڏهن مونتي اعتبار ڪونهي؟"

"ڪشور، مان تو مان اعتقاد وڃائي ويٺي آهيان. تو مونسان ٺڳي ڪئي آهي؛ تو مونکي هر وقت گمراهه ئي رکيو آهي."

"سندري!"

”سڄڻيءَ ۽ تنهنجي رستي جي هيترو وقت تہ مولڪي ڪاٻہ گم ڪانہ هئي. جيڪڏهن تنهنجو ساڻس پريم نہ هوتہ روز صبح جو گلن جو هار ڇو تي قبول ڪيءِ؟“

”هن جو مونسان پريم هو.“

”تنهنڪري؟“

”پٽي جي دل کي هرويرو ڇا لاءِ ڏکوئجي.“

”مان هڪ ڏوہيءَ جي پٽ سان شادي ڪرڻ مناسب نٿي سمجهان.“

”پريم ذات پات جا ويچار نٿو رکي. سهٽي ڪير هئي ۽ ميهار ڪير هو؟ سسئي ڪير هئي ۽ پنهون ڪير هو؟“

”ڪشور منهنجو پيار خيالي ڪينهي، مگر عملي آهي؛ دنيا ۾ بہ ليت نہ هلڻو آهي. هھڙا نازڪ ناتا هميشه هڪ جهڙن ۾ ئي ڪرڻ ۾ ايندا آهن. قدرت جي قانونن برخلاف قدم کڻڻ آهي تڪليف ڏانهن وک وڌائڻ. اسين ڪنهن بہ صورت ۾ خوش گذاري ڪين سگهنداسين.“

”سندري!“

”مرد بيوفا ٿين ٿا!“

”مگر استريون تہ سچيون ٿينديون آهن! تنهنجي محبت ڪيڏانهن ويئي؟“

”تنهنجي بيوفائيءَ ڪيس منهنجيءَ دل مان هڪالي ڪڍيو.“

”تون مولکي اجايو ڏوهہ ڏيئي رهي آهين.“

”تو مولکي دکي کيو آهي.“

”مون ا..“

”تڏهن ڪنهن؟“

”غلط فهميءَ! غلط فهميءَ گهڻا آباد جوڙا برباد ڪيا؛ ساوا سبز مڪان سڪائي ويران ڪري ڇڏيا.“

”ڪشور، هڪ واريءَ دل ٽٽي ته ان لاءِ ڪوبہ علاج ٿي نٿو سگهي.“

۱۷.

تلاش ۾

سندريءَ مانجهند ڏانهن رخ رکيو. ڪشور گهڻا ئي سڏ ڪيس، مگر هن پٺ ورائي بہ ڪين نهاريو. سندريءَ نہ ڪا سٽ ٿي پئي سٽي هئي. دل ۾ اهو ارادو ڪيو هٿائين تہ مانجهند موٽي وڃڻ سان موهن کي اچا بہ هٿ ڪري سگهندي، ڇاڪاڻ جو هو سندريءَ لاءِ بلڪل خواهشمند هو. ڪيس ڪهڙي سڌ تہ سجنيءَ موهن جو خاتمو آڻي ڇڏيو هو!

هو ڏانهن سندرشام جي حالت افسوس جوڳي هئي. سندرشام دنيا جا گهڻيئي عذاب سٺا هئا، پر سجنيءَ جي موت جي واقعي ڇالي ٿي ڇني ڇڏيس. سندري جڏهن ڳچ پنڌ ڪري نظر کان پري نڪري ويئي، تڏهن سندرشام چيو، ”ڪشور، منهنجي خط ۾ سجنيءَ جي ڳالهہ جو ذڪر ڪيو آهي جنهنجي توکي شايد ڪا بہ سڌ ڪانهي.“

"ڇا جو ذڪر؟"
"سڄڻيءَ موهن جو خون ڪيو آهي!"
"موهن جنهن سان سندري مڱيل هئي؟"
"ها، اهوئي موهن."
"اهو واقعو ڪئي ٿيو؟"

"رات جو جڏهن لون ۽ سندري مالڄهند مان پئي نڪتا، تڏهن موهن لوهالجي پٺ ورلي ته لنهنجو ڪالمو آٿي، لوڪي لنهنجيءَ پريتما سندريءَ کان جدا ڪري. سڄڻيءَ کي اهو معلوم ٿيو، هوءَ لوهالجي پنيان آئي ۽ رات لي موهن جو خون ڪيائين."

"موهن کي اسانجي وڃڻ جي خبر ڪنهن ڏنائي؟"
"مولڪي وٽ ڪجهه نه معلوم ڪولهي."
"سڄڻيءَ ۾ لڏهن ايڏي شڪتي موجود هئي!"
"لنهنجي پريم منجهس نئون روح ڦوڪيو. سڄني مولڪان کي نه کين لڪائيندي هئي."

"سڄڻيءَ مولڪي نئين حياتي بخشي آهي. هن مولڪي موت جي چنبي مان بچايو، مگر مون سندس لباهي آندي."

"ڪشور، اها سڄڻيءَ جي لباهي نه ليکبي، پر شاندار سوڀ. هن وقت لي سوڀ پائي، موت تي قبضو ڪيو. د ليوي غرض لي جيمت حاصل ڪئي. هن، قرب جي ڪنل پريم جي صدقي ڇا ڇا نه ڪيو!"

”سندريءَ کي نہ موهن جي موت جي ڪابہ خبر ڪانہ هوندي.“

”مان پاڻ انين ئو سمجهان.“

”ڪيس ٻڌائڻ گهرجي.“

”مان مالجهند وڃان ٿو؛ شايد رستي ۾ ئي مولڪي گڏجي وڃي..... ڪشور، تون بہ چئو نہ ٿو هلين؟“

”مان ڪجهہ وقت اڪيلو رهڻ چاهيانٿو. سندري، منهنجي اميد ۽ آسرو، پڻ هلي ويئي. توهين پلي وڃو.“

سندر شام روانو ٿيو. ڪجهہ مفاصلو پنڌ ڪرڻ کان پوءِ وات تي سندري گڏ يس.

سندر شام چيو، ”سندري، ڪشور کي توهنجو بيحد ڏک، ٿيو آهي.“

”انسان کي سندس ڪيل ڪرتوت ئي آڏو اچن ٿا.“

”سندري، تون گهران پڇي لڪتي آهين؛ هينئر ڪهڙي منهن سان وري واپس ويندينءَ؟“

”مان پنهنجي موهن وٽ وينديس؛ هو منهنجو مالڪ آهي. موهن مولڪي چاهي ٿو ۽ خوشيءَ سان مولڪي پنهنجو ڪري ليکيندو؛ هو ضرور منهنجا عيب نظر انداز ڪندو. مون ابهرائي ڪري هڪ اڻ واقف آدميءَ جي چتر زبان ۽ پيار ڀريءَ هلت تي پنهنجي، پتا جو ناراضپو ڪئي، موهن سان نالو ٽوڙيو ۽ هن جي ڀر ير

ڪي ڦٽ ڏني. مون ڀاري ڀُل ڪئي! مگر موهن کي مان سڃاڻان. منهنجو پڇتاءُ سندس دل کي پگهرائيندو ۽ منهنجي گناهه جي قبوليت ضرور منجهس رحم جو قطرو پيدا ڪندي. مون ڪو اهڙو پاپ ڪونه ڪيو آهي جنهن لاءِ معافي نه ٿي ملي سگهي. انسان عيبن سان ڀريل آهي. نيٺ به فرشتا ته ڪونه آهيون؟ چڱي ٿوري بڇي ۾ هڪ ٿي ايشوري جوت سمايل آهي. اسين ڏوهي ۽ گنهگار به انهيءَ مالڪ جائي مخلوق آهيون، جنهن اوچ آتمائن کي ناهيون؛ پاپين ۾ به اهو ٿو وسي ته مهاتمائن ۾ به اهو؛ مون ۾ اهو، ته موهن ۾ به اهو."

"سندري، تون موهن کي همٿ ڪري نه سگهندينءَ."

"ڇو؟"

سندر شام ويچار ۾ لڳو ته سندريءَ کي هيڙيءَ حالت ۾ ڏسي ڪيئن موهن جي موت جو ٻڌائي يا نه. هن جو من ڏاڍو خراب ٿي پيو هو ۽ هيڙا دکدائڪ ۽ اوچتا اتفاق ٿي آهن جي انسان جي دل ٽوڙي ڇڏين ٿا. سندري ڀاڻ کي من جي مونجهاري مان ڪڍي ڪنهن مراد حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪري رهي هئي. مگر جي اُن کيس خبر پوي ته سندس خواهش اڻ پوري ٿي رهڻي آهي، ته ضرور چوٽ لڳندس. ڪشور کي سندر شام چٺي لکي هئي ته پاڻ سندريءَ کي سموريءَ حقيقت کان واقف ڪندو، پر اها ڄاڻ ڪانه هيس ته موهن ڏانهن سندريءَ جو دلي لاڙو ڪو ايترو هوندو

سندريءَ انتظاريءَ مان پڇيو، "توهانکي شايد خبر ئي ڏسجي ته موهن ڪٿي آهي؟"

"ها، مونکي سموري سڌ آهي."

"ٻڌايو."

سندر شام خاموش رهيو. سندريءَ وري چيو، "ٻڌايو ڇو نه ٿا؟"

"موهن اُلي وڃي پهتو آهي. جتان سندس موٽڻ محال آهي."

"يعني؟"

"موهن زنده نه آهي."

"موهن!" سندريءَ رڙ ڪري پڇيو.

"موهن کي خون ڪيو ويو آهي."

سندري بيهوش ٿي زمين تي ڪري پيئي. سندر شام کيس سجاڳ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. نيٺ اڌ منو ڪلاڪ کان پوءِ هوءَ سر جيئيءَ جي حالت ۾ آئي ۽ چيائين، "مونکي ڪشور وٽ وٺي هلو."

ٻئي ڄڻا درياءَ طرف واپس وڃي رهيا هئا ته واٽ تي سندر شام چيو، "سندري توکي ڏسي مونکي هڪ واقعو ياد اچي رهيو آهي."

"ڇا جو واقعو؟"

"سندري، هڪڙو شاعر ڪنهن باغ ۾ سير ڪرڻ جي خيال سان ويو. گهمندي ڦرندي هن هڪ عجيب

نظارو ڏنو. ڀنور ٻين سيني گلن تي ويهي انهن جو واس
وٺي رهيو هو، مگر نرگس جي ويجهو به نه ٿي ويو. شاعر
انتظاريءَ وچان نرگس کي چيو، ”اي نرگس، ٻڌاءِ ته
سهڻين تون هڙ و سو پياوان آهين، اپائظهار تنهنجي بناوت
ناهوڪي ٿاهي ۽ تو مان سرهاڻ اچي رهي آهي، ته به
ڀنور ٻين گلن تي وڃي ٿو وهي، مگر تنهنجي ويجهو به نه ٿو
اچي؟“ نرگس وراڻي ڏني، ”ڪوي، مان خوبصورت
۽ خوشبوئدار برابر آهيان، مگر مان ڀنور کي پنهنجي
آڏو اچڻ نه ٿو ڏيان؛ چاڪاڻ ته هو سيني گلن مان واس
وٺندو رهي ٿو پر ڪنهن سان به خاص دل نه ٿو رکي.
هو بيوفا ڀنور آهي، منجهس سچائيءَ جو گڻ ڪونهي.“
سندري، دل هڪ ٿيندي آهي ۽ نه ٻه. تون ڀنور جيان
موهن وٽان ڪشور ڏي ۽ ڪشور وٽان موهن ڏي
ڀڳينءَ ۽ هينئر وري ڪشور ڏي وڃي رهي آهين ......
سندري، پپيهي جو بادل سان پريم ٿئي ٿو؛ هو مينگهه
بنا ٻيو ڪو به پاڻي نه ٿو پيئي. هن کي نه نل جو پاڻي
وڻي ٿو نه کوهه جو، نه سمنڊ جو پاڻي نه دريا جو؛ بادل
مان جا بوند ڪري ٿي هو ان جو آسائتو رهي ٿو.
هڪڙي دفعي دريا جي ڪناري تي هڪ وڻ هو
جنهن تي پپيهو منزل ڪيو ويٺو هو. ڪنهن آدميءَ ان
پپيهي کي پنهنجي تير جو نشان ڪيو. تير لڳڻ سان
پپيهو اچي هيٺ پاڻيءَ ۾ ڪريو، مگر ڪرڻ سان چهنب
وٺي بند ڪيائين ته متان دريا جو پاڻي وات ۾ اندر

وڃيس ۽ مينگهه سان سندس ليکن اڻي ٻوي. سندري سچو پريم پيهي جيان لڳندو آهي.“

ڪشور جو ٻه هينئر دنيا ۾ باقي ڪير هو؟ سندر شام ڪيس معلوم ڪرايو تہ سندس اصلي ماءُ پيءُ ٻہ ڏکي جيوت ڪاٽي پرلوڪ پڌاريا. سندري جنهن سان پريم هوس سا بہ اجائي غلط فهميءَ جو شڪار بڻجي ڪيس ڇڏي هلي ويئي. سچنيءَ جي خود قربانيءَ منجهس لئين نموني جي جاڳرتا پيدا ڪئي. ڪشور هينئر محسوس ڪيو تہ سچني مالهڻ ٿي سندس سچي ساٿڻ هئي ۽ هينئر اڪيلي سر زندگي ڪاٽڻ جنسي جهنم ۾ گهاڙو هو.

ڪشور وڏي اچي دريا جي ڪناري وٽ بيٺو؛ پير پاڻيءَ ۾ ٻوڙ پائين ...... هوڏانهن سندري ۽ سندر شام جي ڪشور جي ڳولا ۾ لڪتا هئا سي ٻہ ڪجھ وقت ڪاڻپوءِ اچي اتي سهڙيا. هنن اچڻ ۾ ذرا دير ڪئي. اتي پهچڻ سان ڪشور جو لاش پريان لهرن ۾ لڙهندو نظر آين. سندر شام اکين ۾ پاڻي آڻي چيو، ”سچنيءَ سچ ٿي چيو تہ ڪشور مالهڻ ۾ آيو ٿي سندس خاطر هو. لهرن مان آيو، لهرن ۾ ويو.“

پورو ٿيو